SKAS

1/2003

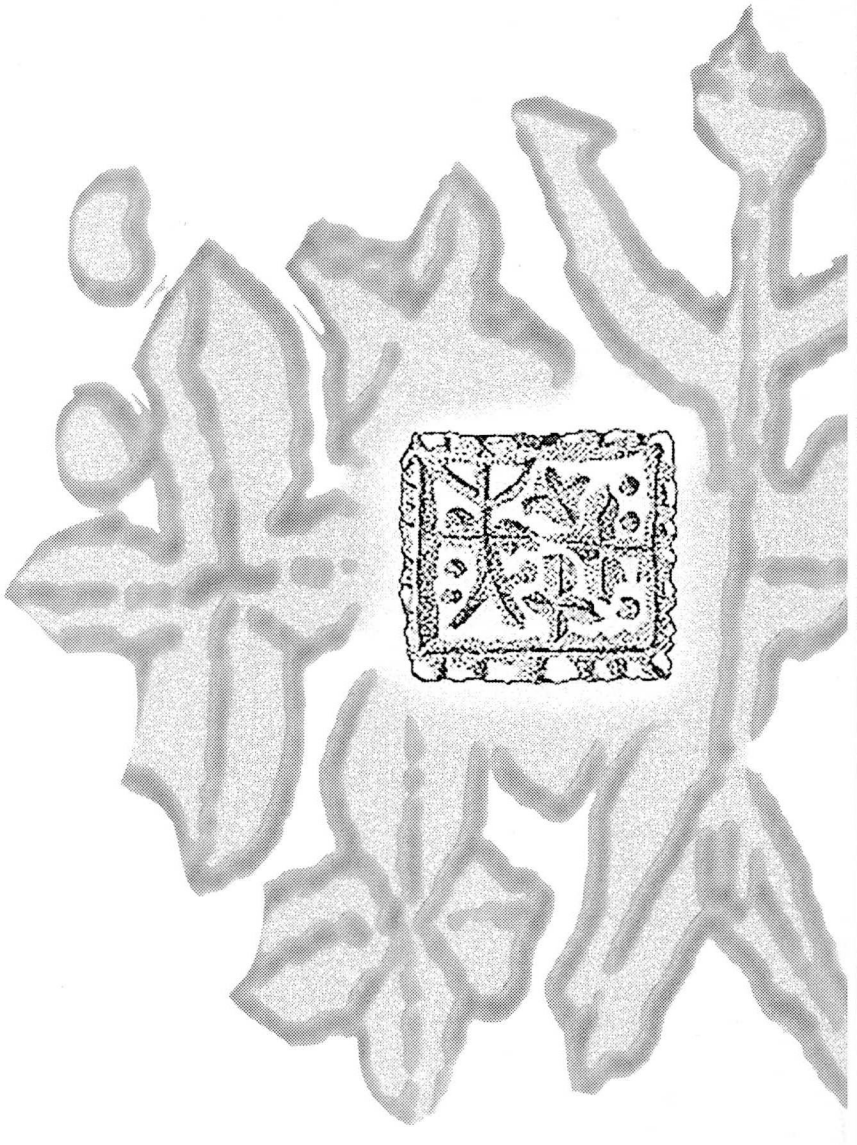

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan lyhyitä artikkeleita, kirjojen ja muiden julkaisujen arvosteluja sekä muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan disketillä tai sähköpostilla (liitetiedostoina) WP, Open Office tai Microsoft Word -muodossa tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat ilman kehyksiä) lähetetään joko alkuperäisinä tai digitaalisina korpulla tai CD-levyllä jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen. Vain poikkeustapauksina sähköpostilla liitetiedostoina. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-muodossa ja valokuvat JPEG-muodossa (10-laatu). Kuvien tarkkuuden on oltava 300 pistettä tuumalle (dpi). Lehden sähköpostiosoite on skas.lehti@jippii.fi .

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Seuraavan lehden ilmestymispäivä on 15.6 .2003.

Julkaisija: Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry
osoite: SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

Päätoimittaja: Georg Haggrén
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
040-771 5640
georg.haggren@jippii.fi

Taitto: Martti Lampila
Vanhanpappilantie 70, 13300 Hämeenlinna
050-320 1326
vanha.pappila@mail.htk.fi

Toimituskunta: Hannele Lehtonen
0400-537670, hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
Marianna Niukkanen
040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen
050-576 6187, justaa@utu.fi
Hanna-Leena Salminen
050-5845222, hanna-leena.salminen@utu.fi
Terhi Mikkola
050-5822526, mikkolaterhi@hotmail.com
Tanja Ratilainen
040-579 9974, tratilainen@yahoo.com

Kannen logo: Sarvesta tehty leimasin 1300-luvun lopulta. Åbo Akademin päärakennuksen kaivaukset. Turun maakuntamuseo. Piirros:Anu Lavonen/Turun maakuntamuseo.
Kannen suunnittelu: Mikko Reuna

Sisällys:

Heini Kirjavainen
Åbo Akademin tontin keskiaikaiset tekstiilityypit
Sivu 4

Tanja Ratilainen ja Auli Tourunen
Luita ja muureja
Tutkimukset Hämeenkosken Pyhän Laurin kirkolla kesällä 2002
Sivu 19

Georg Haggrén, Hannele Lehtonen & Jukka Wuorisalo
Sääksmäen Jutikkala. Neljännen kaivauskesän tuloksia
Sivu 29

V.-P. Suhonen
Krytzeborg – Korsholma 1300-luvun lopulla
Sivu 38

AJANKOHTAISTA

Kari Uotila
Naantalilaista arkeologiaa vuonna 2002 - 130 vuotta arkeologisia tutkimuksia matkailijoiden lomassa.
Sivu 44

Georg Haggrén
Tulevia kenttätutkimuksia – Espoon Kauklahden keskiaikainen kylätontti
Sivu 47

V.-P. Suhonen
Tulevia kenttätutkimuksia – Vantaan Länsisalmen Gubbackan autiotontti
Sivu 49

Markus Hiekkanen
Huittisten kirkon puisen kastealtaan uusi ikämääritys
Sivu 52

KIRJA-ARVOSTELUT

Georg Haggrén
Tuhti paketti Birger Jarlin vuosisadasta
Sivu 54

Visa Immonen
Brittiläisen keskiajan arkeologian kronikka
Sivu 57

JÄSENISTÖLLE

Kari Uotila
Matkalukemistoa seuran Ruotsin matkalle
Sivu 61

ALUEPOLITIIKAN UHRI

Suomen Merimuseo on pitkään toiminut ahtaissa tiloissa. Frau Marian hylyn löytyminen toi nostetta museon uudistamiselle. Museon siirtämistä toisaalle Helsinkiin ryhdyttiin suunnittelemaan. Valtiovalta puuttui opetusministeriön hahmossa pian asiaan, ja aluepoliittisista syistä johtuen alettiin etsiä vaihtoehtoisia sijoituspaikkoja pääkaupungin ulkopuolelta. Niitä löytyi kaksi: Kotka ja Turku. Eduskuntavaalien alla tammikuussa 2003 vaaka kallistui Kotkaan Turun saadessa museon sivupisteen. Kymenlaakson työllisyyden kannalta alle kymmenen vakituisen työntekijän kokoisen keskusviraston osan kahtiajakamisella ja pääkaupunkiseudun ulkopuolelle siirtämisellä ei ole kuin kosmeettista merkitystä. Keskellä talvipakkasia syntyi aluepolitiikan kukkanen

Viimeisten kymmenen vuoden aikana Merimuseon toiminta on kehittynyt etenkin arkeologian osalta. Vedenalaisen arkeologian volyymi on kasvanut. Hylkyrekisteri on saatettu ajanmukaiseen muotoon. Yhteistoiminta korkeakoulujen kanssa on tiivistynyt, mistä on osoituksena mm. merihistorian opintokokonaisuuden perustaminen Helsingin yliopistoon.

On ikävää, että keskustelussa museon sijoituspaikasta puhuttiin lähes pelkästään näyttelytoiminnasta eli siitä osasta laitoksessa tehdystä työstä, joka on tuttua suurelle yleisölle. Näyttelyt ovat kuitenkin vain pieni osa Merimuseon toimintaa. Vastaahan museo mm. vedenalaisen kulttuuriperinnön suojelusta sekä merenkulun historian tallettamisesta ja tutkimisesta. Näiden tehtävien täyttämisessä tarvitaan Kansallisarkiston ja Merenkulkulaitoksen sekä tieteellisten kirjastojen kokoelmia.

Kotka voi olla hyvä sijoituspaikka erikoismuseolle, mutta Merimuseon muun toiminnan jatkuvuudelle sijoituspäätös on uhka. Merimuseo on osa Museovirastoa, jonka eri osastojen pitäisi mm. lausunnonantoasioissa toimia keskenään kiinteässä yhteistyössä. Muinaisjäännösten ja kulttuuriympäristön suojelussa rantaviivasta muodostuu nyt vedenjakaja. Uuden järjestelyn myötä neuvottelujen käytännön järjestäminen vaikeutuu, byrokratia lisääntyy ja kustannukset kasvavat. Päätöksen perusteluina esitetyt säästöt jäävät sanahelinäksi.

ÅBO AKADEMIN TONTIN KESKIAIKAISET TEKSTIILITYYPIT

Heini Kirjavainen

JOHDANTO

Turun maakuntamuseo suoritti arkeologiset kaupunkikaivaukset Åbo Akademin tontilla (Turku I/7/4) vuonna 1998. Tontti sijaitsee keskeisellä paikalla Suurtorin ja Tuomiokirkon välissä Hämeenkadun varrella. Tontilta löydettiin muun keskiaikaisen materiaalin ohella noin 1400 kappaletta tekstiilin, langan, köysien ja irrallisten kuitujen fragmentteja sekä tekstiilityökaluja. Artikkelissa käsitellään 1300-luvun loppuun ja 1400-luvun alkuun ajoitettuja tekstiilikappaleita, jotka on valmistettu kangaspuissa kutomalla. Tekstiileitä löytyi ympäri tonttia alimmista kulttuurikerroksista, mutta kaksi selvää keskittymää oli havaittavissa kummassakin päässä kaivausaluetta.

Tutkimuksen kohteeksi valittiin 154 konservoitua ja luetteloitua tekstiililöytöä, jotka ajoittuvat pääasiassa 1300-luvun lopun ja 1400-luvun alun alimpiin kulttuurikerroksiin. Valittu otos edustaa noin yhtä neljäsosaa kudotusta tekstiiliaineistosta, joka on arvioitu noin 800 tekstiilifragmentiksi. Niiden pohjalta nousi kysymyksiä: Millaisia tekstiileitä kudottiin? Ovatko tekstiilit ammattimaisesti valmistettuja ja/tai kotikutoisia? Onko joukossa tuontikankaita? Tutkimusmetodeina käytettiin tekstiilien perustutkimusta ja laatuanalyysia sekä kuitututkimusta.

Arkeologisiksi tekstiileiksi kutsutaan tekstiilijäänteitä, jotka on löydetty maahan hautautuneena. Säilyäkseen ne ovat tarvinneet erityisiä olosuhteita. Näitä voivat olla kontakti metalliesineiden kuten raudan ja pronssin kanssa. Tällöin metallien suolat ovat korvanneet tai päällystäneet tekstiilikuidut kokonaan tai osittain (Bender Jørgensen 1986: 85). Näin on käynyt useimmiten esihistoriallisten tekstiilien kohdalla, jotka on löydetty ruumishaudoista. Toisaalta tekstiilejä on säilynyt erittäin kosteissa ja usein hapettomissa olosuhteissa, alimmissa lannan/orgaanisen jätteen kerrostumissa kuten karjapihoilla ja tunkioilla (Seppänen 2002). Åbo Akademin tontin tekstiilien kohdalla maahanjoutumisprosessissa on viime kädessä ollut kyse takapuolen pyyhintään liittyvästä toimenpiteestä ja/tai naisten kuukausittaiseen kiertoon liittyvistä suojista, jotka on käytön jälkeen heitetty pois (esim. Walton 1989: 297). Nämä kankaiden palojen kannalta terminaaliset toiminnot eivät ole kuitenkaan olleet niiden alkuperäiseen

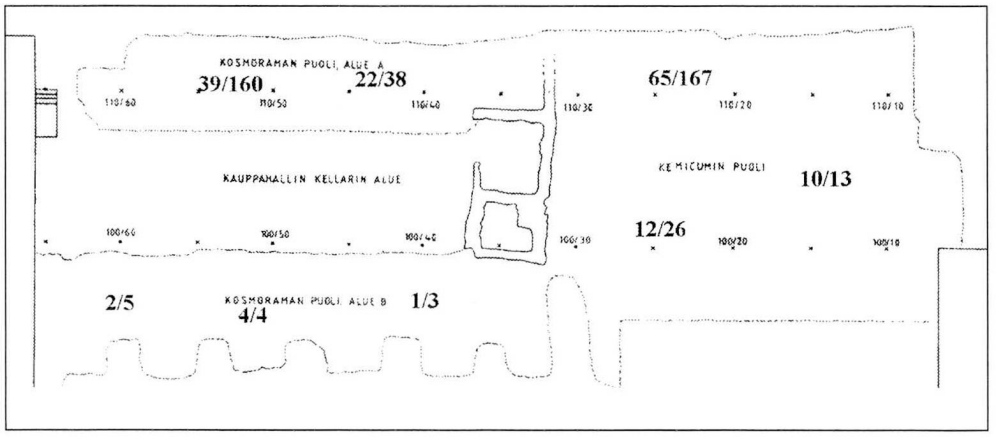

Kuva 1. Åbo Akademin tontin kaivausalue ja tekstiilien levinneisyys (tutkitut tekstiilit/tekstiilien kokonaismäärä). Yleiskartan nro 279 (Pukkila et al. 2000) pohjalta.

käyttötarkoitukseen liittyviä. Alkujaan näillä tekstiileillä on ollut enimmäkseen vaatetukseen liittyviä funktioita.

Säilyvyysolosuhteet eivät ole samat eläin- tai kasvikuiduille. Kasvikuidut kuten pellava, nokkonen ja hamppu säilyvät parhaiten kuivissa olosuhteissa kun taas eläinkuidut kuten villa, karvat ja silkki säilyvät kosteissa olosuhteissa (Bender Jørgensen 1986: 85). Åbo Akademin aineistossa kuitujakauma on seuraava: villaa 98,1 %, vuohenkarvaa 1,3 % ja kasvikuituja 0,6 %. Olosuhteet eivät siis ole suosineet kasvikuitujen säilymistä, mutta ne ovat olleet suotuisat proteiinipitoisille lampaanvilloille ja karvoille. Tontilla on kuitenkin viittauksia laajempaan kasvikuitujen työstämiseen, muun muassa kuitulöydöissä on pellavaa, nokkosta ja hamppua. Osassa löytöjä on havaittavissa aaltomaisia painaumia, jotka olen tulkinnut loukutuksen aiheuttamiksi jäljiksi. Loukutus on kasvin varren pehmittämistä ja ulomman kovan kerroksen poistamista, jotta käyttökelpoinen kuitu saataisiin esille (Vuorela 1981: 250).

Kaupunkikaivausten keskiaikaisesta tekstiilimateriaalista ei Suomessa ole paljonkaan julkaisuja. Yhdessä Turkua koskevassa artikkelissa on toki käsitelty Mätäjärven tekstiililöytöjä (Ikäheimo 1989: 156 – 157). Tutkimukset ovat keskittyneet enemmän kansatieteelliseen, kulttuuri- ja/tai taidehistorialliseen näkökulmaan keskiajan pukeutumisesta ja tekstiileistä kuten esimerkiksi Riitta Pylkkäsen "Renessanssin puku Suomessa 1550 - 1620". Kirjassa on käsitelty keskiajan vaatepartta ja kankaita historiallisten kirjallisten ja kuvallisten dokumenttien pohjalta. Muualta Euroopasta on sitäkin enemmän julkaisuja ja tätä materiaalia on käytetty vertailuaineistona niin tuonnin kuin valmistuksen osalta. Keskiaikaisia tekstiilejä on julkaistu mm. seuraavista kaupungeista: Oslo (Kjellberg 1982), Lund (Blomqvist 1963; Franzen & Geijer 1968; Lindström 1970), Lontoo (Pritchard 1982), Lyypekki (Tidow 1982), Amsterdam (Vons-Comis 1982), Elblag (Maik 1998) ja Århus (Lorenzen 1971).

TEKSTIILIEN PERUSOMINAISUUDET

Tekstiilien perustutkimuksella tarkoitetaan tekstiilien mitattavissa olevien ominaisuuksien tutkimusta. Näihin ominaisuuksiin kuuluvat sidoksen, lankaluvun ja langankierteen mittaaminen. Yhdeksälle tekstiilifragmentille teetettiin kromatografinen värimääritys Yorkissa, mutta yleisempi ja paljon halvempi on värin silmämääräinen analysointi valomikroskoopilla, joka valitettavasti ei sulje pois tutkijan subjektiivista vaikutusta tuloksen analysoinnissa. Ominaisuuksien mukaista tekstiilien jaottelua jatkettiin siten, että saatiin kuusi erilaista kangastyyppiä: verka, sarka, villapalttina, villatoimikas, kolmivartinen toimikas (2/1-toimikas) ja vuohenkarvaiset tekstiilit. Tekstiilifragmenttien keskimääräinen koko on 13,2 x 8,8 cm. Vain kymmenen tekstiilikappaletta oli tunnistettavia vaatekappaleiden osia, 24 de facto -leikkuujätteitä, jotka ovat käyttämättömistä kankaista (kankaat, joissa ei kulumajälkiä) leikattuja ja siistejä jätepaloja, joita pidän indikaattorina räätälin ompelu- ja leikkuutoiminnasta. Lopuissa 120 kappaleessa ei ollut tarkempaan funktioon viittaavia tunnistettavia piirteitä, mutta oletettavasti nekin ovat olleet vaatetuskankaita.

SIDOKSET

Tekstiilimateriaalin jaoin ensin kolmeen perussidokseen palttinaan, 2/2-toimikkaaseen (nelivartinen toimikas) ja 2/1-toimikkaaseen (kolmivartinen toimikas). Palttinasidos on sitoutumiseltaan tihein. Siinä kudelanka vuorottelee yhden loimilangan yli ja ali. 2/2-toimikkaassa kudelanka menee kahden loimilangan yli ja ali. 2/1-toimikkaassa kudelanka menee yhden loimilangan yli ja kahden loimilangan ali. Loimilangat ovat kankaan pitkittäiset langat (↕), jotka kiinnitetään kangaspuihin. Kudelangat ovat kankaan poikittaiset langat (↔), jotka lisätään viriön kautta sukkulalla kankaaseen.

2/2-toimikas on yleisin kaikista sidoksista. Tätä sidosta on 84 (54,5 %) kappaletta kaikista tekstiilifragmenteista. Palttinasidos on seuraavaksi käytetyin 60 kappaleella (39 %). 2/1-toimikkaita on vain 10 kappaletta (6,5 %). Tällainen sidosten yhdistelmä poikkeaa kaikista eurooppalaisista keskiaikaisista sidosyhdistelmistä, sillä

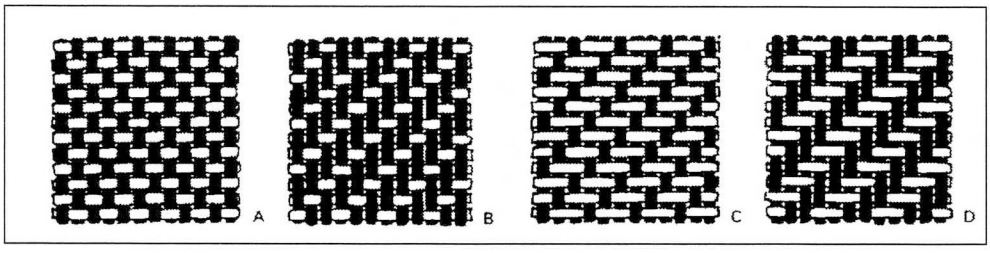

Kuva 2. Sidokset: a) palttina, b) 2/1-toimikas, c) 1/2-toimikas, d) 2/2-toimikas.

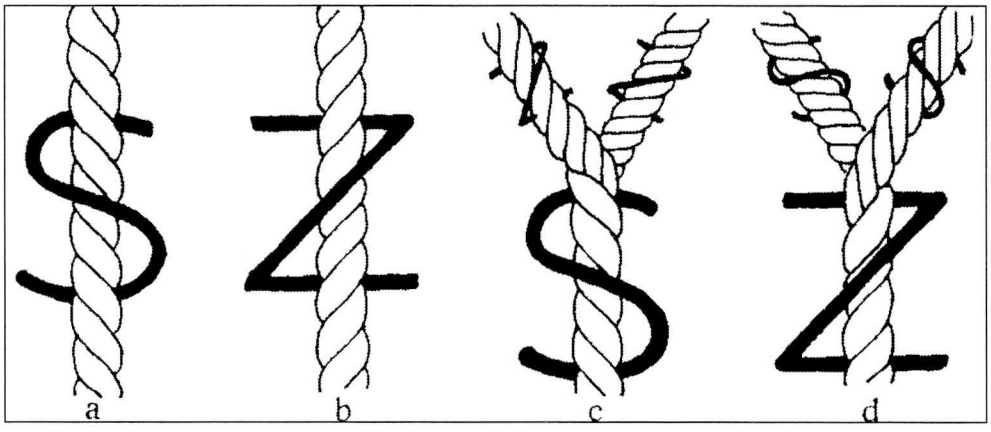

Kuva 3. Langankierteet kertaamattomissa ja kerratuissa langoissa.

yleensä vallitseva sidos on joko palttina tai 2/1-toimikas ja vasta sitten 2/2-toimikas (Maik 1998: 217). Nelivartisten toimikkaiden yleisyydelle voi olla selityksenä se, että on erikoistuttu kutomaan tietyn tyyppistä kangasta, koska valmistusprosessi on vaatinut tietynlaisia kankaita kuten vanutettua ja värjättyä sarkakangasta.

KANKAAN TIHEYS

Lankaluku merkitsee lankojen lukumäärää kankaassa yhdellä senttimetrillä loimen ja kuteen suhteen. Kaikkien kankaiden keskiarvona on 10,7 lankaa loimessa ja 8,8 lankaa kuteessa, kyseessä onkin suhteellisen karkeat kankaat, jos jaotteluna pidetään esimerkiksi Crowfootin (1992: 44) käyttämää asteikkoa: 1-10 lankaa: karkea kangas, 11–17 lankaa: keskihieno kangas ja 18-> lankaa: hieno kangas. Kuitutasolla tarkastellessa kankaisiin käytetty villa on pääasiallisesti karkeaa; siinä on sekaisin karkeampaa peitinvillaa ja hienompaa alusvillaa. Tämä johtuu siitä, että lankaa kehrättäessä on käytetty kumpaakin villalaatua yhtäaikaa. Kankaat on valmistettu todennäköisesti kotimaisesta lampaanvillasta, primitiivisestä ahvenanmaanlampaasta ja suomenlampaasta, jotka kuuluvat skandinaavisten ja luoteisvenäläisten rotujen tavoin pohjoisten lyhythäntäisten lampaiden roturyhmään. 1500-luvun puolenvälin tienoilla Kustaa Vaasa aloitti laajamittaisen villantuotannon kehittämisen ja kotimaisen veran tuotannon tukemisen Ruotsissa ja Suomessa tuottamalla ulkomaisia lammasrotuja maahan. Niiden vaikutus kotimaisen suomenlampaan perimään jäi kuitenkin vähäiseksi (Tapio & Kantanen 2000: 22).

LANGANKIERRE

Lanka voidaan kehrätä S- tai Z-kierteiseksi. Kirjaimen keskiviiva osoittaa langankierteen suunnan. Langankierreyhdistelmä (S-S, S-Z, Z-Z, Z-S) osoittaa käytetyn langankierteen loimessa ja kuteessa. Näitä kaikkia lankayhdistelmiä löytyy Åbo Akademin tekstiiliaineistosta. Pääasiallisin yhdistelmä on Z-S, jota on 44,8 %. Seuraava on Z-Z–yhdistelmä 26,6 % osuudella. Nämä molemmat kierreyhdistelmät esiintyvät suurimmaksi osaksi 2/2-toimikassidoksisten kankaiden so.

villatoimikkaat ja sarkakankaat, ollessa kyseessä. Eri kierreyhdistelmät loimessa ja kuteessa tekevät kankaasta pehmeämmän ja taipuisamman. Tällöin sitä on myös helpompi vanuttaa. Päinvastaisen vaikutuksen tekevät samat kierreyhdistelmät loimessa ja kuteessa, koska ne tekevät kankaan kovaksi ja tiukaksi (Gustaffson & Waller 1987: 156). Saran suhteen lukemat ovat Z-S–yhdistelmällä 60,9 % ja Z-Z–yhdistelmällä 34,8 %. Hyvälaatuisen sarkakankaan kutomiseksi, kutojan on täytynyt ottaa edellä mainitut seikat huomioon ennen kudonnan aloittamista. Yhdistelmiä on käytetty sen mukaan, mitä on haluttu kutoa ja millaista kangasta valmistaa.

Palttinasidoksisissa kankaissa kaikkia neljää yhdistelmää on tavattavissa: S-Z (51,7 %), Z-S (20 %), Z-Z (11,7 %) ja S-S (10 %). Kierreyhdistelmien tulokset ovat erilaiset, kun niitä verrataan eurooppalaiseen palttinamateriaaliin. Näyttääkin siltä, että missään muualla ei ole käytetty S-Z–yhdistelmää niin suuressa määrin kuin Åbo Akademin palttina-aineistossa. Palttinasidosten ollessa kyseessä, on hyvin usein vaikeaa erottaa kude loimesta, koska käytetty villa on samankaltaista. Tasalaatuisen palttinan kutomisessa on tavoitteena juuri saman lankaluvun saavuttaminen loimessa ja kuteessa. Vaikeammaksi tulkinnan tekee vielä hulpioiden puuttuminen koko palttinamateriaalista. Kankaankutojalla on ollut tarkoitus kutoa tietyn tyyppistä kangasta vaikkapa crepe de chineä eli suomalaisittain kreppikangasta, jossa loimessa on juuri S-kierre ja kuteessa Z ja jolle on ominaista lankojen vetäytyminen ja kankaan epätasaisuus ja rypistyminen (Gustaffson & Waller 1987: 160). Samanlaisia huomioita on Hammarlund (1997: 29) tehnyt Mons Claudianus -projektissa, jossa kyse on tosin 300-luvun roomalaisaikaisista tekstiileistä. Muut yhdistelmät ovatkin yleisempiä keskiaikaisessa tekstiilimateriaalissa, vaikka poikkeuksina. S-S–yhdistelmää on tavattavissa jopa ulkomaisessa verkakankaassa, vaikka keskiaikaisissa kudontasäännöksissä on nimenomaan kielletty saman kierreyhdistelmän käyttö (Peets 1999: 111 ja Kjellberg 1979: 103).

2/1-toimikkaiden ollessa kyseessä, Z-S–yhdistelmä on vallitseva (70 %) ja seuraavana Z-Z–yhdistelmä (20

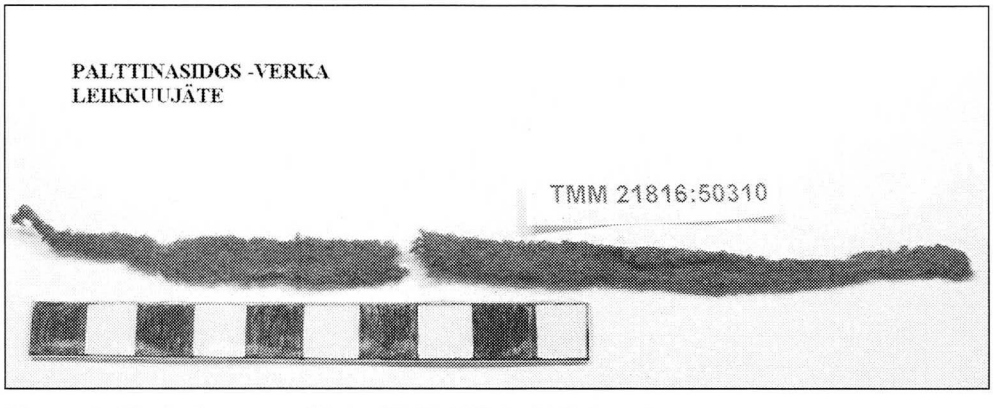

Kuva 4. Verkakangas. Foto TMM/Heini Kirjavainen.

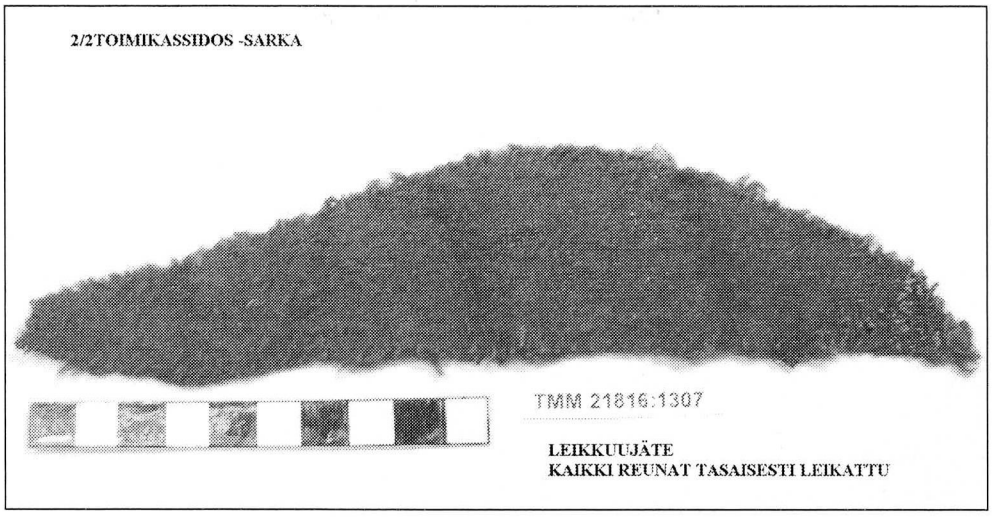

Kuva 5. Sarkakangas. Foto TMM/Heini Kirjavainen.

%). Kierreyhdistelmä Z-S on erittäin käytännöllinen kierreyhdistelmä, silloin kun on kyse nurjalta puolelta kudevaltaisesta kolmivartisesta toimikkaasta. Oikealla puolella on loimivaltainen ja pitkäkuituinen Z-loimilanka, nurjalla taas on hieman vanutettu pehmeämpi kude kehoa vasten. Oikean puolen loimivaltainen toimiviiva oli liukkautensa ja tiiviytensä puolesta tuulenpitävä ja vettähylkivä. (Gustaffson & Waller 1987, 157).

VÄRIMÄÄRITYKSET

Arkeologisten tekstiilien väri on lähes aina ruskeaa. Värjäytymiseen on vaikuttanut maaperän laatu ja maassaoloaika. Tarkkaa värimääritystä on vaikea saada, jos ei ole käytettävissä kromatografisia menetelmiä. Tutkitusta materiaalista lähetettiin analysoitavaksi York Textile Research in Archaeology–instituuttiin yhdeksän värinäytettä, joista kahdeksan oli punaista ja yksi mustanruskea mikroskooppisen tarkastelun mukaan. Näin haluttiin saada varmennus käytetyistä värikasveista ja alkuperäisestä väristä. Samalla tarkistettiin voidaanko pelkästään mikroskoopilla tehtyyn värimääritykseen luottaa. Tulokset olivat positiiviset, kaikki kahdeksan näytettä oli värjätty punaisella värillä. Neljästä tavattiin värimataraa (Rubia tinctorum L.) ja lopuista kotimaista mataraa, keltamataraa (Galium verum L.) tai tuoksumarattia (Galium odorata L.). Yllättävää on ahomataran (Galium boreale L.) puuttuminen, koska sen juuri on tunnetusti kaikkein väripitoisin kotimaisista mataroista (Sirelius 1989: 124).

Värimataraa viljeltiin keskiajalla Euroopassa kauppaväriksi, mutta Keski- ja Länsi-Euroopassa kasvavat myös kaikki meidän kotimaisiksi luettelemamme mataralajit. Mustanruskea värinäyte oli värjätty tervalepän kuorella (Alnus glutinosa L.), joka on yleinen niin manner-Euroopassa kuin Suomessakin (Walton 2001). Lepänkuori ja mataravärjäys on tunnettu myös kansanperinteessä (Vuorela 1983: 495 – 496). Häivähdys sinistä

löytyi kaiken punaisen keskeltä. Tämä analysoitiin värimorsingoksi (Isatis tintoria L.), koska värivoimaisempi indigo (Indigofera tinctoria L.) saapui Eurooppaan suuressa mittakaavassa vasta löytöretkien aikana. Värinäytteissä oli jälkiä mysteerisestä keltaisesta (yellow X), jota ei ole onnistuttu määrittämään, vaikka se on kuitenkin yleinen skandinaavisissa värinäytteissä (Walton 2001:1-2).

Mikroskooppisen värimäärityksen pohjalta palttinasidoksista kankaista 78,3 % on värjätty, 2/2-toimikkaista 63,1 % ja 2/1-toimikkaista 40 %. Värilukemat ovat suhteellisen korkeita. Tämän pohjalta voi sanoa, että Åbo Akademin tekstiilien joukossa on kaupallisilla väreillä kuten värimataralla ja värimorsingolla värjättyjä tekstiileitä, joita ovat käyttäneet keskiajalla kaupunkilaisvärjärit. Kotimaisilla mataroilla värjääminen on todennäköisesti tapahtunut kotimaisella aineksella, koska näiden kasvien juurien värivoima on heikompi kuin värimataran eikä niitä ole kannattanut tuottaa ulkomailta asti. Tosin värimataralla tehtyjä väriliemiä on voitu jatkaa väripitoisuudeltaan heikommallakin juurella, koska värimataran hinta oli korkea ja värjäyksen laatu ei tästä välttämättä paljoakaan kärsinyt.

KOTI- VAI ULKOMAISTA KANGASTA?

Suuremmista palttina- ja toimikassidosryhmistä jaoin

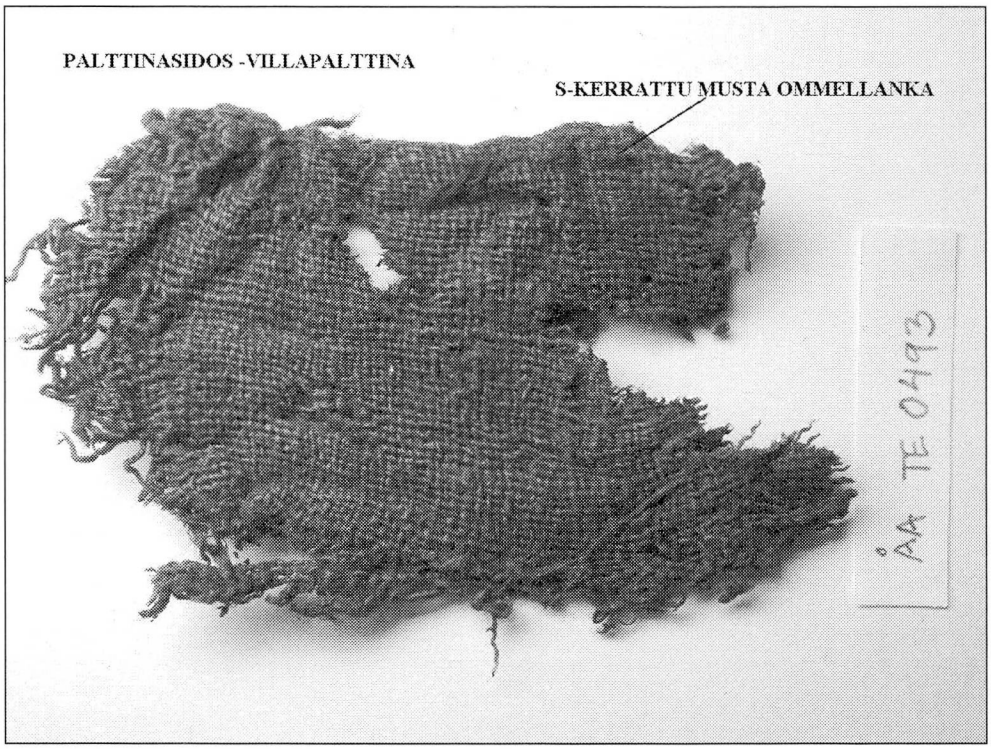

Kuva 6. Palttinakangas. Foto TMM/Heini Kirjavainen.

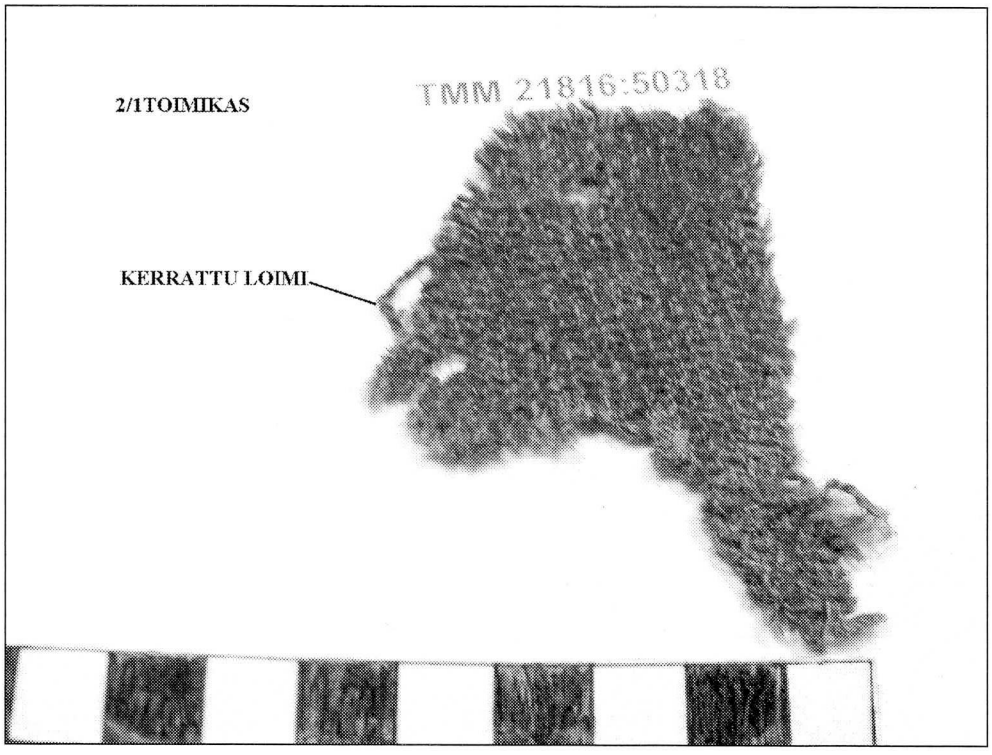

Kuva 7. 2/1-toimikaskangas. Foto TMM/Heini Kirjavainen.

tekstiilityypit kuuteen suurempaan kangastyyppiryhmään: verka, sarka, villapalttina, 2/2-toimikaskangas, 2/1-toimikaskangas ja vuohenkarvaiset tekstiilit. Kangastyypit jaoin edelleen vielä pienemmiksi ryhmiksi kankaan loimi- ja kudelangoissa esiintyvien eroavuuksien mukaan. Nämä ryhmät eroteltiin vielä toimikas- ja palttinasidosten mukaan roomalaisin numeroin (I, II, III jne.). Suurimmat laadulliset erot (=variaatio) kuitenkin laskettiin vain kangastyyppiryhmän mukaan, koska muuten otokset olisivat tulleet liian pieniksi, kun tutkittavien tekstiilifragmenttien lukumäärä oli vain 154 kappaletta.

Verkakankaat on kudottu hienosta ja korkealaatuisesta joko englantilaisesta tai merinolampaan villasta. Pääasiallisesti pohjasidoksena käytettiin keskiajalla palttinasidosta, mutta Åbo Akademin tontilta on löydetty myös toimikassidoksista verkakangasta, joka ajoittuu 1500-luvun puolelle. Kutomisen jälkeen kangas vanutettiin ja värjättiin (Strömberg, Geijer, Hald & Hoffmann 1974: 44), mutta lisäksi kankaan pintaa kammattiin nukkauskäpykehikolla ja kampauksen kohottamaa nukkaa leikattiin veranleikkaussaksilla, jotka pisimmillään saattoivat olla 1,35 metriä pitkät ja joiden kanssa työskenneltäessä leikkaaja piti lepotauon tunnin työskentelyn jälkeen (Mührenberg & Falk 2001: 127). Tutkitussa tekstiiliaineistossa neljätoista fragmenttia luokittelin verkakankaan paloiksi, näistä 85,7 % oli värjätty punaiseksi. Kymmenen palan lankatiheys vastasi keskihienon kankaan tiheyttä (11–18 lankaa/cm).

Verka oli keskiajalla tuontikangasta. Ensimmäiset maininnat kotimaisesta Turun verasta ovat linnan 1500-luvun tilikirjoista (Melander 1914: 2). Suomen keskiaikaisissa kirjallisissa lähteissä mainitaan vain tuontiverka (mm. FMU III 2344, 2348). Verkaa tuotiin pääasiassa Flanderin alueelta 1300- ja 1400-luvuilla ja Hollannin verat tulivat tutuiksi 1400-luvun kuluessa. Tuonti keskittyi 1400-luvun puolivälin tienoilta lähtien englantilaisen verkakankaan tuontiin (Taavitsainen 1982: 24). Tuonti ei ollut suoraviivaista kankaan valmistusmaasta vaan se tapahtui hansakaupunkien välityksellä. Näistä aktiivisimmat kaupankäyntisatamat sijaitsivat Tallinnassa, Lyypekissä ja Danzigissa (Kerkkonen 1981: 468). Verkakankaat ovat hyvä esikuva ammattimaisesti valmistetusta korkealuokkaisesta villakankaasta. Kudontaan liittyvät ammattikuntien ja viranomaisten säännökset ja määräykset kontrolloivat tuotantoa. Laadun takeeksi ja eräänlaiseksi tavaramerkiksi verkakankaisiin lyötiin kangaspakkasinetti eli plommi, joita saattoi olla useampia kappaleita yhdessä kangaspakassa. Ne kertoivat kankaan valmistuspaikasta sekä kutojan, värjärin, vanuttajan tai veranleikkaajan ammattitaitoisista käsittelyistä, jotka kankaalle oli annettu. Lopuksi vielä vientisatamassa saattoivat viranomaiset lyödä kontrollisinettinsä kankaaseen (Taavitsainen 1982: 26).

Erittäin karkeaa vanutettua ja värjäämätöntä, yleensä toimikassidoksista kangasta kutsuttiin sarkakankaaksi, jota valmistettiin kotitarpeisiin (Strömberg, Geijer, Hald & Hoffmann 1974: 91). Suomalainen nimitys sarka viittaakin kapeaan kankaaseen, joka on kudottu tasokangaspuissa (Kaukonen 1962: 330). Tällaiset paksut ja tiiviit kankaat olivat erittäin sopivia ankariin Pohjolan talviolosuhteisiin. Vaikka saran kutomiseen liittyvistä säädöksistä ei ole keskiaikaisia suomalaisia kirjallisia lähteitä säilynytkään, sen kudontaa on mahdollisesti säännelty (Kuujo 1981: 165). Keskiaikaisten lähteiden mukaan arvonmittana toimineet sarkakankaat olivat käypiä maksuvälineitä ja vaihdon välineitä (Kaukonen 1982: 415). Niillä voitiin käydä kauppaa, ostaa maata tai jopa perintöosuuksia (Hausen 1921: 82 - 95). Vaikka talonpojat nk. kotitarvekud ontaperiaatteella sitä valmistivatkin, on sarkakankaan tuotannon täytynyt olla kannattavaa ja lähempänä erikoistunutta ja ammattimaista kutomista kuin vain oman perheen vaatettamiseen liittyvää kudontaa. Jo keskiajalla oli sarkakankaiden vientiä niin Saksaan kuin Ruotsiinkin (Kaukonen 1962: 329, 330). Tässä tapauksessa kankaat tuskin olivat laadultaan mitä sattuu vaan juuri sääntöjen ja standardien mukaan kudottuja, jotta ne kelpaisivat vientikankaiksi. Åbo Akademin tontilta löytyneet sarkakankaat ovat erittäin karkeita ja niiden lankatiheys on 7 - 10 lankaa loimessa ja 6 - 12 lankaa kuteessa. Näitä kangasfragmentteja on 23 kappaletta ja niistä 78,3 % on värjättyjä, pääasiallisesti punaiseksi. Kankaiden korkean värjäysprosentin ja ulkomaisten tuontivärien käytön tulkitsen ammattimaisen värjärin toiminnaksi Turussa ja mahdollisesti juuri Åbo Akademin tontilla.

Villapalttinoiksi lukeutui 41 fragmenttia, joista 80,5 % oli värjättyjä. Palttinakankaiden kohdalla kankaat jakautuivat laadultaan karkeisiin (41,5 %), joiden loimilankojen tiheydet olivat 5 - 10 langan välillä ja kudelangat 6 - 10 langan välillä, ja keskihienoihin kankaisiin (58,5 %),

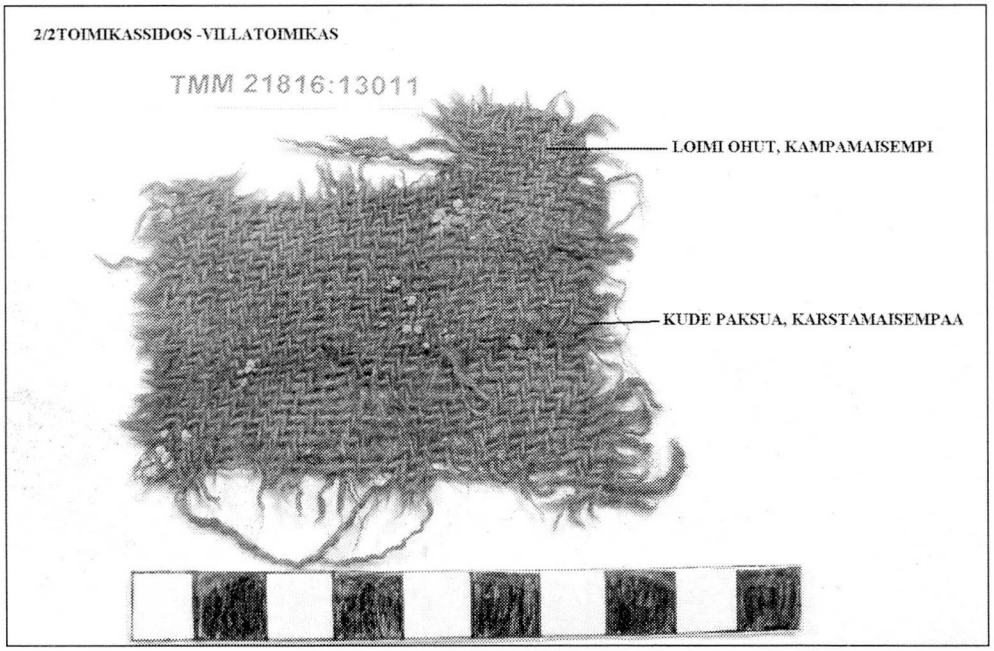

Kuva 8. 2/2-toimikaskangas. Foto TMM/Heini Kirjavainen.

joiden lankatiheys loimessa oli 11 - 16 lankaa/cm ja kuteessa 9 - 10 lankaa/cm. Villapalttinoiden kohdalla karkeus ei kuitenkaan tarkoita paksua ja jäykkää kangasta vaan kankaita, joissa on matala peittävyystekijä. Tämä tarkoittaa sitä, että loimi- ja kudelangat eivät ole aivan tiiviisti yhdessä vaan niiden välissä on liikkumavaraa (Schjølberg 1998: 210 & Hammarlund 1997: 27). Ne on kudottu kuitenkin suhteellisen ohuesta langasta verrattuna esimerkiksi toimikassidoksisiin sarkakankaisiin.

2/2-toimikaskankaiksi nimettyjä tekstiilifragmentteja on 63 kappaletta. Niiden lankatiheys vaihtelee 6 - 22 lankaa/cm loimessa ja 5 - 30 lankaa/cm kuteessa. Karkeita kankaita on 61,9 % ja keskihienoja 34,9 %. Jopa kaksi hienoksi luokiteltua kangasta (3,2 %) löytyy tästä tekstiiliryhmästä. Värjättyjä tekstiileitä tässä ryhmässä on 60,3 %, joka yllättäen on alempi kuin villapalttinakankaiden ollessa kyseessä. 2/2-toimikaskankaiden fragmentit ovat laadultaan paljon heterogeenisempia kuin kaikki muut edellä mainitut tekstiilityyppiryhmät.

2/1-toimikaskankaita on vain kymmenen kappaletta. Niiden lankatiheys on vaihteleva: loimessa 9 - 20 lankaa/cm ja kuteessa 7 - 14 lankaa/cm. Vain 40 % tämän ryhmän kankaista on värjätty ja vanutuskin on suoritettu vain yhdelle puolelle kangasta.

Vuohenkarvatekstiileitä on tutkituissa fragmenteissa vain kolme kappaletta. Nämä tekstiilit ovat hyvin paksuja ja karkeita kankaita. Niissä on kerrattu loimi ja kude, joka on kaikissa Zs/s. Lankatiheys on loimessa 2,5 - 3 lankaa/cm ja kuteessa 2 - 2,5 lankaa/cm. Näitä kankaita on käytetty kauppatavaroiden käärekankaina ja

niitä on löydetty ympäri Eurooppaa. Kaikilla niin ulkomaisilla kuin kotimaisilla kankailla on samanlainen standardisoitu laatu (Bender Jørgensen 1986: 95–96). Ammattimaisesta vuohenkarvakankaiden valmistuksesta kertovat keskiaikaiset eurooppalaiset lähteet esimerkiksi Lyypekistä, joissa mainitaan "Harmaker/ Haadeckenmacher" (Tidow 1982: 169). Mielestäni vuohenkarvatekstiilit ovat pääasiassa tuontikankaita, jotka ovat saapuneet juuri kauppatavaroiden tai kangaspakkojen kääreenä Turkuun.

AMMATTIMAISTA VAI KOTITARVEKUDONTAA?

Mitkä olivat ne laatuvaatimukset, jotka kankaalla oli oltava, jotta sitä voidaan kutsua ammattimaisesti valmistetuksi kankaaksi. Laatu ei tarkoita tässä artikkelissa hienoutta tai parasta. Laatu on käsitetty eri ominaisuuksien joukkona, jotka kankaalla on oltava, jotta sitä voidaan kutsua ammattimaisesti valmistetuksi. Näiden ominaisuuksien on esiinnyttävä useissa kankaissa samankaltaisina (Hoffmann 1974: 284; Gjøl Hagen 1988: 115). Millä tätä voidaan tutkia ja ilmaista? Ammattimaisissa kankaissa on vähemmän tiheyden variaatiota loimessa ja kuteessa, ja samalla ne ovat tasalaatuisempia kuin kotikutoiset kankaat (Gjøl Hagen 1988: 126). Kuteen tasaisuuden voidaan katsoa osoittavan kutojan taitoa, koska keskiaikaisissa tasokangaspuissa pirta piti huolen loimilankojen tasaisesta esiintymistiheydestä kankaassa. Tähän kutoja ei voinut enää kangaspuihin rakentamisen jälkeen vaikuttaa. Jos kuteessa on paljon epätasaisuuksia, on sen variointiprosentti suurempi. Tasokangaspuut ilmestyivät Eurooppaan noin vuoden 1000 tienoilla ja yleistyivät nopeasti ammattimaisen kankaan tuotannon piirissä etenkin Flanderin alueella (Hoffmann 1974: 258, 261). Åbo Åbo Akademin tontilta löytyneet vielä luetteloimattomat kangaspuiden osat, jotka olen tulkinnut pyörösiksi ja venesukkulaksi, indikoivat tasokangaspuiden käyttöä ainakin 1400-luvulla.

Ulkomaisten verkakankaiden joukossa standardisointi on korkea ja siten variaatioprosentti on matala; loimessa 18,2 % ja kuteessa 15,6 %. Kuten lukemista näkyy, kude on vieläkin tasaisemmin kudottu kuin loimi, joten kutojien on täytynyt olla erittäin taitavia. Kun vielä ottaa huomioon sen, että verkakankaat ovat saapuneet Euroopan eri kudontakeskuksista, ei voi olla ihmettelemättä sitä tasaista laatua, joka on saavutettu. Kun ammattimaisesti valmistettujen verkakankaiden lukuja vertaa kotimaisen sarkakankaan prosenttilukuihin, 18,4 % loimessa ja 14,9 % kuteessa, ovat ne hyvin samankaltaiset. Myös sarkakangasta voi pitää ammattimaisesti valmistettuna, vaikka raaka-ainekangas olisi kokonaan tai osaksi kudottu maaseudulla talonpoikien toimesta. Hyvin todennäköistä on myös sarkakankaiden tuotannon valvominen säädösten avulla, vaikka niitä ei historiallisissa lähteissä ole nykypäiviin säilynytkään (vrt. Kuujo 1981:165).

Villapalttinan ja 2/1-toimikaskankaiden variaatioluvut muistuttavat toisiaan. Villapalttinassa variaatioprosentti on 26,6 % loimessa ja 27,9 % kuteessa, 2/1-toimikaskankaissa 27,4 % loimessa ja 22,8 % kuteessa. Nämä luvut poikkeavat enemmän veran ja saran lukemista. Villapalttinoiden kohdalla on huomioitava, että vaikka suuri osa niistä on värjättyjä, langankierrekombinaatioissa on eniten vaihtelua. Tästä päätellen

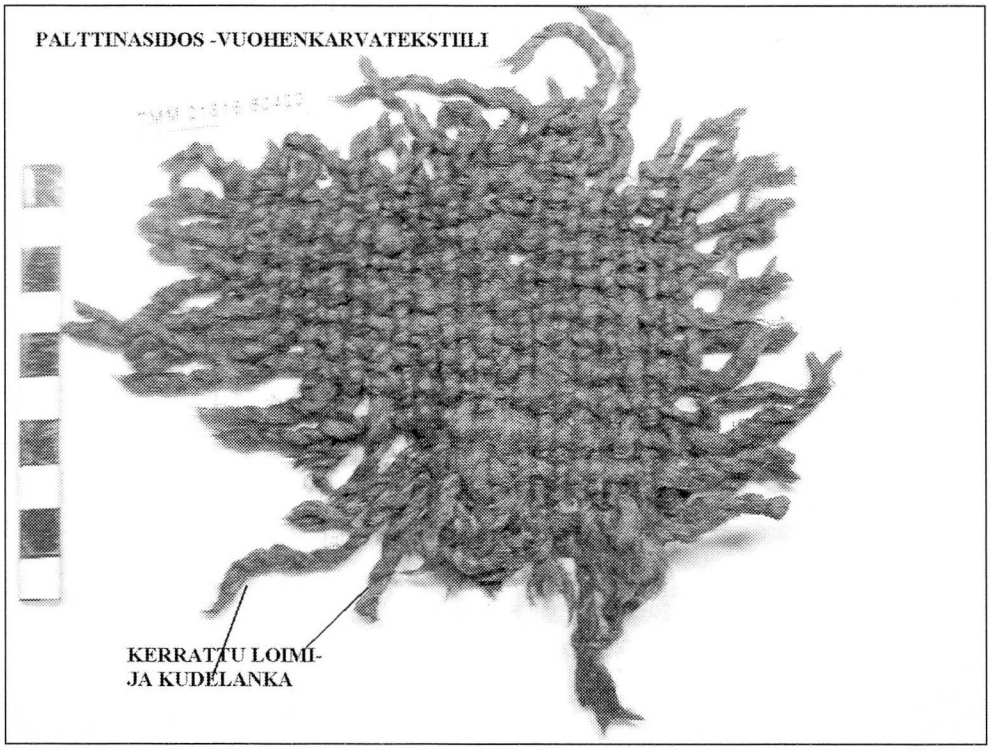

Kuva 9. Vuohenkarvainen tekstiili. Foto TMM/Heini Kirjavainen.

kaikki palttinakankaat eivät ole voineet olla ammattimaisesti valmistettuja. Yleensä 2/1-toimikaskankaita on pidetty ammattimaisesti valmistettuina kankaina ja kudontateknologiassa ne yhdistetään juuri tasokangaspuiden ilmestymiseen keskiajalla. Ainakin yksi 2/1-toimikasfragmentti on kerratulla loimella, joka puolestaan indikoisi pystykangaspuiden käyttöä ja ehkä kotitarvekudontaa? 2/1-toimikaskankaat ovat erittäin mielenkiintoinen ryhmä, mutta niiden asemasta verrattuna muihin tekstiileihin ei voi vielä antaa pitkälle meneviä tulkintoja.

Suurin variaation vaihteluero on 2/2-toimikaskankailla, joiden loimien tiheyksien variaatioprosentti ovat suhteellisen alhainen (21,4 %). Kuteessa se nousee kuitenkin melkein kaksinkertaiseksi (39,3 %). Tällaisen eron aikaansaamiseksi on täytynyt olla paljon eritasoisia kutojia -niin ammattilaisia kuin vain omaan tarpeeseensa kutovia. Kun nämä lukemat jaettiin vielä värjäämättömiin ja värjättyihin tekstiileihin, lukemat laskivat. Värjätyillä 2/2-toimikaskankailla ne ovat 17,3 % loimessa ja 16 % kuteessa. Lukemat vastaavat värjättyjen villapalttinoiden lukemia, 17,6 % loimessa ja 17,9 % kuteessa. Osoittavatko laskeneet variointiprosentit sen, että ammattimaisesti kudotut kankaat saivat värjäyskäsittelyn ja värjäämättömät kankaat olivat enemmän tai vähemmän kotikutoisia? Kaupungeissa suoritettava ammattivärjäys oli kallista, vaikka väriraaka-aineina olisi käytetty

kotimaisia värikasveja, sillä keskiajalla puretusaineena suosittu aluna oli tuontitavaraa. Tosin tämän aineen puuttuminen oli kansanomaisessa värjäyksessä korvattu esimerkiksi liekokasveilla (Lycopodium clavatum L.) (Sirelius 1989: 124 ja Vuorela 1983: 495). Nämä yhdistettynä mataravärjäykseen ovat antaneetkin kirkkaamman, oranssiin vivahtavan punaisen kuin alunapuretuksella aikaan saatu väri (Taylor 1990: 40).

Värjäämättömissä vuohenkarvaisissa tekstiileissä variaatioprosentti oli vain 8,9 % loimessa ja 10,9 % kuteessa. Koska kyseessä on vain kolmen tekstiilifragmentin tulokset, ei niitä voisi pitää edes suuntaa-antavina elleivät tiedot muista eurooppalaisista vuohenkarvatekstiileistä tukisi ajatusta ammattimaisesta tai erikoistuneesta kudonnasta, vaikkakaan ei ehkä aivan samalla tavoin kuin verkakankaissa.

LOPPUSANAT

Värjäys tai sen puuttuminen ei ole suora indikaattori ammattimaisesti valmistetulle kankaalle, kuten ei kankaiden tiheyskään pienessä mittakaavassa. Jos sadan vuoden aikana samalle paikalle kerääntyneistä tekstiileistä voidaan jotain kertoa, on se, että niitä ei ainakaan yksi ihminen ole kutonut vaan on tarvittu vähintään 4 - 5 sukupolvea suorittamaan tätä tehtävää. Nämä henkilöt tuskin olisivat kaikki olleet samanlaisia kutojia ja päätyneet samantasoiseen kudontajälkeen. Myös yhteneväisten jälkikäsittelyjen esiintyminen samantyyppisissä tekstiileissä on selvä osoitus toistuvasti suoritetusta työstä samoin standardein.

Lopuksi voin todeta, että Åbo Akademin tontin tekstiilien joukossa on ulkomailta tuotuja tekstiileitä yli 10 % kaikista tutkituista tekstiileistä (N=154). Näihin lukeutuvat kaikki verkakankaat ja muutama erittäin hienokuituinen tekstiilifragmentti. Tuotujen tekstiilien määrä on sen verran korkea, että se kertoo Turun kauppayhteyksistä muihin eurooppalaisiin kaupunkeihin. Loput noin 90 % ovat kotimaisia tekstiileitä, osa Åbo Akademin tontilla kudottuja, mutta varmasti myös muualta ympäristöstä saapuneita, koska tekstiilifragmenttien määrä ja laatu on hyvin vaihteleva. Yksi yhteinen piirre on muissa tekstiiliryhmissä paitsi vuohe nkarvatekstiileissä; ne ovat suurimmaksi osaksi värjättyjä. Voiko tämä indikoida sitä, että Åbo Akademin tontilla on harjoitettu myös ammattimaista kankaan värjäystoimintaa?

Teksti perustuu kirjoittajan pitämään esitelmään Baselissa ja siitä julkaistuun artikkeliin sekä valmistumassa olevaan pro gradu-tutkielmaan.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Kirjavainen, Heini 2003. Åbo Akademin tontin keskiaikaiset tekstiilityypit alkuperän ja laadun näkökulmasta. Valmistumassa oleva pro gradu-tutkielma. Arkeologia, Turun yliopisto.

Pukkila, Jouko/ Saloranta, Elina/ Seppänen, Liisa/ Suhonen, Mervi/ Karvonen, Johannes/ Salminen, Silja/ Harjula, Janne & Pihlman, Aki 2000. Arkeologiset tutkimukset Åbo Akademin tontilla (Turku I/7/4) vuonna 1998. Kaivauskertomus. Turun maakuntamuseo.

Seppänen, Liisa 2002. Åbo Akademin tontin stratigrafinen matriisi. Tekijän hallussa.

Walton Rogers, Penelope 2001. Report on Tests for dye in Textiles from Late Medieval Turku, Finland. Raportti. Textile Research in Archaeology, York.

KIRJALLISUUS

Bender Jørgensen, Lise 1986. The Textiles from Medieval Svendborg. Jørgensen, G., Østergård, E. & Christensen, K. (ed.). The Archaeology of Svendborg, Denmark: 85-105.

Blomqvist, Karin 1963. Vävnader. Thulegrävningen 1961. Investigationes de antiqvitatibus urbis Lundae II. Archaeologica lundensia 2: 227-232.

Crowfoot, Elisabeth, Pritchard, Frances & Staniland, Kay 1992. Textiles and Clothing c. 1150 - c. 1450. Medieval Finds from Excavations in London 4. Museum of London.

Finlands medeltidsurkunder (FMU) III. Utg. af Reinh. Hausen. Helsingfors 1921.

Gustafsson, Kerstin & Waller, Allan 1987. Ull. Helsingborg.

Hammarlund, Lena 1997. Tekstilenens fjerde dimensjon. Spor Nr 2 1997: 26-29.

Hoffmann, Marta 1974. The Warp-weighted Loom. Oslo.

Ikäheimo, Markku 1989. Muu esineistö. Tekstiilit. Turun Mätäjärvi. Turun maakuntamuseon Raportteja 10. Turun maakuntamuseo 1989: 156-157.

Kaukonen, Toini-Inkeri 1962. Sarka ja kangas vanutetun villakankaan nimityksinä. Virittäjä 1962: 329-335.

Kaukonen, Toini-Inkeri 1982. Vadmål. Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid 19: 415-416.

Kerkkonen, Gunvor 1981. Klede. Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid 8: 468-469.

Kirjavainen, Heini 2002. Medieval Archaeological Textiles in Turku. Helmig, G., Scholkmann, B. & Untermann, M. (ed.). Medieval Europe Basel 2002. 3rd International Conference of Medieval and Later Archaeology. Volume 2: 346-351.

Kjellberg, Anne 1979. Tekstilmaterialet fra "Oslogate 7". Schia, Erik (ed.). De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo: 83-102.

Kuujo, Erkki 1981. Turun kaupungin historia 1366 – 1521. Turku.

Lindström, Märta. 1976. Textilier. Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund. Archaeologica lundensia 7: 279-291.

Lorenzen, Erna 1971. Textilier (vævninger, net, snor). Århus Søndervold, en byarkæologisk undersøgelse. Jysk arkæologiske skrifter 2: 247-250.

Maik, Jerzy 1998. Westeuropäische Wollgewebe im mittelalterlichen Elblag (Elbing). Bender Jørgensen L. & Rinaldo, C. (hrsgb.). Textiles in European Archaeology. Report from the 6th NESAT symposium, 7-11th 1996: 215-231.

Melander, K. R. 1914. Muutamia tietoja kangasteollisuudesta Turun tienoilla Juhana Herttuan aikana. Historiallinen arkisto XXIV: 1-8.

Mührenberg, Doris & Falk, Alfred 2001. Mit Gugel, Pritscholz und Trippe – Alltag im mittelalterlichen Lübeck. Archäeologische Gesellschaft der Hansestadt Lübeck. Jahresschrift 2/3. 1997/1999: 119-135.

Peets, Jüri 1999. Textile Fragment from a Church Door – Fieldwork and Laboratorial Study. Archaeological Field Works in Estonia 1999. 2000: 108-112.

Pritchard, Frances 1982. Textiles from Recent Excavations in the City of London. Bender Jørgensen L. & Tidow, K. (ed.). Textilsymposium Neumünster Archäologische Textilfunde 1981: 193-208.

Pylkkänen, Riitta 1956. Renessanssin puku Suomessa 1550 - 1620. Porvoo.

Schjølberg, Ellen 1998. 12th century twills from Bergen. Bender Jørgensen L. & Rinaldo, C. (ed.). Textiles in European Archaeology. Report from the 6th NESAT symposium, 7-11th 1996: 1998: 209-213.

Sirelius, Uuno 1989. Suomen kansanomaista kulttuuria II. Helsinki.

Strömberg, Elisabeth/ Geijer, Agnes/ Hald, Margarethe & Hoffmann, Marta 1974. Nordisk Textilteknisk terminologi, förindustriell vävnadsproduktion. Oslo.

Taavitsainen, Jussi-Pekka 1982. Keskiajan kangaskaupasta kirjallisten ja esineellisten lähteiden valossa. Suomen Museo 1982: 23-42.

Tapio, Miika & Kantanen, Juha 1998. Mitä perinnöllinen muuntelu kertoo suomenlampaan historiasta? Lammas ja vuohi 3/2000: 21-24.

Taylor, George 1990. Reds and purples: from the classical world to pre-conquest Britain. Walton, P. & Wild, J.-P. (ed.). Textiles in Northern Archaeology. North European Symposium for Archaeological Textiles. Monograph 3: 37-46.

Tidow, Klaus 1982. Untersuchnungen an Wollgeweben aus Schleswig und Lübeck. Bender Jørgensen L. & Tidow, K. (hrsgb.). Textilsymposium Neumünster Archäologische Textilfunde 1981: 163-177.

Vons-Comis, Sandra 1982. Medieval Textile Finds from the Netherlands. Bender Jørgensen L. & Tidow, K. (ed.). Textilsymposium Neumünster Archäologische Textilfunde 1981: 151-162.

Vuorela,Toivo 1983. Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo.

Walton, Penelope 1989. Textiles, Cordage and Raw Fibre from 16 - 22 Coppergate. The Archaeology of York. The Small Finds 17/5.

HEINI KIRJAVAINEN
Arkeologia, Turun yliopisto
Kylästä kaupungiksi-projekti

heinikirjavainen@netscape.net
www.utu.fi/hum/arkeologia/kk/kk.htm

LUITA JA MUUREJA

TUTKIMUKSET HÄMEENKOSKEN PYHÄN LAURIN KIRKOLLA KESÄLLÄ 2002

Tanja Ratilainen ja Auli Tourunen

JOHDANTO

Hämeenkosken Pyhän Laurin kirkon tutkimusprojekti lähti käyntiin Turun yliopiston, Museoviraston rakennushistorian osaston ja Hämeenkosken kunnan ja seurakunnan yhteisenä hankkeena vuonna 1996. Projektin tarkoituksena on selvittää raunioalueen kokoa, laatua ja luonnetta ja tehdä alueesta kulttuuri- ja matkailukohde. (ks. mm. MV:RHOA: Hiekkanen 9.6.1994; Hiekkanen 7.6. 1995.)

Rauniokirkko on merkittävä tutkimuskohde mm. siksi, että pitkänomaisia, kahdeksankulmaisia runkohuoneita on Suomeen mahdollisesti keskiajalla rakennettu vain kaksi, toinen Renkoon ja toinen Hämeenkoskelle. Muista Pohjoismaista vastineita ei löydy. (Hiekkanen 1993, 64) Tutkimuksen kannalta on myös merkittävää, että alue on oletettavasti jäänyt käytöstä 1600-luvun puoliväliin mennessä (Jurva 1942, 22), jolloin myöhempi kirkollinen rakennustoiminta ei ole vaikuttanut siihen.

Kaudeksi 2001-2002 projektille saatiin rahoitus EU:n Aluekehitysrahastolta ja kuten aikaisempinakin vuosina, tutkimukset tehtiin Turun yliopiston arkeologian oppiaineen toimesta. Projektin tieteellisinä ohjaajina toimivat professori Jussi-Pekka Taavitsainen ja dosentti Markus Hiekkanen. Kesällä 2002 kenttätyöjohtajana toimi Tanja Ratilainen, piirtäjänä oli Mia Lempiäinen ja tutkimusapulaisena Auli Tourunen.

Artikkelissa Tanja Ratilainen esittelee tutkimusten taustan ja kulun sekä rakennusarkeologisen tulkinnan. Auli Tourusen käsittelee luuaineiston ja haudat. Mia Lempiäinen käyttää makrofossiilianalyysin tuloksia osana pro gradu -työtään ja kirjoittaa niistä myöhemmin SKAS:iin.

PYHÄN LAURIN KIRKON RAUNIOALUE

Pyhän Laurin kirkon rauniot sijaitsevat Päijät-Hämeessä, noin 30 km Lahdesta Tampereelle, Hämeenkosken keskustaan vievän kylätien varressa. Pitkänomaisesta kahdeksankulmaisesta harmaakivikirkosta on näkyvissä noin 0,6-2 m korkeat ja 1,8 m leveät muurit. Kirkko on 27 m pitkä ja 15 m leveä. Raunioista muutaman kymmenen metrin päässä koilliseen sijaitsevat noin 8 x 8 m kokoiset, mahdollisen sakariston jäännökset. Ympäristössä on useita, osaksi vielä kartoittamattomia kivirivien

jäännöksiä, joista jotkut saattavat olla kirkkoaidan jäänteitä. Raunioalueen pohjoispuolella on lähde, josta juoksee alueen pohjoisreunaa pitkin kulkeva puro. Alue on kunnan toimesta pyritty pitämään niittymäisenä ja siellä pidetään kesäisin jumalanpalveluksia.

TUTKIMUSHISTORIA

Alfred Hackman kävi raunioilla Muinaistieteellisen toimikunnan viidennellä taidehistoriallisella tutkimusretkellä vuonna 1892 ja laati niistä piirroksen (Hackman 1892, ks. Hiekkanen 1994, 193). Ensimmäiset kaivaustutkimukset alueella tehtiin vuonna 1962, jolloin Henrik Lilius kaivoi kirkonraunion ympäri (Lilius 1962).

Paikka jäi lähes unohduksiin vuosikymmeniksi, kunnes tutkimukset alkoivat Turun yliopiston arkeologian oppiaineen johdolla vuonna 1996. Tällöin seulottiin 1962 kaivauksista kirkon ympärille jääneet maakasat ja toimitettiin ne pois kirkkomaalta. Löydöistä mainittakoon mahdollinen mensan eli alttaripöydän kappale (KM 97004:1). (Kumpulainen ja Liesivuori 1996) Seuraavana vuonna alueella tehtiin koekuoppia ja muutama laajempi kaivaus hautausmaan laajuuden ja käytönaikaisen maanpinnan selvittämiseksi (Kumpulainen 1997). Vuonna 1998 alettiin tutkia kirkonraunion koillispuolella sijaitsevaa maakumpua, jota Hackmanin (1892) tulkinnan mukaan pidettiin mahdollisena kellotapulin paikkana. Tutkimuksissa selvisi, että rakennuksessa oli ollut tiililattia ja mahdollisesti myös tiilinen holvi. Oviaukko oli sijainnut etelämuurissa. Rakennusjäänteen funktio jäi kuitenkin vielä avoimeksi. (Ratilainen 1998) Tutkimuksia jatkettiinkin vuosina 1999 ja 2000 (Lompolo 1999, Kehusmaa 2000). Itäseinän vierestä löytyneen kivilatomuksen Kehusmaa (2000) tulkitsi mahdolliseksi väliseinän paikaksi. Kyseessä kuitenkin lienee ollut papin alttari. Rakennus olisi siis mahdollisesti toiminut sakaristona. Vuoden 2001 tutkimuksista tulkinnalle saatiin lisää todisteita; rakennusjäänteen eteläpuolelta löytyivät luultavasti puukirkon runkohuoneen perustuskivet (Paljärvi, 2001).

KIRJALLISET LÄHTEET

Koski[1] mainitaan asiakirjoissa pitäjänä vuonna 1410 (Lindberg, 1934, 116; Jurva 1942, 10). Tiedetään, että Koski erosi Lammista vuonna 1541 erityiseksi kappeliseurakunnaksi (Wallin 1894, 236, Jurva 1942, 10).

Kosken kirkon mainitaan olleen ränsistynyt vuonna 1597 ja kivisistä raunioista on maininta vuodelta 1748 (Niitemaa 1955, 633, Wallin 1894, 236).[2] Jurvan (1942, 22) mukaan pitäjään rakennettiin uusi, puinen ristikirkko ennen vuotta 1650.

Tennilän Kurjalan kartanon (raunioalueen lähellä) palveluksessa tiedetään olleen Jeppe -nimisen muurarimestarin vuonna 1498. Muurarimestari on ollut Lammilla ainakin vuosina 1504 ja 1507. Myös toisen muurarin (Clemet) tiedetään liikkuneen Kalvolan, Lehijärven, Kulsialan ja Pälkäneen pitäjissä vuonna 1509. (Niitemaa 1955, 451) Niitemaa (1955, 451) on arvellut, että Jepen käsialaa olisivat Lammin ja Kosken kirkot.

TUTKIMUKSET KESÄLLÄ 2002

Viime kesän tutkimusten tavoitteena oli selvittää kahdeksankulmaisen kirkon rakennusvaiheita. Ensinnäkin oliko kirkko alun perin suunniteltu kahdeksankulmaiseksi vai löytyisikö sen viisteen ulkopuolelta merkkejä

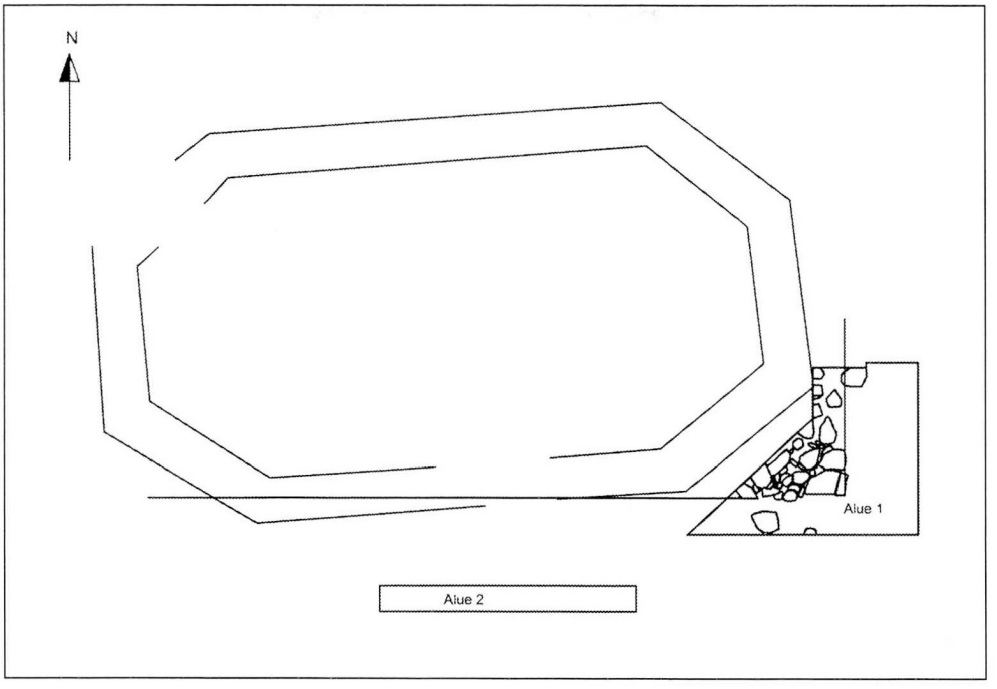

Kuva 1. Alueiden 1 ja 2 sijainti raunioalueella. Suorakulmaisen perustuksen suhde kahdeksankulmaisen kirkon raunioon. Piirros 1:200. (piirt. Tanja Ratilainen.)

suorakulmaisesta, mahdollisesti tätä vanhemmasta runkohuoneesta? Ajatuksena siis oli, että kirkko olisi voitu kulmistaan viistoamalla muuttaa nelikulmaisesta kahdeksankulmaiseksi. Toiseksi kaivausten tarkoituksena oli selvittää, muurattiinko kirkon yhteyteen kivinen asehuone. Kolmas tärkeä tutkimuskohde olivat haudat.

Kirkonraunion ulkopuolelle avattiin kaksi kaivausaluetta: alue 1 kaakkoisviisteen ulkopuolelle (n. 40 m^2), ja alue 2, ns. koeoja sen eteläseinän myötäisesti (1x10 m) (kuva 1.). Alueet kaivettiin pääasiassa tasokaivauksena 2,5-10 cm kerroksina (dokumentointi 10 cm välein, tarvittaessa useammin). Yksikkökaivausmenetelmää käytettiin aina, kun se oli mahdollista (haudat, kuopat täyttöineen, paalut ja kivirakenteet). Dokumentoinnissa käytettiin maa- ja rakenneyksikkölomakkeita. Hautaukset käsiteltiin omana yksikköryhmänään ja niitä varten laadittiin erillinen dokumentointilomake. Haudoista otettiin makrofossiilinäytteet ja löytyneistä luista tehtiin osteologinen analyysi. Kartat piirrettiin kentällä pääosin perinteisin menetelmin, apuna käytettiin myös takymetriä. Löydöt mitattiin takymetrillä paikoilleen ja sillä kartoitettiin myös koko raunioaluetta.

TULOKSET

Alueelta 1, kirkonraunion kaakkois-viisteen ulkopuolelta löydettiin perustuksiksi tulkittavan suorakulmaisen kivirakenteen

jäännökset. Esiin kaivetun itäsivun pituus oli noin 3,5 m, eteläsivun pituus 4,5 m. Kylmämuuratussa perustuksessa oli käytetty lohko- ja luonnonkiviä. Eteläsivulla oli 2-3 kivikertaa, itäsivulla voitiin todeta vain yksi kivikerta. Itäsivu oli vaurioitunut myöhemmän (ainakin vuoden 1962) toiminnan vaikutuksesta; vain kaksi, mahdollisesti kolme kiveä oli alkuperäisellä paikallaan.

Perustusten ulkoreuna oli noin 0,3 m kahdeksankulmaisen kirkonraunion eteläisen muurin ulkopuolella ja todennäköisesti länsipäässä sukeltaa sen alle. Itäsivulla perustusten linjaus on todennäköisesti kulkenut noin metrin itämuurin ulkopuolella. Siellä myös kirkon varsinainen antura (R1) erottui selkeästi. Perustusten sisäreunaa ei voitu kaivausalueen ja kirkonraunion välisen suojakaistan vuoksi tutkia (kuvat 2 ja 3).

Alueella 2 voitiin todeta, että todennäköisesti kahdeksankulmaiseen kirkkoon ei ole rakennettu kivistä asehuonetta; merkkejä perustuksista ei ollut. Alueelta löydettiin yksi paalunsija ja kaksi mahdollista paalunsijaa, mutta niiden liittyminen kirkolliseen toimintaan on epävarmaa.

Alueelta 1 löydettiin kaksi hyvin säilynyttä hautausta luurankoineen sekä parikymmentä hautaläikkää, joissa vainajasta ei ollut yleensä jäljellä muuta kuin itä-länsisuuntainen tumma värjäymä (ks. luuanalyysin tulokset artikkelin lopussa). Muutaman hautayksikön kohdalla arkusta oli erotettavissa hiven maatunutta puuta. Ainoa kaikilta rajoiltaan säilynyt arkunjäännös oli 20 x 40 cm kokoinen, suorakulmainen pieni "laatikko". Alueen 2 länsipäässä oli havaittavissa vain yksi hautaus, jonka jalkopäähän oli mahdollisesti tarkoituksella asetettu laakea kivi.

Molemmat alueet olivat melko vähälöytöisiä. Löydöistä kuitenkin mainittakoon liivinmaalainen piispa Johannes II Bertkowin (1473-85) hopeapenninki (KM Rahakammio 2002038:3), yksi pyöreähkö, halkaisijaltaan 3 cm, rautainen solki (TYA 795:1), ja kaksi mustaa, pyöreää lasihelmeä (TYA 795:9-10, kuva 4.). Löydöt eivät tulleet selkeästi minkään hautauksen yhteydestä.

SUORAKULMAISEN PERUSTUSJÄÄNTEEN TULKINNASTA

Vuoden 1962 tutkimuksissa Lilius oli havainnut kirkon itämuurissa merkkejä sitä vanhemmasta kivirakenteesta. Kyseinen kivirakenne olisi mm. jatkunut pohjoisen suuntaan itämuurin ohi noin 4 m ja etelän suuntaan metrin. Havaintojensa perusteella hän esitti, että kahdeksankulmaista kirkkoa olisi edeltänyt tyypillinen, suorakulmainen keskiaikainen kirkko, ja että kahdeksankulmainen olisi peräisin 1600-luvulta. (Lilius 1962) Hiekkanen on tutkimuksissaan suhtautunut varauksella Liliuksen havaintoihin ja esittänyt, että kuten Rengossa myös Hämeenkoskella olisi keskiajan lopulla rakennettu kahdeksankulmainen kirkko (Hiekkanen 1994, 193). Rengon kirkon tutkimuksissa 1984 voitiin todeta, että kirkko on alkujaan keskiajalla rakennettu kahdeksankulmaiseksi (Hiekkanen 1987, 39-50; 1990, 247-254; 1993, 64-67.). Liliuksen tulkintaan olisi Hiekkasen (1994, 193) mukaan vaikuttanut 1960-luvulla vallinnut käsitys siitä, että kahdeksankulmaisia maaseutukirkkoja ei ennen 1600-lukua ole rakennettu.[3]

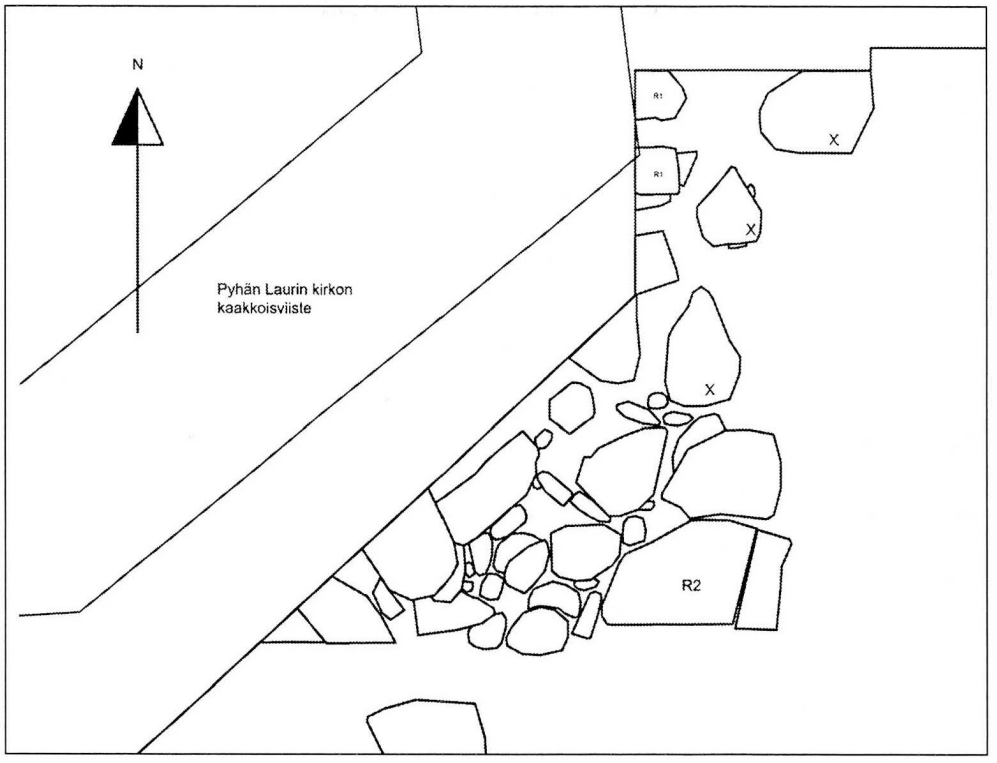

Kuva 2. R2 = Suorakulmainen perustus. Itäsivun ruksilla merkityt kivet eivät ole alkuperäisellä paikallaan. R1= Kahdeksankulmaisen kirkon anturakivet. Piirros 1:50. (mittausdokumentointi Mia Lempiäinen, piirt. Mia Lempiäinen ja Tanja Ratilainen)

Vaikka Liliuksen havainnot kahdeksankulmaista kirkkoa vanhemmasta rakenteesta osaksi pitivätkin paikkansa; rakenne jatkui metrin sijasta noin neljä metriä itämuurin kulmasta etelään, suorakulmaisen perustuksen jäännöksen löytyminen ei kuitenkaan kumoa Hiekkasen esitystä.

Kirjallisten lähteiden perusteella voitaneen haarukoida, että Hämeenkoskella on voitu rakentaa kivistä kirkkoa 1400-luvun lopussa, 1500-luvun alussa.[4] Kirkko on todennäköisesti ollut huonossa kunnossa (ehkä routivan maaperän vuoksi) jo vuonna 1597 ja jäänyt käytöstä 1600-luvun puoliväliin mennessä, mahdollisesti vähän aikaisemminkin, kun pitäjään saatiin uusi kirkko. Varmaa siis on, että kivikirkko on ollut raunioina vuonna 1748. Tässä yhteydessä mainittakoon myös, että vuoden 2000 tutkimuksissa teetettyjen radiohiiliajoitusten mukaan alueelle on todennäköisesti haudattu jo 1200 -luvun lopulla (Kankainen, Ajoitusseloste nro 2000-31).[5]

Jos ajatellaan, että keskiajan lopulla rakennettu kivikirkko olisi ollut kahdeksankulmainen Pyhän Laurin kirkko, stratigrafian periaatteiden mukaan suorakulmainen perustus on luonnollisesti sitä vanhempi. Mutta kuinka paljon vanhempi? Olisiko Koskella rakennettu kivikirkko jo

1400-luvun alkupuolella, tämänhetkisen käsityksen mukaan muuta Hämettä paljon aikaisemmin? (ks. mm. Hiekkanen 1994; 2000, 69-84) Olisiko kirkko ollut käytössä, tuhoutunut tai purettu, minkä vuoksi jo keskiajan lopulla, mahdollisesti Rengon kirkon tai Turun tuomiokirkon Kaikkien Pyhien kappelin esimerkin mukaan (ks. esim. Hiekkanen 1993, 66) tilalle olisi rakennettu kahdeksankulmainen kirkko? Vai onko tuho seurannut hetimmiten rakennuksen valmistumisen jälkeen 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun alkupuolella olisi pystytty rakentamaan vielä uusi, kahdeksankulmainen kirkko? Vai rakennettiinko paikalle, ainakin ennen vuotta 1597, suorakulmainen, kivinen runkohuone, joka sittemmin kulmistaan (sekä kattorakenteineen ja mahdollisine puisine tynnyriholveineen) purettiin ja muutettiin kahdeksankulmaiseksi, ja tämä kirkko olisi jäänyt pois käytöstä 1650 mennessä?

Todennäköisempi vaihto-ehto kuitenkin lienee, että rakennussuunnitelmat muuttuivat jo rakentamisen alettua ja esimerkiksi muurarimestari Jeppe, Kurjalan kartanon isännän toiveesta päättikin rakentaa erikoisen, pohjakaavaltaan kahdeksankulmaisen kirkon, jonka perustuksissa saatettiin käyttää jo rakennettuja perustuksia hyväksi, mutta jonka suuntausta muutettiin jonkin verran. Tähän viittaisi se, että löytyneen rakenteen eteläsivun linja kulkee kirkonraunion itäpäässä noin 0,3 m sen ulkopuolella ja jos se seuraa samaa linjaa myös kirkonraunion länsipäässä, rakenne todennäköisesti menee osittain sen muurin alle. Myös rakenteen itäsivu on todennäköisesti ollut noin metrin itämuurin ulkopuolella (katso kuva 1). Tämä ei liene mahdollista, jos suorakulmaisen ja kahdeksankulmaisen kirkon muurit, viisteitä lukuun ottamatta, olisivat samaa muuria ja seisoisivat kokonaan samoilla perustuksilla. Perustusten yhteydessä ei myöskään ollut jälkiä laastista, mikä voi viitata siihen, ettei rakentaminen olisi edennyt perustuksia pidemmälle (Hiekkasen huomio 26.6.2002). Lisäksi jos suorakulmainen kirkko olisi rakennettu valmiiksi, olisi raunioiden eteläpuolelta voinut olettaa löytyvän myös kivisen asehuoneen jäännöksien.

Kivisen asehuoneen puuttuminen saattaa olla todiste jopa siitä, että kahdeksankulmaisen kirkon rakentaminen jäi kesken (ks. esim. Hiekkanen 1994, 253-254; 2003, 57-76). Kesän 2002 tutkimukset toivat siis mahdollisesti lisän keskenjääneiden kirkkojen joukkoon.

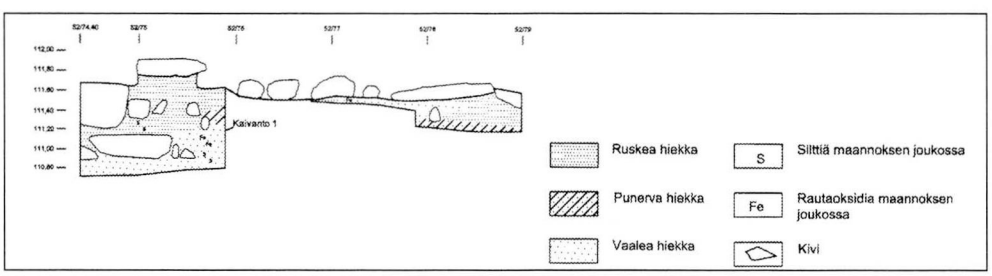

Kuva 3. Perustuksen eteläsivun leikkaus. Piirros 1:50. (mittausdokumentointi Mia Lempiäinen, piirt. Tanja Ratilainen)

Tämän hetkisten tutkimustulosten valossa voidaan esittää, että Koskelle ainakin suunniteltiin rakennettavaksi tavallinen, keskiaikainen runko-huoneeltaan suorakulmainen kirkko. Mahdollisesti jo perustusten rakentamisen yhteydessä tai sen jälkeen rakennussuunnitelmia muutettiin ja tilalle muurattiinkin pohjakaavaltaan kahdeksankulmainen kirkko, joka jäi pois käytöstä 1600-luvun ensimmäisen puoliskon aikana. Asehuoneen puuttumisesta päätellen sitä ei saatu kokonaan valmiiksi.

LUUAINEISTO

Kaivauksilta löydettiin yhteensä noin 1,3 kg irtoluuta sekä neljä hautausta, joissa oli säilynyt luuta tai hammaskiillettä. Yleisesti ottaen luu oli melko heikosti säilynyttä, ja myös hautauksista löydetyt luut olivat usein heikossa kunnossa ja fragmentaarisia. Koeojassa (alue 2) luuta oli vain pintakerroksessa, kaivausalueella (alue 1) kaikissa kaivetuissa kerroksissa.

Eläinluuta esiintyi kaivausalueen pintakerroksessa sekä ensimmäisessä ja toisessa kerroksessa. Osa luista oli selkeän nykyaikaisia (eläinten koko, runsaat sahausjäljet) vielä toisessakin kerroksessa, joten maata lienee sekoitettu vielä viime vuosisadan puolella. Kerroksista kolme ja neljä löytyi hyvin niukasti luuta, lähinnä hampaita. Viidennessä ja kuudennessa kerroksessa oli runsaasti huonokuntoisia, mutta melko ehjiä luita, jotka todennäköisesti ovat peräisin vanhemmista haudoista, joihin on törmätty uusia hautoja kaivettaessa. Luiden perusteella sotkeutuneiden pintakerrosten jälkeen tulee siis vähälöytöinen välikerros,

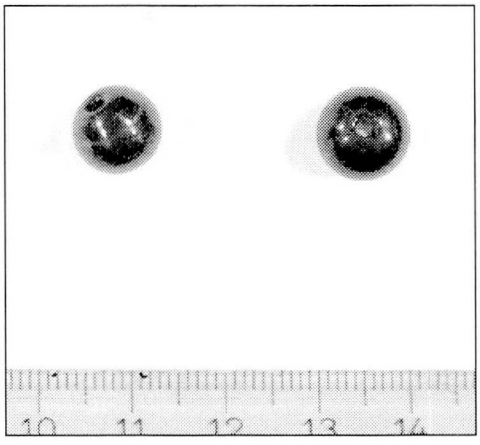

Kuva 4. Kesän 2002 tutkimuksissa löytyneet mustat lasihelmet (TYA 795: 9-10), jotka lienevät peräisin vainajan kaulassa olleesta helminauhasta. Rengon kirkon tutkimuksissa muutamasta haudasta vainajien kaulan läheltä on löydetty samanlaisia, tosin fasetoituja, mustia lasihelmiä (Hiekkanen 1993, 77-78).

ja varsinainen hautauskerros alkaa viidennessä kerroksessa.

HAUDAT

Neljästä hautauksesta löydettiin luita: haudoista 3 ja 15 löytyi luuranko, haudasta 16 hampaat ja haudassa 18 oli säilynyt vain vähän hammaskiillettä (kiille saattaa olla myös peräisin täyttömaasta).

Haudan 3 vainaja tunnistettiin aikuiseksi, todennäköisesti alle 35-vuotiaaksi noin 163 cm pitkäksi mieheksi. Hänet oli haudattu osittain kyljelleen oikea poski maata vasten, nilkat ristissä. Oikea käsi oli nyrkissä rinnalla, vasen lantion päällä. Miehellä oli ollut eläessään vakavia hammasongelmia, sillä lähes puolet hampaista oli karieksen

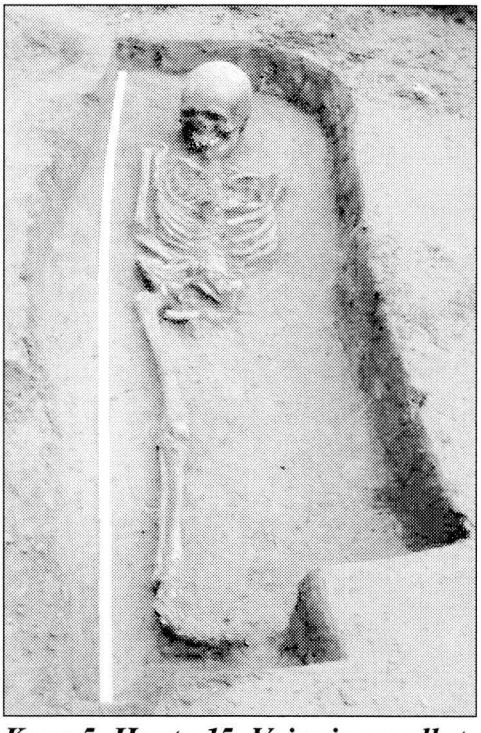

Kuva 5. Hauta 15. Vainaja on ollut noin 154 cm pitkä 35-49 -vuotias nainen. (kuva Tanja Ratilainen, TYA 325:83)

vaurioittamia. Osa kruunuista oli syöpynyt pois kokonaan ja juurikanava paljastunut. Alaleuassa hammasluu oli vetäytynyt alaspäin paljastaen pahasti taaksepäin kallellaan olleen oikean poskihampaan juuret kokonaan. Mies oli myös menettänyt useita hampaita jo eläessään. Hampaista paljastui myös nk. emalihypoplasioita, vaakasuuntaisia hampaan kiertäviä tummia painaumia. Emalihypoplasia syntyy kehittyvien hampaiden pinnalle, kun elimistö joutuu alttiiksi ankaralle stressille esimerkiksi nälänhädän tai vakavan sairauden seurauksena ja hampaiden kehitys pysähtyy. Hypoplasiat löytyivät hampaista, jotka kehittyvät n. 4-6-vuoden ikäisenä. Miehen nikamista löytyi jonkin verran luumuutoksia, esimerkiksi kahden kaulanikaman välinen nivelpinta oli pahoin laajentunut ja haurastunut.

Vainaja 15 tunnistettiin 35-49-vuotiaaksi, noin 154 cm pitkäksi naiseksi. Hänet oli tuettu haudattaessa jonkinlaiseen pielukseen, pää taivutettuna pystyasentoon. Kädet olivat lantion päällä, jalat suorina. Luurangolta puuttuivat kokonaan vasen käsi ja jalka, todennäköisesti myöhäisemmän haudankaivuun seurauksena. Nämä luut löytyivät hyvin huonokuntoisina haudan pohjoispuolelta. Myös tällä naisella oli huonot hampaat. Useissa hampaissa oli reikiä, ja hän oli menettänyt tai juuri menettämässä suurinta osaa alaleuan poskihampaistaan. Lisäksi lähes jokaisessa hampaassa oli hieman hammaskiveä. Naisen alaselän nikamissa on asteittain alaspäin pahenevia luumuutoksia, ja ristiluussa koko nivelpinta on muuttunut hauraaksi ja luun liikakasvu pinnan reunoilla on merkittävää. Itse luuranko oli kohtuullisen hyvin säilynyt, mutta irtonaisina löydetyt luut olivat pahoin maatuneita (kuva 5).

Vainaja 16:sta oli jäljellä vain hampaat. Hampaiston kehitys on ollut vielä kesken, ja toinen poskihammas on ollut vasta puhkeamassa tai juuri puhjennut ja viisaudenhammas oli kehittymässä. Kyseessä on siis ollut 11-13-vuotias lapsi. Kolmessa poskihampaassa oli jo havaittavissa kariesta, ja yhdessä näistä oli jo suuri reikä. Muutamassa hampaassa oli havaittavissa hammaskiveä.

Vaikka muutaman vainajan perusteella ei voi tehdä kattavia johtopäätöksiä Hämeenkosken rauniokirkon hautausmaalle haudatun väestön terveydentilasta, heijastavat luurangoista löytyneet hammasongelmat sekä

Kuva 6. Iloinen kaivausporukka hikisen maisemointiurakan jälkeen. (kuva Petri Parikka)

nikamien patologiset muutokset todennäköisesti aikakauden yleistä trendiä.

PROJEKTIN TULEVAISUUS

Projektin tulevaisuus on toistaiseksi avoinna; haettua jatkorahoitusta EU: n Aluekehitysrahastosta ei myönnetty. Tavoitteena on kuitenkin jatkaa kaivauksia vielä muutamana kesänä ja tehdä tutkimustuloksista myöhemmin laajempi julkaisu.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Geologian tutkimuskeskus, radiohiililaboratorio, Espoo

Kankainen, Tuovi. 2000. Ajoitusseloste nro 2000-31.

Hämeenlinnan maanmittaustoimiston arkisto

Lind, Anders. 1773. Kirkkomaan kartta.

Museovirasto, Kulttuurihistorian topografinen arkisto

Hackman, Alfred. 1892. Suomen muinaismuistoyhdistyksen viides taidehistoriallinen tutkimusretki.

Museovirasto, Rakennushistorian osaston topografinen arkisto

Kaivauskertomukset:
Hämeenkosken Pyhän Laurin kirkon kaivaukset:
Kehusmaa, Anu. 2000.
Kumpulainen, Miikka. 1997.

Kumpulainen, Miikka ja Liesivuori, Petteri. 1996.
Lilius, Henrik. 1962.
Lompolo, Virva. 1999.
Ratilainen, Tanja. 1998.

Matkakertomukset:
Hiekkanen, Markus. 9.6.1994, päivätty 1.6.1995.
Hiekkanen, Markus. 7.6. 1995, päivätty 11.6.1995.

Poznan Radiocarbon Laboratory, Poland

Goslar, Tomasz. 2002. Report on C-14 dating in the Poznan Radiocarbon Laboratory. Job nro 89/02.

Turun yliopiston arkeologian oppiaineen topografinen arkisto
Kaivauskertomukset
Paljärvi, Leo. 2001.

KIRJALLISUUS:

Hiekkanen, Markus. 1987. In Formam octangularem exstructum –Rengon kirkon pohjakaava. Muistomerkki. Kirjoituksia Antero Sinisalolle.

Hiekkanen, Markus. 1990. Den oktogonala kyrkan i Rengo och andra polygonala byggnader i det senmedeltida Finland. Hikuin 17: 247-254.

Hiekkanen, Markus. 1993. Kirkon historia. Rengon historia. Jyväskylä.

Hiekkanen, Markus. 1994. The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 101. Helsinki.

Hiekkanen, Markus. 2000. Hämeen ja Satakunnan keskiaikaiset kivikirkot. Ristin ja Olavin kansaa. Keskiajan usko ja kirkko Hämeessä ja Satakunnassa. Toimittaneet Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi, Christian Krötzl.

Hiekkanen, Markus. 2003. The Reformation and Unfinished Churches in Finland. The Archaeology of Reformation c. 1480-1580. Edited by David Gaimster and Roberta Gilchrist. Maney Publishing. Leeds. (Painossa).

Jurva, Aura. 1999. Kosken pitäjän vaiheita. Näköispainos. Alkuperäinen ilmestynyt vuonna 1942. Saarijärvi.

Lindberg, Carolus. 1935. Suomen kirkot. Maamme kirkkorakennuksia käsittelevä tietoteos. Helsinki.

Niitemaa, Vilho. 1955. Hämeen historia I. Esihistoria ja keskiaika. Hämeenlinna.

Wallin, Väinö. 1894. Kertomus Hollolan kihlakunnan muinaisjäännöksistä. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XIV: 177-238.

1 Hämeenkoski vuodesta 1994.
2 Lisäksi vuoden 1773 kartassa, joka on tehty Johan Larssonin kihlakunnan tuomiokirjojen 12. ja 13. elokuuta 1652 pohjalta Anders Lindin toimesta, on merkitty uusi kirkko ja "vanhan kirkon landet", jonka voi paikantaa Pyhän Laurin kirkon raunioalueeksi (Lind 1773, kirkkomaan kartta, Hämeenlinnan maanmittaustoimiston arkisto).
3 Hiekkanen on tutkimustensa (1994, 252) perusteella ajoittanut kahdeksankulmaisen kivikirkon rakentamisen vuosien 1500-1550 välille. Myöhemmin hän on tarkentanut ajoitusta 1510-1540 väliseen aikaan (Hiekkanen 2000, 74).
4 Tietysti Jeppe on voinut liikkua Kurjalassa myös kellarinmuurauspuuhissa.
5 Tänä vuonna teetetyt ajoitukset haudoista 3 ja 15 antoivat valitettavasti laajan käyrän; Poz-1256; 335± 45 BP Cal AD 1460-1670, 15 Poz-1254; 310 ± 30BP Cal AD 1450-1660 (Atmosferic data from Stuiver et al. (1998); OxCal v3.5 Bronk Ramsey (2002); cub r:4 sd:12 prob usp[chron]. Goslar, Tomasz. 2002. Report job nro 89/02/).

FM TANJA RATILAINEN
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologian oppiaine
Hämeenkoski –projekti

FM AULI TOURUNEN
Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologian oppiaine
Hämeenkoski –projekti

SÄÄKSMÄEN JUTIKKALA

NELJÄNNEN KAIVAUSKESÄN TULOKSIA

Georg Haggrén, Hannele Lehtonen & Jukka Wuorisalo

Sääksmäen Jutikkalan kartanon historiaa on tutkittu historiallisen ajan arkeologian menetelmin neljän viime vuoden ajan. Koska Jutikkalan oma arkisto ja rakennukset tuhoutuivat tulipalossa vuonna 1838 eli ennen kuin historiantutkijat ehtivät perehtyä niihin, oli tämän Hämeen varhaisimpiin kuuluvan asumakartanon tunnettuun historiaan jäänyt paljon aukkoja. Viime vuosien tutkimusten myötä monia niistä on saatu täytettyä. Samalla Jutikkalasta on paljastunut monipuolinen rautakautinen menneisyys. Jutikkala onkin Suomessa harvoja paikkoja, jossa esinelöytöjen ja asiakirjalähteiden avulla voidaan konkreettisesti osoittaa aukoton asutusjatkuvuus keskiseltä rautakaudelta nykyaikaan asti. Vuosien 1999-2001 tutkimuksia ja niiden tuloksia on esitelty tämän lehden sivuilla ja Pirkan maan alta 3 -vuosikirjassa (Ks. esim. Haggrén & Mikkola 2000; Haggrén, Hakanpää & Mikkola 2002a, 2002b).

Vuosina 1999-2001 suoritettujen tutkimusten tulokset olivat niin lupaavia, että Jutikkalan säätiö päätti jatkaa kaivauksia vielä vuonna 2002. Nyt tavoitteena oli paljastaa kartanon vanhojen rakennusten perustuksia ja jättää osa kivijaloista näkyville. Näin ne muodostaisivat Jutikkalan kartanomuseoon liittyvän kartanon menneisyyttä havainnollistavan nähtävyyden. Tämän työn ohessa jatkettiin muita arkeologisia tutkimuksia. Edellisten vuosien tapaan tutkimukset toteutettiin Museoviraston rakennushistorian osaston alaisuudessa ja yhteistyössä arkeologian osaston kanssa.

Tonttimaan kaivaukset suoritettiin 29.7.-12.8.2002. Tutkimusten alussa kartanon tonttimaalle avattin koneellisesti iso alue, joka seurasi vuosien 1999-2001 kaivausten perusteella hahmotellun 1500-1600-lukujen rakennuksen seinänperustusten linjoja. Osa tästä alueesta oli jo aiemmin tutkittua, osa kokonaan tutkimatonta. Aiemmin tutkimattomat kohdat nimettiin alueiksi 15-18 ja ne tutkittiin yksikkökaivausmenetelmää soveltaen. Uusien kaivausalueitten yhteispinta-ala oli noin 50 m2. Lisäksi avattiin lapioin vuoden 2001 kaivauksissa löytyneen 1700-luvun rakennuksen nurkka ja seinälinjoja.

Kaakko-luodesuuntainen alue 15 avattiin pihamaalle siten, että se ulottui kaakossa lähelle etupihan itäreunan kiviterassia ja luoteessa aiemmin tutkittujen alueiden itäpäätyyn. Alue 16 määritettiin lähtemään alueen 15 kaakkoispäästä kohti lounasta. Koillis-lounaissuuntainen alue 17 alkoi alueen 15 luoteisosasta ja se yritettiin sijoittaa tutkittavan rakennuksen väliseinän linjalle. Alueet 15, 16 ja 17 muodostivat yhdessä U-muotoisen kaivausalueen.

Pihamaan kaivausten tarkoituksena oli paljastaa yhden uuden ajan alkuun ajoittuvan suuren rakennuksen seinälinjat. Kaivausten edistyessä

selvisi, että paikalla on aiemmin löytyneiden perustusten lisäksi yhden niitä vanhemman ja yhden uudemman rakennuksen seinälinjoja.

RAUTAKAUTINEN TALO?

Alueen 16 lounaisosasta eli alkuperäisen kartanonmäen itäpäästä paljastui pintamaan alta puhtaan pohjamaan päälle ladottu vajaan metrin levyinen tiivis itä-länsisuuntainen kiveys (R7). Se koostui kivistä, joiden halkaisija vaihteli 6-25 cm välillä. Kiveystä oli esillä vajaa 2 m, mutta se jatkui alueen länsiprofiiliin. Kiveyksestä ja sen pinnassa olleesta maasta löytyi ainoastaan hieman savitiivistettä, kuonaa, rautakautista keramiikkaa ja palanutta luuta sekä hioinkivi (KM 2002068:138-141, 319). Tämän kiveyksen pohjoispuolella oli neljästä pystyyn asetetusta laakakivestä rakennettu paalunsija. Edellä mainittu kiveys tulkittiin seinälinjaksi ja paalunsija jäänteeksi samasta rakennuksesta. Vastaavia rakenteita tunnetaan muutamilta rautakautisilta asuinpaikoilta (vrt. Uino 1986 s. 136 ff). Niiden perusteella kyse on kartanonmäellä sijainneesta keskiaikaisesta tai todennäköisemmin rautakautisesta rakennuksesta.

RAKENTEITA JA KULTTUURIKERROKSIA KESKIAJALTA 1700-LUVULLE

Alueen 16 keskiosissa oli neljän kiven muodostama linja, joka tulkittiin 1600-luvun lopulle tai 1700-luvun alkuun ajoittuvan rakennuksen kivijalaksi (R10). Kivistä lounaisin oli iso maakivi, muut kivet oli erikseen tuotu paikalle. Yhdessä kohdassa tätä kiviriviä oli 1600-luvun lopulle ajoitettavissa oleva ikkunalasikeskittymä, ilmeinen ikkunan kohta. Kivirivin molemmin

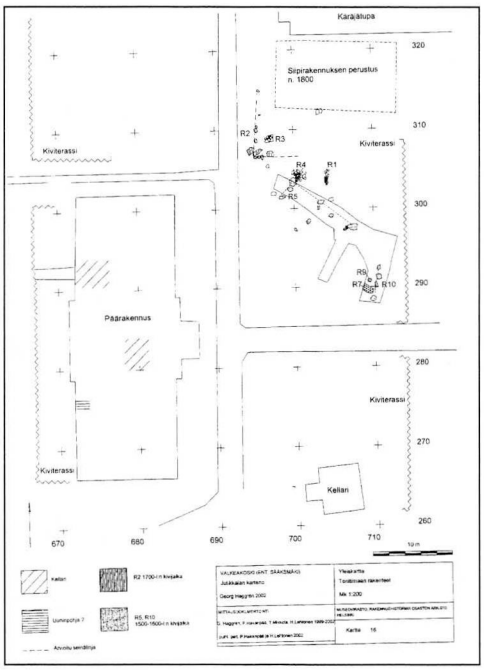

Kuva 1. Jutikkalan tonttimaan yleiskartta.

puolin oli hiekasta ja kivistä koostuvia täytemaakerroksia ja kulttuurikerrosta, joita ei aikapulan vuoksi ehditty kaivaa pois.

Alueen 15 lounaiskulmasta ja alueen 17 koillispäästä paljastui 1700-luvun täyttökerrosten alta jäänteitä lounas-koillinensuuntaisesta puutasosta (R8). Puut olivat paikalta etsityn ison 1500-1600-luvuille ajoittuvan rakennuksen kivijalkaa (R5) vasten kohtisuorassa. Tämän kivijalan kiviä ei ollut enää kaakompana, vaikka rakennus näyttääkin jatkuneen edemmäksi. Isot kivijalkakivet lienee siirretty pois tieltä tai uudempien rakennusten tarpeisiin. Puutaso tulkittiin tämän 1500-1600-luvun rakennuksen lattian jäänteiksi. Niiden alla oli 5-20 cm paksu värjääntynyt hiekkakerros, joka osoittautui häiriintymättömäksi keskiaikaiseksi kulttuurikerrokseksi. Tämän kerroksen yläosasta löytyi

Kustaa Vaasan Tukholmassa vuosina 1524-1527 lyöttämä tukholmalainen aurtua (KM rahakammio 2002059). Samassa keskiaikaisessa kerroksessa oli lisäksi rautanauloja, rautakaudentyypin keramiikkaa, keskisessä Saksassa Siegburgissa valmistettua kivisavikeramiikkaa, böömiläistyyppistä lasia, piitä ja palanutta luuta (KM 2002068: 82-89, 156-164, 289-292, 324-327).

KARTANON TONTTIMAAN LÖYDÖT

Vuoden 2002 tutkimuksissa Jutikkalasta talletettiin yhteensä 781 löytöä ja noin 12,5 kg luita (KM 2002068:1-339). Vanhimmat löydöt olivat rautakautista keramiikkaa. Erityisen merkittäviä ovat keskiaikaisten lasipikarien ja kivisaviastioiden palat sekä 1500-1600-luvun lasimaalausten sirpaleet. Löytöjen joukossa on pääasiassa 1500-1700-luvulle ajoittuvaa aineistoa.

Rauta- tai muita metalliesineitä tonttimaan kaivauksilla ei löytynyt paljon. Osa nauloista, etenkin litteäkantaisista ns. hevosenkengännauloista oli vain vähän ruostunut, mikä saattaa viitata fosforipitoiseen, mahdollisesti järvimalmista valmistettuun rautaan (esim. :166). Muista metalliesineistä kannattaa mainita alueen 17 keskiaikaisesta kulttuurikerroksessa löytyneet siron pöytäveitsen terä (: 157) ja edellä esitelty 1500-luvun alun kolikko.

KERAMIIKKAA RAUTAKAUDELTA 1700-LUVULLE

Edellisten vuosien tapaan kartanon pihamaan kulttuuri- ja täytemaakerroksista löytyi yksittäisiä rautakautisia keramiikan paloja, mutta nyt pääosa niistä oli pieniä

Kuva 2. Rautakauden lopulle tai varhaiskeskiaikaan ajoittuvaa tiivistä seinänperustuskiveystä (R7). Foto G. Haggrén.

kylkipaloja. Yhden palan ulkopinnalta erottuu varhaismetallikautiseen astiaan tekstiilipainanne (: 41).

Kivisaviastian paloista vanhimmat ovat kaksi keskiaikaista palaa, jotka ovat todennäköisimmin peräisin Reininmaalla Siegburgissa valmistetuista kannuista. Alueen 17 koillispäästä löytynyt kylkipala (:161), jossa on myös vertikaalikorvan katkelma, oli puulattian (R8) alta paljastuneessa keskiaikaisessa kerroksessa. Alueelta 16 löytynyt sormipainantein muotoiltu pohjareunapala (:123) löytyi puolestaan täytemaakerroksesta.

Keskiaikaisten kivisaviastian palojen ohella Jutikkalasta on aiemmin talletettu yksittäisiä renessanssin ajan matriisikoristeisten kannujen palasia. Nytkin löytyi yksi aivan 1500-luvun lopulle tai 1600-luvulle ajoittuva Reininmaan Westerwaldissa valmistetun koboltinsinisellä koristetun kannun pala

(:51). Toinen todennäköisesti 1500-1600-luvuille ajoittuva kivisaviastian pala on kannusta tms. astiasta, jonka ulkopinnalla on ollut kellanruskea suolalasitus (:128).
Suurimman yksittäisen keramiikka-ryhmän Jutikkalan kaivauksilla muodostivat punasaviastiain palat. Palasia on sekä tarjoiluastioista, lähinnä vadeista, että ruoanvalmistuksessa käytetyistä kolmijalkapadoista. Boluskoristeisista vadinpaloista mielenkiintoisin on pieni reunapala, jossa on kaksi ripustusreikää, joiden läpi pujotetun narun avulla vati on voitu asettaa seinälle (:44). Tämän vadin halkaisija on ollut noin 210 mm. Löytöjen joukossa on myös pienen punasavisen purkin suureunapala (:18) sekä useita syvän lautasen sirpaleita (: 43)..
Alueelta 15 löytyi kaksi molemmilta pinnoilta kirkkaanvihreäksi lasitetun punasaviastian palaa (:47). Astian ulkopinnalla on ollut lisäksi valkosavella "maalattua" koristelua. Palat ajoittuvat todennäköisesti 1640-1680-luvulle (FM Mathias Bäck (Stockholm), pers. comm.)
Vuosina 2000 ja 2001 löytyi Jutikkalasta palasia ainakin kahdestatoista "itäintialaisesta" eli kiinalaisesta posliiniastiasta. Kuluneen kesän kaivauksilla löytyi muutama pala lisää. Nyt löytyneet palat ovat tavallista ns. komppaniaposliinia (:20, 49, 50, 178, 179). Ruotsin Itä-Intian komppania toi valtakuntaan 1730-luvulta alkaen runsaasti näitä lasituksen alapuolisella sinisellämaalauksellakoristettujaastioita (vrt. esim. Schönborg 2001). Lisäksi talletettiin yksi ns. batavianposliinia olevan eli ulkopinnaltaan kahvinruskean ja sisäpinnaltaan sinivalkokoristeisen kahvikupin pala (:97). Posliinin ohella vuoden 2002 kaivauksissa löytyi

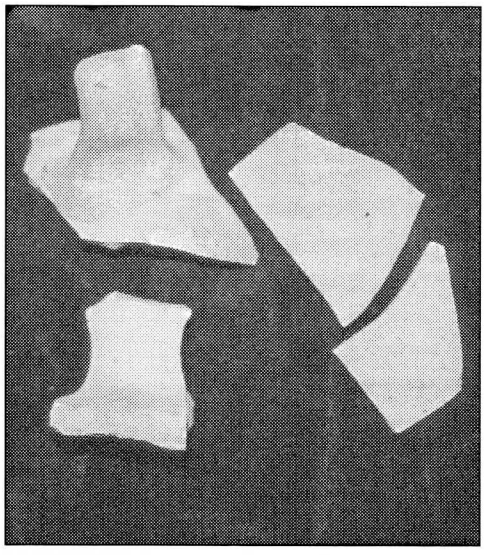

Kuva 3. Keskiaikaisia kivisavikannun palasia, jotka ovat peräisin Rein-joen varrelta Siegburgista. Foto G. Haggrén.

muutamia 1700-luvulle ajoittuvia fajanssiastioiden palasia.

LASIPIKAREITA JA PULLOJA SAKSASTA

Vuonna 2002 löytyi jälleen neljä, todennäköisesti viisi keskiaikaisten lasipikarien palasta. Yksi paloista on pikarista, jota on koristanut sininen lasilanka ja rihlamuottiinpuhalluksen avulla saatu optinen kuvio (:143). Alueiden 15 ja 17 häiriytymättömästä keskiaikaisesta kulttuurikerroksesta löytyi pieni nauharuodepikarin (saks. Fadenrippenbecher) kylkipala (:85) sekä pikarin lasinauhasta kiertämällä muodostetun jalkalevyn kappale (: 86). Jalkalevyn halkaisija on ollut noin 100 mm. Nämä sirpaleet mukaan lukien Jutikkalan tonttimaalta on tähän mennessä löytynyt palasia ainakin neljästä eri pikarista, jotka kaikki on valmistettu noin vuosien 1350-1450

välillä Böömissä tai Saksan itäosissa (vrt. Haggrén 2002).
Etupihan kaivauksissa löytyi myös iso kylkipala todennäköisesti 1600-luvulle ajoittuvasta vaaleanvihreästä nelikulmaisesta pullosta, jonka kylkeä on peittänyt lasimaalauskoristelu (:25). Maalaus on hyvin huonokuntoinen ja on vaikea sanoa, mitä aihetta maalaus on kuvannut. Värit ovat kadonneet ja itse maalaus on suomuina irtoavan syöpyneen kerroksen päällä.
Muista lasilöydöistä mainittakoon kevään pintapoiminnassa Kaalimaan länsipuolelta löytyneet 1700-1800-lukujen vaihteeseen ajoittuvan saksalaisen mineraalivesipullon palaset mm. kyljessä ollut leima, jossa oli Waldeck-Pyrmont-suvun vaakuna ja teksti PYRMONT WATER (:249). Ruotsin ajan lopulla ja 1800-luvulla Suomeen tuotiin kivennäisvesiä saksalasista terveyslähteistä. Seltersin lähteen vettä kuljetettiin kivisavipulloissa, Pyrmontin puolestaan lasipulloissa. Kyse oli kansainvälisistä vientiartikkeleista, joissa tuotteen aitous varmistettiin astian kyljessä olevalla leimalla. Samalla voitiin standardipakkauksen avulla luoda tuotteen imagoa. Suomesta on löytynyt yksittäisiä Pyrmont-pullojen leimoja kaupunkikaivauksilta sekä mm. Vesilahden Laukon kartanosta. Pyrmont-veden tuonnista ja käytöstä on lisäksi lukuisia mainintoja arkistolähteissä. (Haggrén 2000 s. 90-91.; Mäkeläinen 1972 s. 213.)

KABINETTILASI JA MUITA IKKUNAN SIRPALEITA

Tonttimaan kaivauksilla löytyi melko paljon ikkunalasia. Alueen 16 keskiosissa oli rakennuksen seinälinjalla (R10) joukko lähinnä 1600-luvun lopulle ajoittuvia palasia. Osassa näitä paloja oli

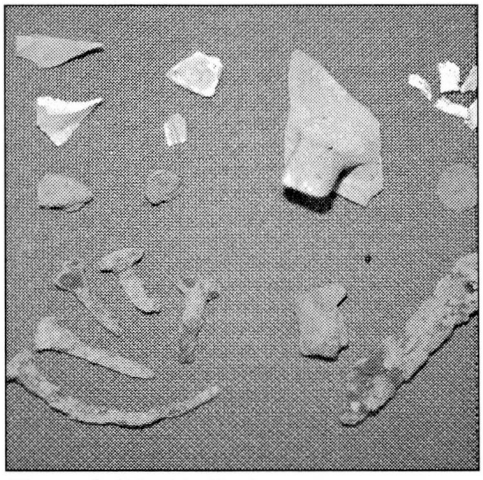

Kuva 4. Keskiaikaisen kulttuurikerroksen löytöjä. Ylärivissä piitä, lasipikarin palasia, kivisavikannun pala ja palanutta luuta, keskellä vasemmalla rautakautista keramiikkaa ja oikealla 1520-luvun aurtua, alhaalla vasemmalla rautanauloja ja oikealla siro veitsen terä. Foto G. Haggrén.

paksu pyöreä reuna, osassa retusoitu ja osassa lasiveitsellä leikattu reuna (: 114, 130, 131). Tämä selvä keskittymä tulkittiin paikalla sijainneen ikkunan jäänteeksi.
Toisin kuin aiempina vuosina löytöjen joukossa oli vain vähän kirkkaan vihreätä 1700-luvun ikkunalasin leikkuujätettä, joka on syntynyt lasimestarin leikatessa vanhemmalla lieriöpuhallusmenetelm ällä valmistettujen ikkunalasilevyjen reunoja pois (esim. :99). Tämä johtunee siitä, että viime kesän kaivausalueet eivät sijainneet lähellä 1700-luvun päärakennusta, jonka ikkunat olivat vastaavasta lasimassasta (vrt. vuoden 2001 kaivauskertomus).
Pääosa kaivauksilla löytyneestä ikkunalasista liittyy 1700-lukua vanhempiin, lähinnä 1600-luvulle ajoittuviin rakennuksiin. Monissa

paloissa on retusoimalla muotoiltu reuna (esim. :115) ja joistain paloista selviää myös ruudun muoto. Kartanolla on 1600-luvulla ollut ainakin rombinmuotoisia ruutuja (:115). Osassa alueella 16 sijainneen rakennuksen päätyseinän ikkunan laseja on punaisia siveltimen roiskeita (:131), mikä viittaa seinien punamultaukseen. Tämä tapa suojata ja komistaa seiniä levisi Suomessa 1600-luvulla aluksi kartanoihin, kirkkoihin ja kaupunkien julkisiin rakennuksiin (Gardberg 1979 s. 185-186).

Kolme alueelta 15 löytynyttä sirpaletta (:62), joista yhdessä on retusoiden muotoiltua reunaa, on 1500-luvun lopun tai 1600-luvun ns. kabinettilasista eli ikkunan keskellä olleesta lasimaalauksesta. Yhdessä palassa on muun kuvioinnin ohella ilmeisesti kirjainfragmentti. Muutoin palat ovat niin pieniä ja huonokuntoisia, että kuva-aiheet eivät ole varmuudella määriteltävissä. Monien suurvalta-ajan kaupunkien kaivauksissa on löytynyt kabinettimaalausten palasia. Vesilahden Laukkoa lukuunottamatta niitä ei sen sijaan ole kartanoista löytynyt, vaikka maalauksia onkin todennäköisesti ollut monien päärakennusten ikkunoissa. Tähän viittaa mm. se, että Pohjan, Tenholan ja Askaisten kirkoissa on lähikartanoiden omistajien lahjoittamia aatelissukujen vaakunoita esittäviä 1500-luvun jälkipuolelle ja 1600-luvun alkuun ajoittuvia lasimaalauksia. (ks. Haggrén 1994 s. 285-286; 2000 s. 87; af Hällström 1959 s. 188-190; Lindberg 1979 s. 10-11.)

KAALIMAAN KOEKAIVAUS

Jo kevään 1999 pintapoiminnoissa Jutikkalan kartanon tonttimaan länsipuolella olevan pienen peltolohkon eli ns. Kaalimaan alueelta löytyi useita paloja rautakautista keramiikkaa. Suuri osa Kaalimaan pinnasta muodostaa terassimaisen tasanteen, jonka reuna laskee etelään ja loivemmin länteen.

Kevään 2002 pintapoiminnassa lähelle Kaalimaan pohjoisreunaa tehtiin pieni lapionpiston kokoinen koekuoppa. Sen kohdalla paljastui peltomullan alta palanutta kiveystä. Koska kesän 2002 tutkimusten alkupäivinä kaikki kaivajat eivät voineet työskennellä tonttimaalla, päätettiin Kaalimaalle avata pieni koeoja. Tämän 4 m2 laajuisen koeojan tarkoituksena oli varmistaa onko paikalla ollut asuinpaikka.

Koeojasta ehdittiin poistaa ainoastaan peltomultakerros. Siitä löytyi lukuisia rautakautisia keramiikan paloja, kuonaa, savitiivistettä sekä palaneita ja palamattomia luita, mutta myös historiallisen ajan punasavikeramiikkaa sekä ikkuna- ja pullolasia 1600-1800-luvuilta. Keväällä pellolta löytyi lisäksi ison litteän luisen kinnasneulan katkelma, jossa oli viiden pisteen muodostama yksinkertainen koristelu (: 245).

Peltomullan alla oli hajonnutta kiveystä, joka koostui 5-20 cm halkaisijaltaan olevista kivistä. Osa kivistä oli palaneita. Kiveyksen seassa oli hieman hiiltä. Tätä mahdollista liesikiveystä ei purettu. Maa peltomullan alla oli tummaa, likaista ja hyvin tiivistä mullan sekaista savea/silttiä. Peltomullan alla olleesta häiriintymättömästä maasta otettiin makrofossiilinäyteet, joista löytyi yksi hiiltynyt rukiinjyvä (Lempiäinen 2002). Yhdestä näytteenottokuopasta löytyi iso pala haurasta rautakautista keramiikkaa, joka oli peräisin suuresta, halkaisijaltaan noin 240 mm olleesta astiasta (: 239). Näiden havaintojen perusteella paikalla on säilynyt rautakautista kulttuurikerrosta.

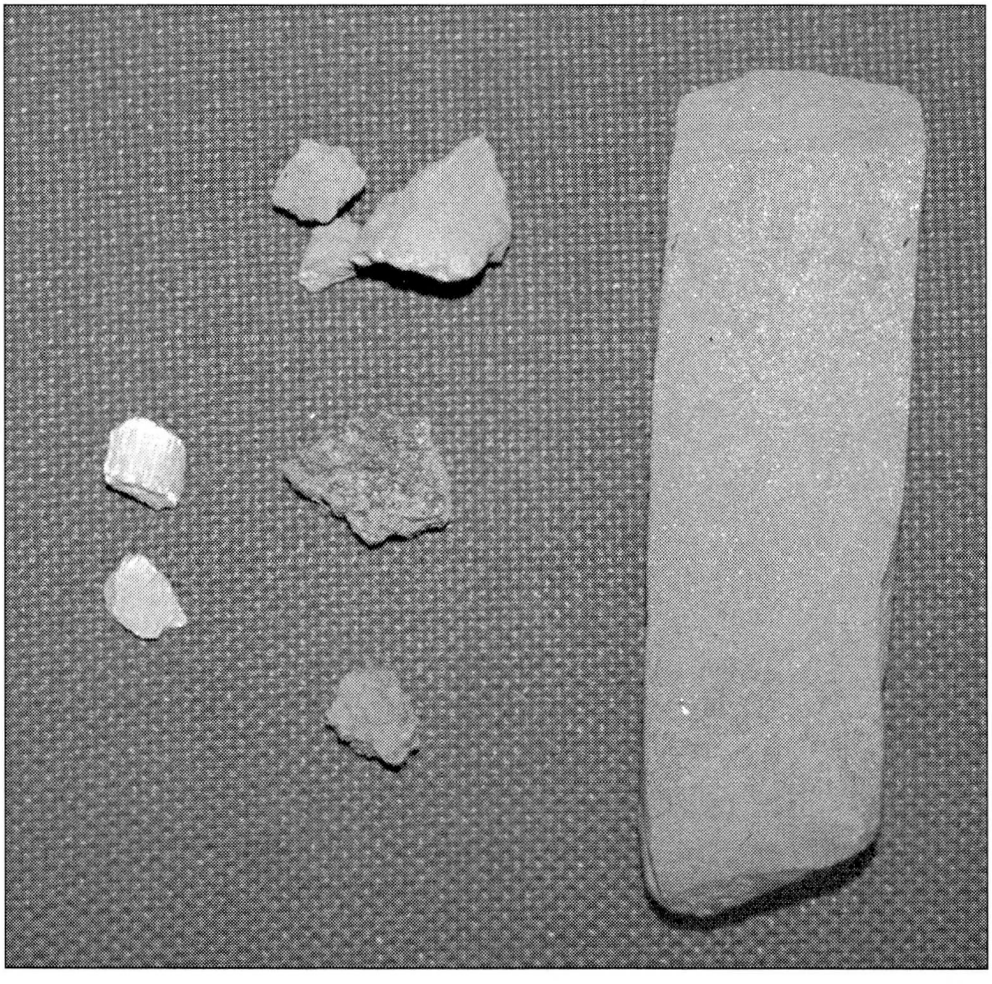

Kuva 5. Vanhimpaan seinänperustukseen liittyvät löydöt: palanutta luuta, savitiivistettä, rautakautista keramiikkaa ja hioinkivi. Foto G. Haggrén.

YHTEENVETO

Säilyneissä asiakirjalähteissä varhaisin maininta Jutikkalasta on jo vuodelta 1340, jolloin Melicko de Judikala oli ns. Sääksmäen pannakirjeessä mainittujen sääksmäkeläisten joukossa. Viimeistään vuonna 1420 Jutikkala oli siirtynyt rälssin omistukseen. Vuosien 1999-2002 kaivausten perusteella Jutikkala on jo 1400-luvun alussa ollut rälssin, todennäköisesti Bitz-suvun asumakartano.

Vuosien 1999 - 2001 tutkimuksissa hahmottui ja kesällä 2002 tarkentui Jutikkalan tonttimaan asutushistoria. Paikalla on alkujaan sijainnut nykyistä paljon selväpiirteisempi mäki. Sillä on ollut rautakautinen asuinpaikka, joka on kuitenkin pahoin tuhoutunut. Asutusjatkuvuus mäellä ja sen lähiympäristössä yltää ainakin nuoremmalle rautakaudelle, mahdollisesti jopa varhaismetallikaudelle asti.

Kartanonmäen kaakkoisosassa, nykyiseen päärakennukseen vievän ajotien pohjoispuolella on ollut rautakautinen tai varhaiskeskiaikainen rakennus. Tästä rakennuksesta löytyi itä-länsisuuntaista pienistä kivistä rakennettua seinänperustusta sekä yksi laakakivillä tuettu paalunsija.

Kesän 2002 tutkimuksissa keskityttiin aiemmissa kaivauksissa löytyneen 1500-luvun lopun ja 1600-luvun päärakennukseksi tulkitun rakennuksen perustusten paljastamiseen. Nyt selvisi, että aiempina vuosina paljastunut kivijalka ei enää jatku kaakkoon päin. Itse rakennus sen sijaan näyttää jatkuneen vielä yhdellä huonetilalla, josta on säilynyt lounas-koillinensuuntaisia lattialankkujen jäänteitä. Tämän kaakkoisimman huonetilan päälle on 1600-luvun lopulla tai 1700-luvun alussa rakennettu kokolailla pääilmansuuntia seuraava rakennus, jonka itäseinän kivijalkaa löytyi alueelta 16. Tässä seinässä on ollut ainakin yksi ikkuna, joka on hajonnut paikoilleen. Eräissä ikkunalasin sirpaleissa olevista roiskeista päätellen rakennus on ollut punamullalla maalattu.

Kesän 2002 kaivauksissa löytyneet 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkupuolelle ajoittuvat ns. kabinettilasin palat ovat luultavasti peräisin pitkän päärakennuksen ikkunaa koristaneesta maalauksesta.

Edellä mainitun rakennuksen lautalattian jäänteiden alla on säilynyt häiriintymätöntä keskiaikaista kulttuurikerrosta. Siitä löytyi mm. 1300-1400-luvuille ajoittuvien lasipikarien ja kivisavikannun palasia, rautakaudentyypin keramiikan muruja sekä Tukholmassa v. 1524-1527 lyöty aurtua.

Kuten vuosien 1999-2001 kaivauksissa löytyi nytkin 1500- ja 1600-luvuille ajoittuvia esineiden palasia (mm. maalauskoristeinen matkalipaspullo, kolmijalkapadat, boluskoristeiset vadit, reininmaalaiset kivitavarakannut). Ne antavat viitteitä Jutikkalan Hufvudsköldien suhteellisen monipuolisesta materiaalisesta kulttuurista, jossa tuontitavaroilla on ollut keskeinen sija.

Kaalimaan pienessä koekaivauksessa varmistui, että peltomullan alla on säilynyt rautakautista kulttuurikerrosta ja rakenteita. Kaalimaan vanhin löytö on varhaismetalliskaudelta, myöhemmältä rautakaudelta löytöjä on runsaasti. Mitä ilmeisimmin Kaalimaalla on ollut rautakautinen asuinpaikka. Paikalta otetuissa makrofossiilinäytteissä oli yksi hiiltynyt rukiinjyvä, joka yhdessä läheisen Kokkomäen rautakautisten ohra- ja vehnälöytöjen kanssa kertoo Jutikkalan pitkästä viljelyhistoriasta.

Yhteenvetona voidaan todeta, että Jutikkalan vanhimmat löydöt ajoittuvat varhaismetallikauteen ja kiinteä asutus on vakiintunut viimeistään keskisellä rautakaudella. Nuoremmalla rautakaudella Jutikkalassa on ollut intensiivistä asutusta. Kylä joutui viimeistään 1400-luvun alussa rälssin haltuun. Samoihin aikoihin Jutikkalaan perustettiin todennäköisesti Bitz-suvulle kuulunut asumakartano. Kartano jäi pysyväksi, mutta sen rakennuskannassa on tapahtunut monia muutoksia. Tonttimaan kaivauksissa on löytynyt ainakin viittä eri-ikäistä rakennuskerrostumaa. Niistä vanhin on rautakaudeltataivarhaiskeskiajalta,uusin 1700- ja 1800-lukujen vaihteesta. Kesän 2002 tutkimuksissa jätettiin esille 1500-1600-luvun rakennuksen koillisseinän kivijalkaa sekä 1700-luvun rakennuksen lounaiskulma. Lisäksi kesällä 2002 löytyi 1600-luvun lopulle tai 1700-luvun alkuun ajoittuvan rakennuksen itäseinän kivijalkaa. Vuonna 2002 löytynyt esineistö täydentää edellisten

vuosien aineiston pohjalta kertynyttä kuvaa Jutikkalan historiasta ja kartanon materiaalisesta kulttuurista eri aikoina. Kartanon omistajat ovat vuosisadasta toiseen seuranneet länsieurooppalaista säätyläisten materiaalista kulttuuria.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Museovirasto, rakennushistorian osasto Topografinen arkisto, tutkimuskertomukset

Georg Haggrén, Hannele Lehtonen & Jukka Wuorisalo: Valkeakoski (ent. Sääksmäki), Jutikkala, Jutikkalan kartano. Kaivauskertomus, kaivaukset 2002

Turun yliopisto, Biodiversiteettiyksikkö

Terttu Lempiäinen, Valkeakoski (ent. Sääksmäki), Jutikkala, Jutikkalan kartano. Makrofossiilitutkimus. 2002.

KIRJALLISUUS

Gardberg, C. J: Säätyläis- ja kaupunkikulttuuri. Suomen kulttuurihistoria 1. Porvoo 1979. s. 160-194.

Haggrén, Georg: Pikarit, ikkunat ja muut lasit. Helsingin porvarien haurasta ylellisyyttä ja arkiesineistöä. Narinkka 1994. Helsinki 1995. s. 282-310.

Haggrén, Georg: Sirpaleet särkyneet - tirkistyreikä Laukon kartanon vaiheisiin ja isäntäväen elämään. Vesilahden Laukko - Linna, kartano, koti. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Toim. Kari Uotila. Turku 2000. s. 85-91.

Haggrén, Georg: From a Rare Luxury to Everyday Ware? Glass Vessels in Medieval and Early Modern North-European Towns. Centre, Region, Periphery - Medieval Europe 2002 Basel 1. s. 118-126.

Georg Haggrén, Päivi Hakanpää & Terhi Mikkola: Oravavasamasta nauharuodepikareihin. Kokkomäen kalmiston kaivaus ja muut tutkimukset Sääksmäen Jutikkalassa. Pirkan maan alta 3. Tampereen museoiden julkaisuja 65. Tampere 2002. s. 29-36.

Georg Haggrén, Päivi Hakanpää & Terhi Mikkola: Rautakautisista taloista rälssin asumakartanoksi. Sääksmäen Jutikkalan kartanon kolmannen kaivauskesän tuloksia. SKAS 1/2002. s. 6-10.

Georg Haggrén & Terhi Mikkola: Asutusjatkuvuutta ja monipuolista esineellistä kulttuuria. Sääksmäen Jutikkalan kartanon arkeologiset tutkimukset vuosina 1999 ja 2000. SKAS 3/2000. s. 14-20.

af Hällström, Olof: Sockenkyrkan. Pojo sockens historia I. Borgå 1959. s. 151-235.

Jutikkala, Eino ja Nikander, Gabriel: Hämäläisiä kartanoita ja suurtiloja. Suomen kartanot ja suurtilat 3. Helsinki 1946.

Lindberg, Börje: Tenholan kirkko. Tammisaari 1979.

Mäkeläinen, Eva-Christina: Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella. Historiallisia tutkimuksia 86. Forssa 1972.

Schönborg, Göte Nilsson: Kinesiskt importporslin i Göteborg sett ur ett arkeologiskt perspektiv. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter No. 39. Göteborg 2001.

Uino, Pirjo: An Iron Age Community at Ketohaka in Salo and other Remains of Metal Period Buildings in Finland. Iron Age Studies in Salo II. SMYA 89:1. Vammala 1986.

GEORG HAGGRÉN, HANNELE LEHTONEN & JUKKA WUORISALO
georg.haggren@jippii.fi
hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
jukwuo@utu.fi
Museoviraston rakennushistorian osasto

KRYTZEBORG – KORSHOLMA 1300-LUVUN LOPULLA

V.-P. Suhonen

JOHDANTO

Korsholma toimi Pohjanmaan hallinnollisena keskuksena 1300-luvun lopulta 1700-luvulle saakka[1]. Korsholma mainitaan linnana seitsemässä vuosien 1384 ja 1441 välille sijoittuvassa asiakirjassa[2]. Korsholman luonne muuttui 1500-luvun alkuun mennessä linnasta kuninkaankartanoksi[3].

Koska Korsholmalla ei ole suoritettu arkeologisia kaivauksia, on linnan varhaisvaiheiden tutkimuksessa pakko tyytyä keskiaikaiseen asiakirja-aineistoon. Viimeisten vuosikymmenten aikana kunnia Korsholman perustamisesta on yleensä annettu Bo Jonsson Gripille[4]. Tämä onkin hyvä vaihtoehto sitä taustaa vasten, että Bo Jonsson näyttää saaneen Pohjanmaan hallintaansa vuoden 1374 aikana[5] ja että Korsholma mainitaan ensimmäisen kerran hänen vuonna 1384 laatimassaan testamentissa[6]. Asia ei kuitenkaan ole ihan niin selvä kuin nopeasti ajateltuna vaikuttaa.

LINNAN PERUSTAMISAIKA

"Köyhät ovat linnasta tiedot, niinkuin ylipäänsä koko Pohjanmaan oloista keskiajalla, sillä tuo etäinen paikkuus ei ylipäänsä suonut linnalle mahtavampaa merkitystä. Me emme siis voi tuolta ritari-ajalta tarjota lukiallemme monta romantillista kohtaa ja jos niitä joitakuita löytyisikin, niin antavat köyhät lähteet niistä ainoastaan vaillinaisen kuvan."
J.R. Aspelin 1869, s. 2.

Korsholman tuleminen hallinnollisesti erillisen voutikunnan keskuslinnaksi voidaan sijoittaa asiakirjallisesti alkuvuoden 1365 jälkeiseen aikaan. Kuningas Albrekt Mecklenburgilainen määräsi 7.2.1365 Satakunnan voudit ja virkamiehet valvomaan, etteivät Perämeren alueella asuvat karjalaiset purjehtisi kauppa-aluksineen pitemmälle etelään kuin vanhastaan oli ollut tapana[7]. Jos Korsholma olisi toiminut jo tuolloin Pohjanmaan hallinnon keskuksena, olisi linnan vouti mainittu kirjeessä.

Korsholman perustaminen on haluttu liittää siihen, että kuningas Albrekt Mecklenburgilainen määräsi vuonna 1367 Kokemäelle sijaitsevan linnan purettavaksi ja siirrettäväksi toiseen paikkaan[8]. Hävitetyn linnan seuraajaksi sopisi Korsholmaa paremmin vuonna 1395 mainittu Vreghdenborg (= Eurajoen Liinmaa)[9]. Korsholman alkuvaiheen sijoittuminen 1360-luvulle näyttää kuitenkin edelleen mahdolliselta.

Holger Rosman on esittänyt, että Korsholma mainittaisiin ensimmäisen kerran jo eräässä vuoteen 1371 sijoittuvassa asiakirjassa[10]. Kyseessä olevassa kirjeessä Albrekt

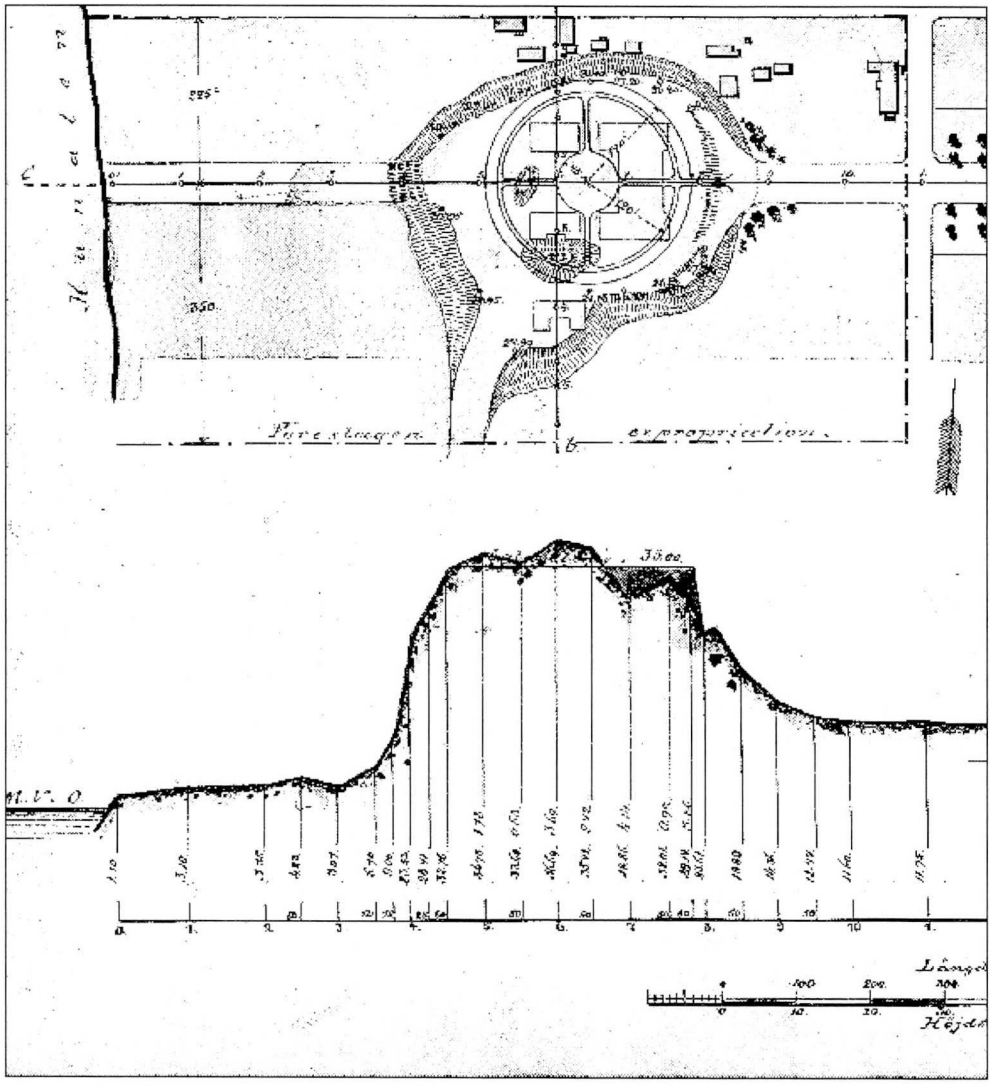

Kuva 1. Mittauspiirros Korsholman valleista 1800-luvun lopulla. (Plan och profil öfver Korsholms Vallar i Gamla Vasa. Carl Wiklund 1891, MV/ RHOA 905.2.34.)

Mecklenburgilainen mm. luovuttaa Viipurin linnan, Hämeen linnan sekä Öölannissa sijaitsevan Borgholmin Bo Jonsson Gripille[11]. Rosmanin mukaan kopiona säilyneen dokumentin alkuperäiskappaleessa on täytynyt lukea Borgholmin sijasta Korsholma. Rosmanin perusteluista mainittakoon se, ettei yksikään ajanjakson lähde kerro Borgholmin kuuluneen Bo Jonssonille. Päinvastoin Borgholm oli vielä vuonna 1375 tiukasti Albrektin hallussa. Toisaalta Albrekt ei tunnetusti noudattanut turhan tarkkaan vuonna 1371 antamiaan lupauksiaan[12]. Siten on täysin mahdollista, ettei Albrekt yksinkertaisesti ole antanut Borgholmia Bo Jonssonille.

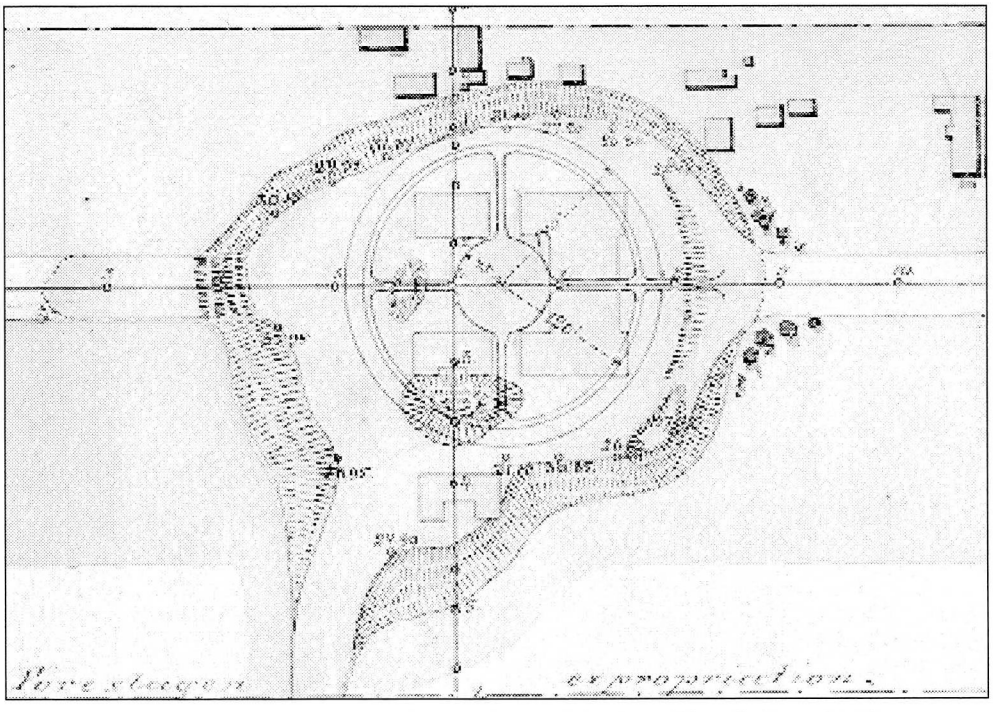

Kuva 2. Korsholman linna. (Plan och profil öfver Korsholms Vallar i Gamla Vasa. Carl Wiklund 1891, MV/RHOA 905.2.34.)

Vaikka vuoden 1371 tietoa ei voida varmuudella liittää Korsholmaan, on mahdollista, että linnan rakentaminen sijoittuu Albrekt Mecklenburgilaisen vallan ensivuosiin. Jo J.R. Aspelin kiinnitti aikanaan huomiota siihen, että Korsholmaa kutsuttiin 1300-luvun lopulla lähes aina saksalaisella nimellä Krytzeborg (=Kreutzburg)[13]. Siitä huolimatta, että kaikki säilyneet asiakirjat ovat ruotsinkielisiä, käytetään Korsholma-nimeä ainoastaan yhdessä kirjeessä[14]. Kun lisäksi Bo Jonsson laskee testamentissaan Korsholman panttilinnojensa joukkoon, näyttää mahdolliselta, että hän olisi vastaanottanut valmiin linnan. Koska Bo Jonsson sai Pohjanmaan haltuunsa 1370-luvun puolivälissä, voi Korsholman perustaminen hyvinkin liittyä 1360-luvulla Ruotsin valtakuntaan tulleeseen saksalaisvirtaukseen.

Jos Korsholma on perustettu ennen Bo Jonssonin aikaa, on se mahdollisesti ollut yksityislinna. Eräässä vuodelta 1420 peräisin olevassa lähteessä listatuista Korsholman kruununvoudeista ensimmäinen on Philippus Karlsson[15]. Philippus mainitaan Bo Jonssonin alaisten voutien joukossa ensimmäisen

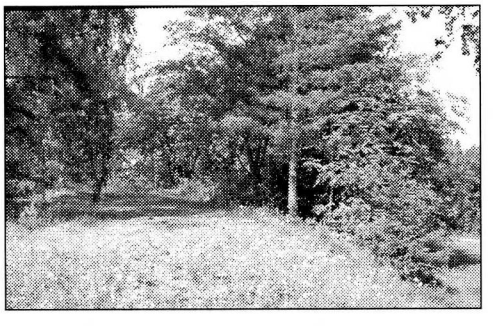

Kuva 3. Korsholman valleja kesällä 1999. Foto G. Haggrén.

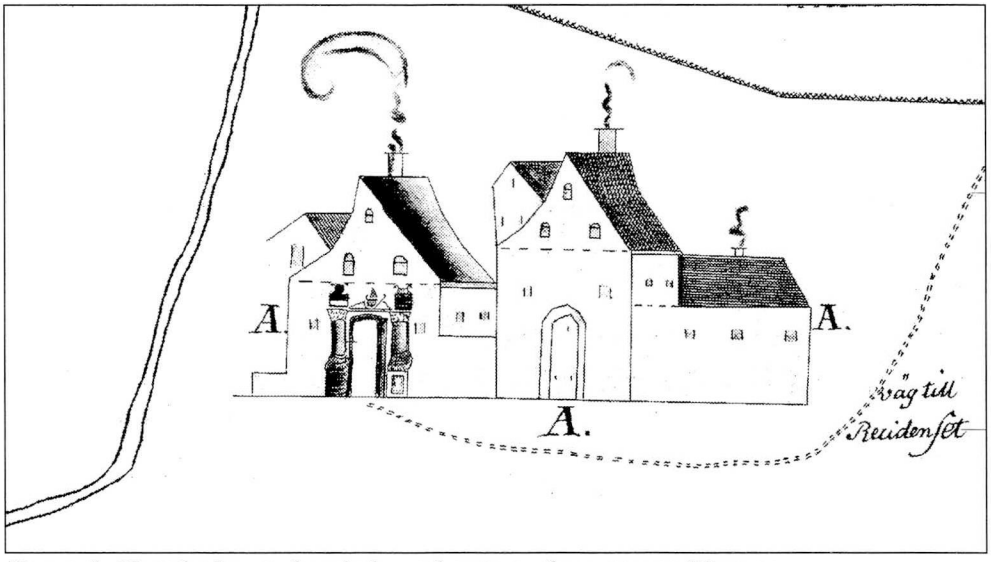

Kuva 4. Korsholman kuninkaankartano kuvattuna Vaasan asemakaavakarttaan 1700-luvun alussa. (Afritning öfver Wasa stads belägenhet, MV/RHOA 905.2.39.)

kerran vuonna 1386[16]. Korsholman päällikkönä Philippus esiintyy kuitenkin vasta kaksi vuotta myöhemmin[17].

KORSHOLMAN KESKIAIKAINEN LINNA

"Noustuasi maaherranpakalle, miksi Suupohjan kansa valleja nimittää, kyselet turhaan muinoisen linnan jäännöksiä."
J.R. Aspelin 1869, s. 1.

Korsholmankeskiaikaisistavarustuksista ei tiedetä oikeastaan mitään. Yksi asia on kuitenkin varma. Korsholman rakennuspaikaksi on valittu 1300-luvun lopun yleistä käytäntöä noudattaen saari. Korsholma menetti maankohoamisen vuoksi saariluonteensa nopeasti. Vielä 1670-luvulla vesi ulottui puoleen väliin linnan kumpareen ympäri[18]. 1700-luvun puolelle tultaessa Korsholma oli kuitenkin jo maatunut täysin kiinni Mustasaareen[19].

Keskiaikaisen linnan hahmottaminen Korsholman tämänhetkisen ulkomuodon takaa on vaikeaa ellei jopa täysin mahdotonta. Paikan nykytilaan on vaikuttanut luonnonvoimien lisäksi useita vuosisatoja kestänyt ihmistoiminta. Pääosa keskiaikaisista rakenteista tuhoutui ilmeisesti jo 1500- ja 1600-lukujen laajoissa rakennustöissä[20]. Lopullisesti keskiaikainen Korsholma menetettiin vuonna 1851, kun linnan kumparetta madallettiin usealla metrillä läänin uutta residenssirakennusta rakennettaessa[21]. Linnan laen kulttuurikerrokset ehtivät luultavasti tuhoutua täysin ennen kuin rakennustyöt keskeytettiin seuraavana vuonna. Korsholman kohtalo voisi tosin olla vieläkin synkempi. Vuonna 1879 esitettiin nimittäin, että linnan vallit tulisi luovuttaa Pohjanmaan rautatien tarpeisiin[22].

Onko Korsholman keskiaikaisesta linnasta säilynyt mitään merkkejä?

Korsholman kummun juurella on yhä jäännöksiä linnaa kiertäneestä vallista. Lisäksi tiedetään, että ennen vuoden 1851 rakennustöitä linnan lakea kiersi pohjakaavaltaan nelikulmainen valli[23]. Erityyppiset vallit kuuluvat Suomen keskiaikaisten pikkulinnojen yleisimpiin rakenteisiin. Nelikulmainen pohjakaava esiintyy puolestaan useissa 1300-luvun jälkipuoliskolla Suomeen perustetuissa linnoissa. Toisaalta Korsholman vallien kronologiasta ei tiedetä mitään. Lisäksi uloimman vallin pyöreys saattaa viitata siihen, että linnan pohjakaava olisi ollut keskiajalla epäsäännöllinen[24].

Myöskään asiakirjat eivät paljasta Korsholman keskiaikaista ulkomuotoa. Pohjanlahden vitaliaanien kuningatar Margaretan ja kuningas Erik Pommerilaisen kanssa vuonna 1398 tekemässä rauhansopimuksessa[25] Korsholmaa kutsutaan määritteellä "slott och fäste". Lisäksi Vitaliaanit lupasivat luovuttaa Korsholman "fii och wmbeuoren medh bygningen, som thet nw ær". Bygningen-sanan on arveltu viittaavan siihen, että Korsholman päärakennus olisi ollut puinen[26]. Nimitys on kuitenkin liian yleisluontoinen antaakseen kuvan linnan tuolloisten rakenteiden laadusta. Kirje on parempi tulkita siten, että Korsholma on annettu sellaisena kuin se kyseisenä hetkenä on ollut. Tätä kuvaa vahvistaa se, että sopimuksessa käytetään samaa sanontatapaa myös Pohjanlahden Ruotsin puoleisella rannikolla sijaitsevista Faxeholmista ja Styresholmista[27].

LOPUKSI

Bo Jonsson Gripin asema Suomen 1300-luvun lopun linnojen rakennuttajana ei ole aivan niin vahva kuin tällä hetkellä yleisesti oletetaan. Korsholman kohdalla näyttää mahdolliselta, että Bo Jonsson olisi saanut haltuunsa valmiin linnan. Valitettavasti Korsholman varhaishistorian yksityiskohdat ovat tuomittu pysymään ikuisesti hämärän peitossa.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Museovirasto, Kulttuurihistorian osaston arkisto Rinne, Juhani 1921: Korsholma 8.6.1921. Muistiinpanovihkot.

PAINETUT LÄHTEET

FMU = Finlands medeltidsurkunder I, II, VI. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910, 1915, 1930.

REA = Registrum Ecclesine Aboensins eller Åbo Domkyrkans Svartbok. Facsimile version with additions to the 1890 edition. The State Archives of Finland. Jyväskylä 1996.

ST II = Sverges Traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar, II. Utg. av O. S. Rydberg. Stockholm 1883.

KIRJALLISUUS

Anthoni, Eric 1930: Översikter och granskningar, Finlands medeltid. Historisk tidskrift för Finland 1930.

Aspelin, J.R. 1869: Korsholman linna ja lääni keskiajalla. Helsinki.

Aspelin H. EM. 1892: Wasa stads historia. Nikolaistad.

Engström, Sten 1935: Bo Jonsson I, till 1375. Uppsala.

Fritz, Birgit 1973: Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434, 2. Stockholm.

Jaakkola, Jalmari 1944: Suomen sydänkeskiaika. Suomen historia IV. Porvoo-Helsinki.

Lovén, Christian 1996: Medeltida borgar och befästningar i det medeltida Sverige. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien 40. Motala.

Luukko, Armas 1971: Vaasan historia I, 1606-1721. Vaasa.

Luukko, Armas 1979: Vaasan historia II, 1721-1808. Vaasa.

Mäkelä, Anneli 1985: Vaasan kaupungin historia III, 1809-1852. Vaasa.

Åkerblom, K. A. 1941: Korsholms historia I. Vasa.

Rinne, Juhani 1908: Finlands medeltida borgar. Finlands kulturhistoria, medeltiden. Helsingfors.

Rinne, Juhani 1924: Korsholman linna. Turun hist. arkisto I-II. Historiallisia tutkimuksia Artturi Wirkkusen täyttäessä 60 vuotta. Turku.

Rosman, Holger 1923: Bjärka-Säby och dess ägare. Uppsala.

Suhonen, V. -P. 2002: Åborg ja Vreghdenborg. Muinaistutkija 1/2002.

[1] Luukko 1972, s. 35-39, 149-155; Luukko 1979, s. 188-200, 346-348.
[2] FMU 922, 970, 1017, 1079, 2110, 2397, 2413.
[3] Korsholmaa kutsutaan ensimmäisen kerran kuninkaankartanoksi *("kronesis gard")* vuonna 1505 (FMU 5151).
[4] Fritz 1973, s. 143; Lovén 1996, s. 155.
[5] Fritz 1973, s. 120, 127.
[6] FMU 922; Rosman 1923, bil B:6. Jälkimmäisessä on Bo Jonssonin testamentti kokonaisuudessaan.
[7] FMU 727.
[8] Aspelin 1869, s. 35-36; REA 202.
[9] Ks. Suhonen 2002.
[10] Rosman 1923, s. 166. Ks. myös Anthoni 1930, s 33 viite 1 ja Åkerblom 1941, s. 278-279.
[11] FMU 803.
[12] Engström 1935, s. 202.
[13] Aspelin 1869, s. 42. Ks. myös Rinne 1908, s. 218, Rinne 1924, s. 48-49, 61 ja Jaakkola 1944, s. 324-329.
[14] FMU 922 (v. 1384, *"Crysseborg"*); FMU 970 (v. 1388, *"Krytzeborg"*); FMU 1017 (v. 1393, *"Korsholm")*; FMU 1079 (v. 1398, *"Krytzebergh"*)
[15] FMU 1628 (*"herr Philpus Karlson och her Karl Örne (!), her Otte och dess ombudzmen"*). Lähteen tulkinnasta ks. Fritz 1973, s. 144.
[16] FMU 949.
[17] FMU 970.
[18] Rinne 1924, s. 52.
[19] Rinne 1924, s. 52, kuva 2.
[20] Rakennustöistä ks. Luukko 1972, s. 35-39, 149-155.
[21] Aspelin 1869, s. 1; Rinne 1908, s. 218; Rinne 1924, s. 53. Aspelinin mukaan madallusta olisi tehty kolme kyynärää (n. 1,8 m). Rinne puhuu kuitenkin useasta metristä. Piirros paikalle rakennettavaksi aiotusta residenssirakennuksesta Mäkelä 1985, s. 97.
[22] Aspelin 1892, s. 17.
[23] Rinne 1921; Rinne 1924, s. 53-54. Kuvia ja piirroksia 1600- ja 1700-lukujen kartoista esim. Luukko 1972, s. 111 (Korsholma 1651), Rinne 1924, kuva 2 (Korsholma n. 1720), Luukko 1978, s. 195, 199 (Korsholma 1750-luku).
[24] Lovén 1996, s. 155, 157 fig. 53.
[25] FMU 1079.
[26] Ks. Rinne 1924, s. 54-55. Hus-sanan on arveltu merkinneen keskiajalla kivilinnaa. Tämä käsitys ei kuitenkaan Christian Lovénin mukaan (1996, s. 36 viite 1) pidä paikkaansa.
[27] ST II, 426, s. 592.

V.-P. SUHONEN
veli-pekka.suhonen@nba.fi
Museovirasto/RHO
PL 169
00511 Helsinki

NAANTALILAISTA ARKEOLOGIAA VUONNA 2002

- 130 vuotta arkeologisia tutkimuksia matkailijoiden lomassa.

Kari Uotila

NAANTALIN ARKEOLOGISEN TUTKIMUKSEN 130 VUOTTA

Harva suomalainen paikkakunta voi ylpeillä sillä, että alueella on tehty arkeologisia kaivauksia yli 130 vuotta. Yksi näistä harvoista paikoista on Naantali. Kaupungin osalta arkeologiset tutkimukset alkoivat jo vuonna 1872 Reinhold Hausenin kaivauksilla Naantalin luostarin raunioissa. Raunioita oli kartoittanut jo 1860-luvulla kirjastonhoitaja Elmgren niiden ollessa vielä osittain näkyvissä. Hausenin kaivauksissa kartoitettiin luostarin osia ja sen jälkeen rauniot peitettiin maalla. Hänen toimiaan on pitkään pidetty museaalisesti erityisen onnistuneina, sillä tällä tavoin rauniot ovat ehkä parhaiten säilyneet maan alla suojassa. Muinaismuiston suojelun lisäksi raunioiden peittämisellä saattoi olla myös tavallisemmat syyt. On mahdollista, että raunioiden läheisyyteen 1800-luvun loppupuolella kasvanut Naantalin kylpylä ja sen vieraat halusivat ympärilleen viihtyisän puiston - ei raunioita.

Hausenin jälkeen Naantalin arkeologiset tutkimukset keskittyivät nykyiseen kirkkoon, jota on tutkittu moneen otteeseen 1900-luvun aikana. Laajimmat ja perusteellisimmat tutkimukset tehtiin 1960-luvulla Henrik Liliuksen johdolla samalla kun kirkko korjattiin ja

muutettiin nykyiseen muotoonsa. Lilius julkaisi tutkimuksensa vuonna 1968 väitöskirjana.

Kaupunkialueella arkeologinen valvonta ja kaivaukset ovat olleet enemmän poikkeus kuin sääntö. Jari Sjölundin johdolla tehtiin 1980-luvulla kaivauksia ns. Iso-Lääkärin tontilla Mannerheiminkadun varrella ja vuonna 1988 ilmestyi Markus Hiekkasen raportti Naantalin kaupungin arkeologisesta tutkimustilanteesta. Samaan aikaan allekirjoittanut kolusi läpi Naantalin kivikellareita, mutta se tutkimus jäi kenttätyövaiheeseen, jossa dokumentoitiin kaupungin alueelta useita eri aikaisia kivikellareita.

VUOSIEN 1996-2002 TUTKIMUKSET

Laajempi tutkimusvaihe alkoi kehittyä 1990-luvun kuluessa Naantalin seurakunnan suunnitellessa uudistustöitä kirkon länsiosaan. Kirkon tornin sivuun suunnitellut uudet sosiaalitilat vaativat arkeologisia tutkimuksia jotka käynnistyivät elokuussa 1996. Kirkossa ja sen läheisyydessä tutkimukset jatkuivat vuoteen 1999 saakka. Käytännön tutkimuksista vastasi

Muuritutkimus ky Kari Uotilan ja Päivi Hakanpään johdolla Museoviraston valvoessa töitä.

Vuosien 1996-1999 tutkimusten tulokset johdattivat silloisen Naantalin seurakunnan edustajien ja muiden naantalilaisaktiivien kehittämään ajatusta kirkon pohjoispuoleisen luostarialueen kaivamisesta ja esiin paljastamisesta. Samaan ajatukseen liittyi se, että uusi luostarirakennus tai hiljaisuuden hotelli olisi rakennettu raunioiden päälle. Suurisuuntainen suunnitelma oli aika lailla ristiriitainen niiden taloudellisten paineiden kanssa, joiden varjossa varsinaiset kirkon tutkimukset samaan aikaan suoritettiin.

Luostarirauniooiden esiin kaivamiseen liittyy se säilyttämisongelma, että pitkään maan alla olleet rauniot pitäisi ensiksi kaivaa huolella esiin ja sen jälkeen vähintään yhtä huolellisesti konservoida. Lisäksi voi ajatella, että kaivaus on kerran tapahtuva toimenpide, mutta konservoinnin vastuu siirtyy myös seuraaville sukupolville.

Lokakuussa 2000 Naantalin kaupunki ryhtyi kaivamaan aukiuutta viemärilinjaa keskelle Mannerheiminkatua keskiaikaisen kaupungin ytimeen. 1600-luvulta peräisin olevien purettujen katukivien kolina kuorma-auton lavalla herätti aktiiviset kaupunkilaiset ja arkeologit Päivi Hakanpää, Kari Uotila ja Carita Tulkki saapuivat paikalle. Talvi ja esiin tulleet puurakennusten jäänteet pysäyttivät kaivuutyöt kuukauden kenttätöiden jälkeen marraskuussa 2000 (tutkimustuloksista SKAS 2 / 2002).

Uudet kenttätyöt käynnistyivät toukokuussa 2002 ja päättyivät saman vuoden lokakuussa Kari Uotilan, Hannele Lehtosen ja Carita

Kuva 1. Kaivauksilta paljastui useita kymmeniä metrejä 1600-luvun katukivetystä. Kivetys dokumentoitiin tarkkaan ja kivet otettiin talteen mahdollista kadun uudelleenkiveämistä varten

Tulkin johdolla. Mukana olivat myös arkeologit Markus Kivistö ja Janne Hymylä. Jo kesällä 2002 Naantalin museon uusissa tiloissa Humpin talossa oli käynnissä olevista kaivauksista kertova ajankohtaisnäyttely ja vuonna 2003 Humpissa esitellään kaivausten tärkeimmät löydöt ja tutkimustulokset.

On varmaa, että arkeologit ovat tulleet jäädäkseen Naantalin katukuvaan - seuraavia maansiirtotöitä ei voi tehdä historiallisessa kaupungissa ilman tutkijoita. Menneisyyden tutkimuksen - arkeologian - merkitystä turistikaupungille ei ole vielä täysin ymmärretty paikallisesti, mutta kesän 2002 tuhansille turisteille kaivaukset varmasti antoivat mukavia muistoja.

MANNERHEIMINKADUN KAIVAUKSISTA KIRJA TOUKOKUUSSA

Mannerheiminkadun kaivauksilta tiedettiin odottaa 1600-luvun puoliväliä vanhempia maakerroksia ja puurakennuksia ja sellaisia löytyikin aika monta. Ehkä kaikkein hienoin osa kaivausta oli yli 700 löydön kokonaismäärä, joista suuri osa tuli yhden puutalon sisäpuolelta. Siinä voitiin tavoittaa 1500-1600 -lukujen taitteen pikkuporvarien - mahdollisesti Alli-Matin - talon arkielämän piirteitä. Esiin tuli esimerkiksi hieno kynttelikkö, kymmenkunta rahaa keskiajalta 1600-luvulle, tekstiilejä, nahkaa, puuesineitä, keramiikkaa ja yksi pari luuluistimia.

Lukijoille ei tässä vaiheessa paljasteta löydöistä sen enempää, sillä tutkijat ovat yhdessä Naantalin museon kanssa ensinnäkin kokoamassa löydöistä laajempaa näyttelyä vuodeksi 2003 ja toiseksi kaivaustuloksia esitellään toukokuussa ilmestyvässä "Vallis Gratiae 1443-1648 - arkeologisia tutkimuksia Naantalissa" kirjassa.

Kirjan teemana on kertoa uusimpien tutkimustulosten pohjalta niin Naantalin birgittalaisluostarin kuin sen viereen syntyneen kaupungin elämästä 1400-1600 -luvulla. Kirjan aiheet alkavat luostarin perustamisesta paikalle vuonna 1443 ja päättyvät vuoteen 1648, jolloin Pietari Brahe määräsi kaupungille uuden asemakaavan ja perusti sen uudelleen. Koko kaupungin historiaa tässä kirjassa ei ole kirjoitettu vaan valotettu niitä osia, joihin arkeologiset tutkimukset sekä kirkolla että Mannerheiminkadulla ovat tuoneet lisävaloa. Kirjan tärkeimmäksi painopisteeksi nousee kaksi naantalilaista porvaristaloa, jotka on purettu uuden kadun tieltä vuosien 1648-1651 aikana.

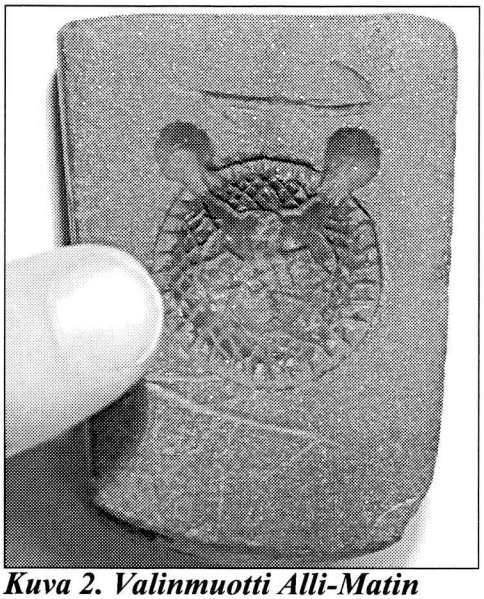

Kuva 2. Valinmuotti Alli-Matin talosta.

Näiden Alli-Matin ja Vilpun talojen esineistö ja niihin liittyvä arkipäivä on ollut tutkimuksemme pääteema tällä kertaa.

Kirjan kirjoittajina ovat allekirjoittaneen lisäksi Hannele Lehtonen, Carita Tulkki, Terttu Lempiäinen ja Markus Kivistö. Kirjan laajuus on suunnitelmien mukaan n. 120 sivua ja siinä on suurelta osin värikuvitus. Kirjan tekstit käännetään kokonaan ruotsiksi ja lyhennelmä myös englannin kielelle. Kirjan myyntihinta Naantalin museossa ja muissa museokohteissa on n. 20 €, mutta seuran jäsenille tarjotaan ennakkoon mahdollisuutta tilata kirja 12 € (+ postimaksut) hintaan seuran kautta. Sitovan kiinnostuksen voi ilmaista vaikka kirjoittamalla tai lähettämällä sähköpostia seuran sihteerille Hannele Lehtoselle 31.3.2003. mennessä.

KARI UOTILA
kari.uotila@kolumbus.fi
TY, Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologian oppiaine

TULEVIA KENTTÄTUTKIMUKSIA – ESPOON KAUKLAHDEN KESKIAIKAINEN KYLÄTONTTI

Georg Haggrén

Viime vuosina keskiaikaisista kylätonteista ja niiden tutkimuksesta on tullut yksi historiallisen ajan arkeologian painopistealue. Yhtenä edelläkävijöistä on ollut Espoon kaupunginmuseo, joka 1990-luvun puolivälissä aloitti Keskiaika-projektin, jonka yhtenä päätavoitteena oli koota keskiaikaiset kylätontit paikkatietokantaan. Hankkeen toteuttamisella oli kiire, sillä rakennuspaine on Espoossa suurempi kuin kenties missään muussa Suomen kunnassa. Tästä johtuen kaupunginmuseo piti keskiaikaisia tonttimaita uhanalaisina ja pikaisen suojelun tarpeessa olevina. Tiedot kylistä koottiin ensimmäisten maakirjojen ja vanhimpien karttojen pohjalta. Kylätontteja paikannettiin lähes 70. Niistä parhaiten säilyneitä oli Kauklahden taajama-alueella, jossa kylän keskeisin tonttialue oli 1970-luvulta asti ollut joutomaana. (Kepsu 1999, Lindholm 1999, 2002; EKM: Keskiaikaiset kylät -tietokanta.)

Kyseisen tontin tutkimuksellista arvoa lisää se, että Kauklahti on Espoon vanhimpia kyliä ja Espoonjoen alajuoksun asutuksen keskus. Edulliselle paikalle suojaisen merenlahden perukkaan ja Espoonjoen suulle muodostunut Kauklahti mainitaan säilyneissä lähteissä ensi kerran vuonna 1451. Kylä on kuitenkin paljon vanhempi, sillä sen mukaan kutsuttiin noin kymmenen kylän muodostamaa verokuntaa (FMU 2898).

Espoon seurakuntayhtymä on rakentamassa uutta seurakuntataloa Kauklahdenkylätontille. Rakennustöiden on suunniteltu alkavan syksyllä 2003 ja arvioitu valmistumisaika on vuonna 2005. Koska paikalla on kiinteäksi muinaisjäännökseksi luokiteltu ja historiallisesti arvokkaaksi katsottu keskiaikainen kylätontti, oli aluetta tutkittava ennen rakennushankkeen lopullista suunnittelua. Paikalla tehtiinkin elo-syyskuussa 2002 arkeologinen koekaivaus (Haggrén & Hakanpää 2002).

Kaivauksissa löytyi useita eri-ikäisiä uuninperustuksia, joista vanhimmat on alustavasti ajoitettu keskiaikaisiksi ja nuorimmat 1900-luvulle. Uunien ympärillä on säilynyt

vanhoja kulttuurimaakerroksia. Niissä on esineistöä 1100/1200-luvulta 1700-luvulle, mahdollisesti jopa rautakauden lopulta. Löydöistä merkittävimpiä ovat keskiaikaiset saviastioiden palaset. Joukossa on palasia 1200-luvuille ajoittuvista ns. itämerenkeramiikkaa olevista astioista sekä 1300- ja 1400-lukujen saksalaisista kivisavikannuista. Löydöt vahvistavat käsitystä, jonka mukaan Espoonjoen suisto ja Kauklahden kylä on asutettu viimeistään 1100/1200-luvulla. Alueelle saapui tuolloin ruotsalaisia uudisasukkaita, mutta paikalla jo varhain myös suomalaisia asukkaita. Vallitsevan tutkimuskäsityksen mukaan koko Espoo kuten suuri osa Uudenmaan rannikkoa on kuitenkin ollut asumaton nuoremmalla rautakaudella, mutta varmuutta asiasta ei ole. (Vrt. Kepsu 1999; Lindholm 1999; Orrman 1990; 1996.)

Koekaivausten tuloksilla on merkitystä tutkittaessa Espoon ja koko Uudenmaan asuttamista. Varhaisimmat Kauklahdesta talletetut keramiikanpalat ovat tiettävästi vanhimpia tunnettuja Espoon nykyiseen asutukseen liittyviä löytöjä. Tontilla on esinelöytöjen lisäksi säilynyt keskiaikaisia ja 1500-1600-lukujen rakenteita, joten alue vaatii laajempia kaivauksia ennen kuin seurakuntatalon rakennustyöt voidaan aloittaa. Tämän vuoksi kaivaukset jatkunevat kesällä 2003.

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Espoon kaupunginmuseo (EKM)
Keskiaikaiset kylät -tietokanta (2000)
Kartta-arkisto

Museovirasto, Rakennushistorian osaston arkisto
Topografinen arkisto, tutkimuskertomukset
Haggrén, Georg & Hakanpää, Päivi:
Espoo, Kauklahti, Saka. Kaivauskertomus, koekaivaukset 2002

PAINETUT LÄHTEET

Finlands medeltidsurkunder (FMU) IV. Utg. av Reinhold Hausen. Helsingfors 1924.

KIRJALLISUUS

Kepsu, Saulo: Espoon vanhin asutusnimistö. (painamaton käsikirjoitus, 1999)

Lindholm, Dan 1999: Välähdyksiä keskiajasta - glimtar ur medeltiden. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 6. Espoo 1999. s. 5-47.

Lindholm, Dan 2002: Espoon kaupunginmuseon keskiaikaiset kylätontit-projekti; tulokset, ongelmat ja tulevaisuus. SKAS 3/2002, 34-36.

Orrman, Eljas 1990: Den svenska bebyggelsens historia. Finska skären. Studier i åboländsk kulturhistoria. Konstsamfundet. Helsingfors, 197-281.

Orrman, Eljas 1996: Saaristoasutuksen vaiheet.Saaristo-Espoo. Hyvinkää, 15-30.

GEORG HAGGRÉN
georg.haggren@jippii.fi
Museovirasto/RHO
PL 169
00511 Helsinki

TULEVIA KENTTÄTUTKIMUKSIA

– VANTAAN LÄNSISALMEN GUBBACKAN AUTIOTONTTI

V.-P. Suhonen

Helsingin Vuosaaren sataman maaliikenneyhteyksiin kuuluva Gubbackan eritasoliittymä rakennetaan Vantaan Länsisalmen kylän eteläosassa sijaitsevan autiotontin päälle. Kun tontti kartoitettiin vuoden 2002 syyskuussa, löydettiin noin 300 x 100 metriä laajalta alueelta 20 mahdollista rakennuksen pohjaa. Paikalla tullaan todennäköisesti jo ensi kesänä suorittamaan muinaismuistolain edellyttämät pelastuskaivaukset.

Länsisalmen kylä mainitaan vuonna 1347 Gudztens by-nimellä[1]. Asiakirjassa viitataan tuomioihin, jotka on annettu silloin kun Mats Kettilmundsson ja Peter Jonsson (Peder Jönsson) olivat vouteja Itämaassa. Peter Jonsson esiintyy vuosien 1324 ja 1336 välisenä aikana joitakin kertoja Viipurin linnan voutina[2]. Vuoden 1326 keväällä kuollut Mats Kettilmundsson on puolestaan toiminut Suomessa 1320-luvun puolivälin tienoilla[3]. Länsisalmi on siis varmuudella ollut olemassa viimeistään 1320-luvun keskivaiheilla.

Perinteisen käsityksen mukaan ruotsalaissiirtolaiset ovat alkaneet muuttaa Itä-Uudenmaan rannikolle Hämeen ristiretken jälkeen. Ilmeisesti myös Länsisalmen kylä on saanut alkunsa jo 1200-luvulla. Ruotsalaiset eivät tulleet asumattomalle seudulle. Länsisalmen läheltä Sipoosta ja Helsingin Vuosaaresta tehdyt siitepölytutkimukset todistavat rautakauden lopun maanviljelystä[4]. Lisäksi tässä kohtaa on syytä mainita se, että vuoden 1347 asiakirjassa länsisalmelaisten kiistakumppaneina esiintyvät Hattulan miehet.

Vuoden 1347 asiakirja on ainoa Länsisalmen kylää koskeva keskiaikainen lähde. Ensimmäisten maakirjojen aikana 1500-luvun puolivälin tienoilla kylään kuului kymmenkunta tilaa[5]. Länsisalmen tonttimaat on merkitty ensimmäisen kerran Samuel Brotheruksen vuonna 1708 piirtämälle kartalle[6]. Gubbackan eteläpuolella oli jo Brotheruksen aikana autiotontti. Kyseinen tontti näyttää pysyneen lähes koskemattomana nykypäivään saakka. Ainoastaan joitakin heikkoja viitteitä paikalla

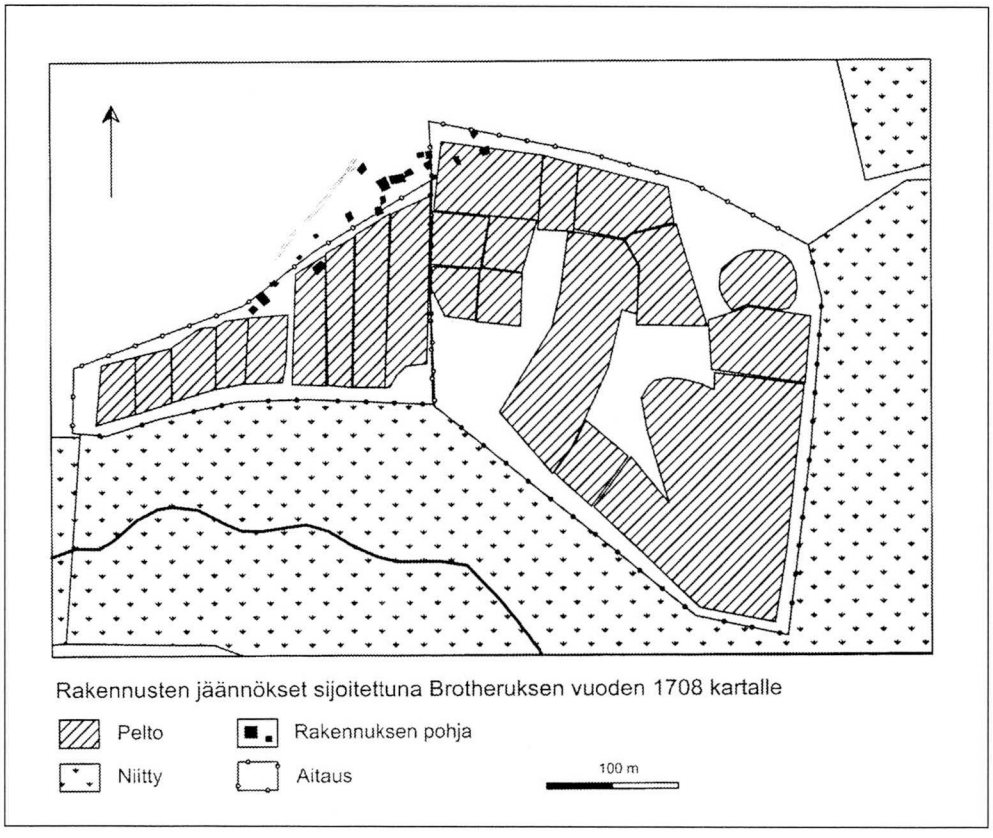

Kuva 1. Gubbackan kylätontti.

1800- ja 1900-lukujen vaihteen tienoilla olleista rakennuksista on säilynyt[7].

Kysymykseen milloin vanhasta tonttimaasta on luovuttu, on ennen kattavien arkistoselvitysten tekemistä paras vastata viittaamalla yleisesti Suomen asutushistoriassa 1500-luvun jälkipuoliskolta aina isonvihaan saakka kestäneeseen taantumaan. Esimerkkinä vaikeista ajoista voisi mainita sen, että tataarit tuhosivat vuonna 1577 Länsisalmen kylästä 6 tilaa[8]. Toisaalta autiotontin synnyn taustalla saattavat olla myös kyläyhteisössä tapahtuneeseen rakennemuutokseen liittyvät syyt. Ainoastaan muutaman sadan metrin etäisyydelle Gubbackasta vuonna 1630 perustettu Westerkullan kartano muodostettiin neljästä Reinhold Wunschille lahjoitetusta tilasta[9].

LÄHTEET

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Kansallisarkisto
Voudintilit:
Uusimaa 1577, KA 3372

Maamittaushallituksen kartat:
Brotherus, Samuel 1708: Geometrisk carta och afritning uppå Heikbacka by i Bargo herad sibbo sn Helssing kyrkciogiäll afmätt ahr 1708. KA MHA b 11b 7/1

Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto

Suhonen, V.-P. 2003: Vantaan Länsisalmen autiotonttien arkeologiset tutkimukset 2002. Venäläiset topografiset kartat, sarja A, VII: 31, 1873 (painettu 1909). 1: 42000.

PAINETUT LÄHTEET

FMU = Finlands medeltidsurkunder I. –1400. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors 1910.

Kuninkaankartasto Suomesta 1776-1805. Toim. Timo Alanen ja Saulo Kepsu. SKS toimituksia 505. Tampere 1989.

REA = Registrum Ecclesine Aboensins eller Åbo Domkyrkans Svartbok. Facsimile version with additions to the 1890 edition. The State Archives of Finland. Jyväskylä 1996.

KIRJALLISUUS

Granlund, Åke 1956: Studier över östnyländska ortnam. Studier i nordisk filogi 44. SSLF 358. Helsingfors.

Kepsu, Saulo 2000: Vanhat kylänpaikat ja nimistö. (Painamaton käsikirjoitus.)

Kuisma, Markku 1990: Helsingin pitäjän historia II, vanhan Helsingin synnystä Isoonvihaan 1550-1713. Jyväskylä.

Nyberg, Paul 1931: Sibbo sockens historia I. Intill början av 1700-talet. Helsingfors.

Orrman, Eljas 1987: Om geologiska faktorers inverkan på bebyggelsen i Södra Finland mot slutet av järnålder och under tidig medeltid. Historisk tidskrift för Finland 1987. Helsingfors.

Sarmaja-Korjonen 1992: Fine-interval pollen and charcoal analyses as traces of clearance periods in S Finland. Acta Botanica Fennica 146. Helsinki.

Vuorela, Irmeli 1990: Helsingin Vuosaaren luonnon- ja asutushistorian paleoekologinen tutkimus. Geologian tutkimuskeskus, raportti KA 43/90/2. Espoo.

1 FMU 540. Nimien yhteys tiedetään keskiaikaisesta asiakirjasta säilyneiden 1600-luvun kopioiden perusteella. Åke Granlundin mukaan (1956, s. 219) kylä on saanut nimensä Gudsten-nimiseltä mieheltä.
2 FMU 320; FMU 321; FMU 332; FMU 344; FMU 355; FMU 440. FMU 299:n perusteella näyttää mahdollista, että Viipurin linna olisi ollut Peter Jonssonin hallinnassa jo vuonna 1321
3 FMU 319 (REA 37), FMU 323 (REA 38), FMU 326, FMU 328, FMU 329, FMU 330.
4 Sarmaja-Korjonen 1992; Vuorela 1990.
5 Nyberg 1931, s. 320, bilaga 1.
6 Brotherus 1708. Autiotontti on merkitty kartan konseptille. FT Saulo Kepsu on tuonut asian Museoviraston tietoon.
7 Venäläinen topografinen kartta 1873 (1909). 1800- ja 1900-lukujen vaihteen kartta-aineistoa ei ole toistaiseksi ehditty tarkistaa kattavasti.
8 KA, Uudenmaan voudintilit 1577, f. 93; Kuisma 1990, s. 83.
9 Kuisma 1990, s. 211

V.-P. SUHONEN
veli-pekka.suhonen@nba.fi
Museovirasto/RHO
PL 169
00511 Helsinki

HUITTISTEN KIRKON PUISEN KASTEALTAAN UUSI IKÄMÄÄRITYS

Markus Hiekkanen

Huittisten 1495-1500 muuratun kivikirkon nykyinen itäsakara on erotettu muusta kirkkorakennuksesta eräänlaiseksi kappeliksi. Sen vanhan kirkon aikaan kuuluva sisustus yhdessä muureissa olevien keskiaikaisten vihkiristien kanssa antaa aavistuksen menneiden vuosisatojen kirkkotunnelmasta.

Kappelin vanhojen sisustusosien joukossa on kaunis kasteallas. Se on veistetty honkapuusta niin, että sekä ala- että yläreuna ovat pyöreät ja keskiosa 12-kulmainen. Tämä monikulmaisuus näkyy koristeellisena urajärjestelmänä, kannelyyreina, jotka antavat rakenteelle kivisen kastealtaan ulkonäön. Kasteallas onkin ollut tarkoitus alun perin maalata kirkkain värein peittämään halvaksi tunnettu puumateriaali. On kuitenkin epävarmaa, tehtiinkö maalausta koskaan.

Kasteallas on pitkään kiinnostanut minua, koska siinä on toisaalta keskiaikaan (noin 1200-1550 jKr.) viittaavia piirteitä, mutta toisaalta taas on arveltu tällaisten laitteiden voivan olla myös uuden ajan alkupuolelta (noin 1550-1700 jKr.). Johtamaani Suomen Akatemian tutkimushankkeeseen Suomen kirkkojen ympäristöjen ja sisätilojen muutoksista 1200-luvulta 1700-luvulle kuuluu osana Suomen vanhoihin kirkkoihin kuuluvien kulttuuriaarteiden mahdollisimman tarkka ajoittaminen systemaattisella tutkimuksella ja missä vain mahdollista luonnontieteellisin menetelmin. Huittisten kirkon kasteallas on yksi tärkeitä kohteita.

Tämän johdosta tilasin syksyllä 2002 ajoitustutkimuksen Joensuun yliopiston dendrokronologian laboratoriosta. Seurakunnan kirkkoherran Simo Laitilan ystävällisellä myötävaikutuksella saatoimme laboratorion johtaja FL Pentti Zetterberg ja minä ottaa näytteet laitteesta ja ne analysoitiin Joensuussa.

Analyysin tulos on nyt saapunut ja se ratkaisee varsin pitkälle kastealtaan ikään liittyvät kysymykset. Se on nimittäin veistetty männystä, joka kaadettiin joko syksyllä 1643 tai keväällä 1644. Omasta puolestani arvioin kaatoajankohdaksi näistä kahdesta jälkimmäisen ja vielä tarkemmin perinteisen maatalousyhteiskunnan elämänmenossa tammi-helmikuun.

Kasteallas on siis joka tapauksessa uuden ajan alkupuolelta. Luultavasti se veistettiin pian puun kaatamisen jälkeen, jotta työ olisi ollut helpompaa. Kuivumisen ja kovettumisen jälkeen

se ei olisi onnistunut hyvin. Veistotyö voisi sijoittua kesäkauteen 1644, mutta toki se on voitu tehdä myöhemminkin. Tärkeintä on kuitenkin nyt tietää, että ennen vuotta 1644 kasteallasta ei ole voitu tehdä.

Kirkon vanhojen muistojen joukossa kasteallas saa hiukan toisen paikan kuin aikaisemmin. Sitä on yleensä pidetty keskiaikaisena, ehkä tehtynä samaan aikaan kuin kirkko eli 1490-luvulla. Nyt se nuorentui kertaheitolla pitkälle toistasataa vuotta. Uuden ajan alkupuolen muistoista se kuitenkin on vanhin, sillä kirkon hieno saarnatuoli tehtiin 20-30 vuotta myöhemmin. Sen on arveltu rakennetun Satakunnassa. Voisiko kasteallaskin olla satakuntalaista työtä – ehkä Porilaisen mestarin tekemä, jolloin arkeologin mieleen nousee kysymyksiä: kuinka tällaisen verstaan paikan löytää? Miten sellaisen tunnistaa?

Huittisten kirkko on siis 1640-luvun puolimaissa saanut uuden kastealtaan tai oikeastaan sen alustan. Jälkimmäisestä nimittäin oikeastaan on kysymys. Puinen kasteallashan ei olisi voinut kestää lahoamatta jatkuvaa olemista kosketuksissa veden kanssa. Näin ollen laitteen maljaosassa on täytynyt olla metallinen malja, jossa kastevesi pidettiin. Tästä maljasta ei tiettävästi ole säilynyt tietoja.

Kastealtaan alustan ajoitus on kiinnostava kastetavan kehityksen kannalta, sillä 1640-luku oli nimittäin siinä murrosaikaa. Turun piispa Isaacus Rothovius (1627-1652) vaati nimittäin siirtämään kastepaikan kaikissa Suomen kirkoissa kuoriin ja näin myös tapahtui 1630-luvulta eteenpäin – täällä kaste toimitetaan vielä tänä päivänäkin. Huittisissa voisin arvella määräyksen tulleen täytetyksi niin, että hankittiin keskiaikaisen, ehkä kalkkikivisen kastealtaan tilalle uusi, jossa alusta oli puuta ja maljaosa metallia. Siitä on nyt jäljellä uuden ja luotettavan ajoituksen saanut jalusta.

MARKUS HIEKKANEN
Dosentti, Turun yliopisto
Suomen Akatemia

TUHTI PAKETTI BIRGER JARLIN VUOSISADASTA

Georg Haggrén

Dick Harrison: Jarlens sekel. En berättelse om 1200-talets Sverige. Ordfront. Finland 2002. 624 s. 298 Skr.

Dick Harrison on kiistatta Ruotsin tämän hetken tuotteliain keskiajan tutkija ja historiantutkija yli päänsä. Hänen väitöskirjansa vuodelta 1993 käsitteli varhaiskeskiajan Lombardiaa. Vuodesta 1996 hän on vuosittain julkaissut vähintään yhden laajan keskiaikaa käsittelevän monografian. Jarlens sekel ilmestyi 20.8. 2002, minkä jälkeen Harrison on jo ehtinyt julkaista laajan elämäkerran kuningas Kaarle Knuutinpoika Bondesta. Osa Harrisonin kirjoista käsittelee Ruotsin historiaa, osa Euroopan historiaa, yksi jopa eurooppalaisten ja aasialaisten välisiä suhteita. Vuonna 2000 hän sai mustaa surmaa käsittelevästä teoksestaan "Stora döden" Tieto-Finlandiaa vastaavan ruotsalaisen August-palkinnon.

Jarlens sekel on monipuolinen yleisesitys 1200-luvun Ruotsin historiasta. Yhdessä Maja Hagermanin vuonna 1996 ilmestyneen teoksen "Spåren av kungens män" kanssa "Jarlens sekel" luo lukijalle kokonaisvaltaisen kuvan keskiruotsalaisten ruhtinaskuntien muotoutumisesta yhtenäiseksi valtakunnaksi. Harrison hallitsee hyvin niin tuoreen kuin vanhemmankin keskiajan historian tutkimuksen. Näitä yhdistämällä hän on luonut synteesin tämän hetken tutkimustilanteesta. Hänen tekstinsä on helppolukuista, joten Jarlens sekelin kaltainen tiiliskivi osoittautuu paikoin jopa lukuelämykseksi. Vaikka kirja on suunnattu kaupallisille markkinoille, on se vakavasti otettavaa tutkimusta. Kirjoittajan tiiviistä julkaisutahdista johtuen Jarlens sekel ei ole varsinaista perustutkimusta vaan taitavaa historian popularisointia. Eri tutkijoiden näkemyksiä ja kiistakysymyksiä esitellessään Harrison tuo selvästi

esiin oman kantansa, jonka hän myös perustelee. Ruotsissa Harrisonin teokset ovatkin tervetullut vastaus Herman Lindqvistin valloittamille populaarin historiakirjallisuuden markkinoille.

Dick Harrison poikkeaa useimmista historiantutkijoista siinä, että hän on monipuolisesti tutustunut myös keskiajan arkeologiseen tutkimukseen. Näitä tuloksia hän ei kuitenkaan rupea mestaroimaan vaan tyytyy arkeologien tulkintoihin. Lisätietoja kaivatessaan hän on kysynyt niitä suoraan tutkijoilta, mistä hän myös kiittää esipuheessaan. Käytännössä tätä yhteistyötä on helpottanut historian dosentinvirka Lundin yliopistossa.

Ruotsin 1200-luku on historiantutkijalle vaikea tutkimuskohde. Arkistolähteitä on vähän ja niistäkin monia täytyy käyttää hyvin kriittisesti. Tämä pätee etenkin vuosisadan alkupuoleen, josta ei voida nostaa esiin yhtään monipuolisesti tunnettua henkilöä. Tämä koskee jopa kuninkaita. Kukapa meistä voisi väittää tietävänsä paljon Sverker Karlssonista, Erik Knutssonista, Johan Sverkerssonista, Erik Erikssonista tai Knut Långesta?

Toisaalta lähdetilanteesta, toisaalta valtakunnan integroitumisesta johtuen teos painottuu 1200-luvun jälkipuolelle. Keskeisiksi henkilöksi nousevat Birger jarl ja hänen poikansa kuningas Magnus Ladulås (Ladonlukko). Birger jarlin rooli painottuu jo teoksen nimessä. Harrisoniin yhtyen voidaan todeta, että Birger jarl on Ruotsin historian merkittävimpiä henkilöitä. Birger jarlin myötä päättyi Ruotsin vuosisadan ajan repinyt kolmen kuningassuvun - Stenkilien, Sverkerien ja Erikin sukujen - välinen kilpailu. Näiden sijaan valtaistuimelle asetettiin vuonna

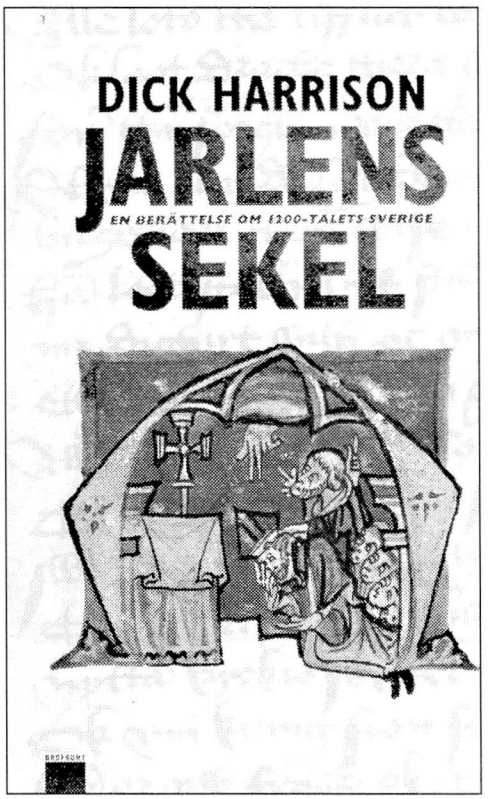

1250 Birger jarlin alaikäinen poika Valdemar. Vuonna 1266 tapahtuneeseen kuolemaansa asti Birger jarl käytti poikansa puolesta hallitsijan valtaa Ruotsissa. Valdemar osoittautui heikoksi hallitsijaksi ja hän joutuikin vuonna 1275 nuoremman veljensä Magnuksen syrjäyttämäksi.

Birger jarl ja Magnus Ladulås käyttivät valtaansa määrätietoisesti ja tarvittaessa häikäilemättömästi. Heidän toimestaan valtakunnan rajoja vakiinnutettiin, hallintoa yhtenäistettiin ja verotusta vakiinnutettiin. Samalla aloitettiin kirjallinen lainsäädäntö ja vakiinnutettiin yhteiskunnan säätyjako. Sekä Birger jarl

että Magnus Birgerinpoika suosivat kaupunkeja, mikä edesauttoi lukuisten kaupunkien syntyä Keski-Ruotsiin. Magnus Birgerinpojan Alsnössä vuoden 1280 vaiheilla antamat säännöt loivat pohjan, jolle maallisen ja hengellisen rälssin asema Ruotsissa jatkossa perustui.

Harrisonin teoksesta ilmenee selvästi kuinka suppean alueen Ruotsin kuninkaan valta kattoi vuoden 1200 tienoilla. Hallitsijan valtapiiri käsitti vain Itä- ja Länsigöötanmaan, Närken, Västmanlannin, Södermanlannin, Upplannin, kapean kaistaleen Smoolannin rannikkoa -- sekä Varsinais-Suomen. Vuosisataa myöhemmin valtakunta ulottui Smoolannin sisämaasta Pohjanlahden perukoille ja Karjalan Kannakselle. Tätä valtaa lujittivat lukuisat 1200-luvun jälkipuolella rakennetut kruunun keskuslinnat.

Harrisonin tutkimusote on toisaalta hyvin kokonaisvaltainen, toisaalta kirjoittaja seuraa yksittäisten maakuntien, linnojen ja kaupunkien kehitystä. Toisin kuin Maja Hagerman Harrison ulottaa seikkaperäisen tarkastelun Suomeen asti. Täkäläisestä näkökulmasta katsottuna ikäväksi puutteeksi jää kuitenkin Turun kaupungin synnyn ja kehityksen käsittely. Tämä lienee lapsus, sillä käytännössä kaikkien muiden 1200-luvulla ja jopa muutamien myöhemminkin perustettujen kaupunkien syntyä hän käsittelee hyvin seikkaperäisesti. Suomen osalta on todettava, että kielimuurista johtuen Itämaan käsittely jää aukolliseksi ja osittain vanhentuneeseen tutkimukseen pohjautuvaksi.

"Jarlens sekeliä" voi suositella kaikille historiasta kiinnostuneille ja etenkin 1200-lukua tutkiville. Kirja on helposti luettava ja jaottelultaan hyvin systemaattinen. Vaikka teoksessa ei ole lähdeviitteitä, helpottaa lopun kirjallisuusluettelo tiedon alkuperän jäljittämistä. Odottaa sopii, mitä Harrison tarjoaa meille tänä vuonna.

GEORG HAGGRÉN
georg.haggren@jippii.fi
HY, Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologia

BRITTILÄISEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN KRONIKKA

Visa Immonen

Christopher Gerrard 2003. Medieval Archaeology. Understanding traditions and contemporary approaches. London and New York: Routledge. ISBN 0-415-23463-8. 302 sivua.

Isossa-Britanniassa on 2000-luvun alussa julkaistu useita historiallisen ajan arkeologian tuloksia ja tilaa esitteleviä teoksia. Historiallisen ajan arkeologiaa esittelevät Richard Newman, David Cranstone ja Christine Howard-Davies teoksessa The Historical Archaeology of Britain, c. 1540–1900 (Sutton Publishing 2001). Christopher Thomas puolestaan kokoaa yhteen Lontoon kaupunkiarkeologian tutkimustuloksia kirjassa The Archaeology of Medieval London (Sutton Publishing 2002). Näiden julkaisujen jatkoksi liittyy Christopher Gerrardin teos Medieval Archaeology (Routledge 2003), joka on katsaus Ison-Britannian myöhäiskeskiajan (1000–1550 jKr.) arkeologian historiaan ja siihen, millaisena tieteenala astuu uudelle vuosituhannelle.

Gerrardin kirja pyrkii tiivistetysti esittämään, miten ja miksi keskiajan arkeologia kehittyi. Teoksen läpi kulkee kaksi pääkysymystä: 1) mitkä ovat olleet keskiajan arkeologisessa tutkimuksessa ja muinaisjäännösten suojelussa havaittavat ajatukselliset muutokset ja mistä ne ovat saaneet alkunsa sekä 2) mikä oikeastaan on keskiajan arkeologian luonne, ja mitkä ovat olleet ne käsitteelliset ja metodologiset askeleet, jotka ovat johtaneet keskiajan arkeologiaan nykymuodossaan. Gerrardilla on laaja käsitys siitä, mitä kaikkea keskiajan arkeologia on. Siihen hän sisällyttää

kaivausten, suojelun ja esinetutkimuksen lisäksi rakennusdokumentoinnin, arkkitehtuurin tutkimuksen, ympäristötieteet ja maisematutkimuksen. Hän käsittelee kultakin aikakaudelta kaupunkiarkeologian, maaseudun arkeologian, kirkkojen ja luostarien tutkimuksen, linnatutkimuksen, rakennustutkimuksen ja artefaktitutkimuksen tilaa sekä pohtii tutkimuksen käytössä olleita resursseja ja tekniikoita. Mukaan on mahdutettu myös keskiajan arkeologiaan vaikuttaneiden järjestöjen, instituutioiden ja lakimuutosten vaikutus sekä yleisessä arkeologisessa ajattelussa tapahtuneet muutokset.

Medieval Archaeology jakautuu kolmeen pääjaksoon. Kirjan aloittaa jakso keskiajan aineellisen jäämistön tutkimuksen alkuvaiheista 1500-luvulta vuoteen 1945 saakka. Sitä seuraa jakso keskiajan arkeologian kehityksestä vuosina 1945–1989, ja viimeisenä jaksona on keskiajan arkeologian tila 1990-luvulla. Gerrard joutuu alkujaksossa tiivistämään lähes viisisataa vuotta tutkimus- ja aatehistoriaa 90 sivuun, mutta hän kyllä onnistuu poimimaan pääseikat tekstiinsä. Gerrard aloittaa jakson 1500-luvun antikvaareista ja jatkaa 1600-luvun ensimmäisiin kaivauksiin ja keskiajan historian kirjoittajiin siirtyen sitten 1700-luvulla vallinneisiin pittoreskin, varhaisen romantiikan ja valistuksen käsityksiin. Jo 1700-luvulla korostuu keskiajan tutkimuksen yhteys nationalismiin ja romanttiseen liikkeeseen eräänlaisena vastareaktiona valistuksen rationalismille ja uusklassisismille. Esiin nousee myös keskiaikainnostuksen uskonnollinen, katolilainen ulottuvuus reformoidussa maassa sekä innostuksen poliittinen ulottuvuus keskiajan yhteisön hierarkkisuutta tai tasa-arvoa korostavine puolineen. Romantiikka, brittiläinen Gothic Revival sekä taiteilijat ja tutkijat kuten William Morris ja John Ruskin saavat suuren osuuden medievalismin synnyssä 1800-luvulla. Vuosikymmeniä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa Gerrard pitää aikana, joka pohjusti toisen maailmansodan jälkeistä keskiajan arkeologian räjähdysmäistä kasvua.

Huolimatta perusteellisuudestaan Gerrardin teosta vaivaa tavallinen tieteenhistorioiden ongelma, joka korostuu sitä enemmän mitä kaukaisempien aikojen tutkijoiden työtä hän kuvaa. Gerrard käsittelee keskiajan arkeologiaa ikään kuin värityskirjan sivuna, jonka mustavalkoiset piirroskuvat saavat yhä enemmän eloa ja väriä vuosisatojen saatossa niin että kuva on täydellinen nykyhetkessä. Lukijalle jää olo, että varhainen antikvaarinen kiinnostus keskiajan jäänteisiin ei värittänyt kuin pienen osan tuota piirrosta, koska tuolloiset tutkijat olivat tietämättömiä, kokemattomia tai peräti naiiveja. Tällaisen tavan kirjoittaa historiaa ei voi sanoa olevan valheellinen, mutta se olettaa, että tieteenhistorian pohjana oleva mustavalkopiirros on ollut alusta lähtien sama – vain väritettyjen alueiden määrä eroaa eri aikoina. Vaarana värityskirja-käsityksessä on menneisyyden tutkijoiden näkeminen huvittavina ja siitä johtuva alentuva suhtautuminen heidän teksteihinsä. Entisaikojen tutkijat kuitenkin toimivat aivan toisenlaisiin päämääriin tähdäten ja eri lähtökohdista kuin nykyinen keskiajan arkeologia; heidän väritettävänään ollut mustavalkopiirros oli aivan erilainen kuin meidän. Paremman kuvan keskiajan jäännösten merkityksestä

valistusajan ja romantiikan ajattelussa antaa esimerkiksi Susan A. Cranen teos Collecting and Historical Consciousness in Early Nineteenth-Century Germany (Cornell University Press 2000). Crane kutoo 1700–1800-luvun vaihteessa vallinneen käsityksen menneisyydestä ja ajasta yhteen muinaisesineiden keräämisen halun ja raunioiden suojelun kanssa. Tuloksena on se, että 1800-luvun käytännöt ja ajatukset vaikuttavat edelleen tuoreilta, erilaisuudessaankin ymmärrettäviltä ja pohtimisen arvoisilta.

Kirjan toinen ja kolmas jakso, joissa käsitellään keskiajan arkeologian kehitystä 1900-luvun jälkipuoliskolla, ovat ensimmäistä jaksoa onnistuneempia. Keskiajan arkeologiaa luonnehti tuona aikana kolme tekijää: resurssien kasvu, uusien kaivaus-, dokumentointi- ja analyysimenetelmien käyttöönotto sekä vahvistuva käsitys keskiajan arkeologian omasta identiteetistä. Ensimmäiset kaupunkiarkeologiset kaivaukset Lontoossa tehtiin vuosien 1946 ja 1962 välillä, ja samoihin aikoihin heräsi kiinnostus maaseutukohteiden kaivaustutkimuksiin. Hämmästyttävä maaseutuprojekti oli Wharram Percyn keskiajalla autioituneen kylän kaivaus, joka aloitettiin 1950 ja päätettiin 42 kenttäkauden jälkeen vuonna 1990. Silmiinpistävin ero Suomen ja Ison-Britannian keskiajan arkeologian yleiskuvassa onkin maaseudun tutkimuksen intensiivisyys, mihin on tosin vaikuttanut Britannian olosuhteisiin erittäin soveliaan ilmakuvauksen hyödyntäminen. Voimistunut kiinnostus keskiajan arkeologiaan johtui useista tekijöistä, joista tärkeimpiä olivat paikallishistoria innostus, maantieteilijöiden kiinnostus maaseutuun sekä sotapommitusten

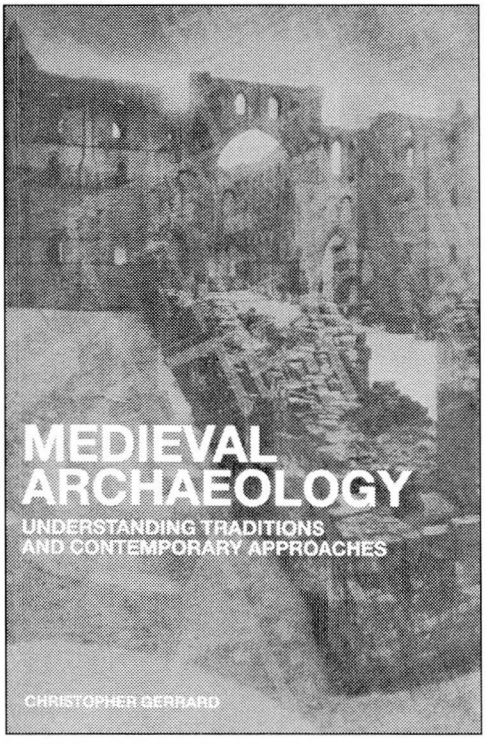

ja myöhemmin 1960- ja 1970-lukujen rakennusbuumin aiheuttama historiallisten kohteiden tuhoutuminen ja reaktiona syntynyt suojeluliike.

Varsinaisen kukoistuskautensa keskiajan arkeologia koki Isossa-Britanniassa 1970- ja 80-luvuilla, jolloin valtion kaivausrahoitus kasvoi merkittävästi. Keskiajan arkeologia vakiinnutti asemansa myös yliopistoissa. Kuitenkin jo 1980-luvulla alkoi rahoituspohjassa tapahtua muutoksia, jotka 1990-luvulla lopettivat suurten kaivausten kauden: kaivauksien rahoitus siirrettiin valtiolta pääosin rakennuttajan kontolle. Kaivausten laajuus ja määrä on laskenut paljon 1990-luvulla, ja kaivauksia toteutetaan uudisrakentamisen ehdoilla. Englannissa 1990-luvun

keskiajan arkeologiset kaivaukset ovat tämän vuoksi olleet pääasiassa kaupunkikaivauksia. Kiinnostava yksityiskohta on, että aiemmin 1960–70-lukujen rakennusbuumissa tuhoutuneiksi oletettujen kaupunkien arkeologinen potentiaali on uusissa tutkimuksissa osoittautunut arvioitua suuremmaksi. Keskiaikaisten muinaisjäännösten suojelusta in situ on tullut yhä tärkeämpää, mihin liittyy kohdetta tuhoamattomien tutkimusmenetelmien suosio. Kehitys on kuitenkin ollut ristiriitaista, koska kaivausrahoituksen vähetessä on suuren yleisön kiinnostus keskiajan arkeologiaan kasvanut sekä keskiajan ammattiarkeologien määrä ja muunlaisen tutkimustoiminnan resurssit lisääntyneet. Lainkaan yllättävältä ei kuulosta se seikka, että Isossa-Britanniassa on pyritty pois keskittyneestä muinaishallintorakente esta lähemmäs paikallisen toiminnan tasoa.

Britannian keskiajan arkeologista tutkimusta on 1990-luvulla leimannut post-prosessuaalisten ajatusten rantautuminen esihistoriallisesta arkeologiasta, mikä on tuonut mukanaan uudenlaisia kysymyksenasetteluja. Identiteetin ja etnisyyden käsitteet ovat suunnanneet huomion muun muassa keskiajan juutalaiseen aineelliseen kulttuuriin ja kirkkojen ulkopuolella tapahtuneeseen uskonnon harjoittamiseen. Sukupuolijärjestelmää on tarkastelu nunnien aineellisen kulttuurin kautta, ja fenomenologisesti on voitu pohtia valaistuksen vaikutusta erilaisten artefaktien näkemiseen ja suunnitteluun keskiajalla. Arkkitehtuurin tutkimuksissa kiinnostus merkityksiin on suunnannut katseen tilan organisoimisen, käytön ja yhteisön rakenteen välisiin suhteisiin ja maisematutkimuksessa maisemaan vallan tilana, jolloin esimerkiksi kylien tilajaottelua on voitu tarkastella vallan osoittamisen ja tuottamisen välineenä. Teoksen kattavan ja tiiviin esityksen hintana vanhojen aikojen osalta on värityskirja-ongelma. Lisäksi äärimmäinen tiivistäminen on tehnyt kirjasta kuivakan ja heikoimmillaan silkan nimi- ja tapahtumalistan. Toisaalta lähestymisen pikkutarkkuus osoittaa, kuinka monisyistä keskiajan arkeologian kehitys on ollut ja kuinka yllättäviä asioiden väliset yhteydet saattavat olla. Gerrard kertoo esimerkiksi, että 1970-luvulla aineistojen kasvaessa kaivaustulosten ja -löytöjen julkaiseminen hankaloitui ja tuli kalliimmaksi. Suurikokoisissa julkaisuissa oli välttämätöntä erottaa kaivausraportti ja löytöraportti toisistaan eri niteiksi. Tämä johti usein käsittelemään löytöjä irrallaan löytökonteksteistaan, mutta mahdollisti toiston välttämisen ja löytöaineiston ryhmittelyn esinetutkimuksellisesti merkityksellisempiin sarjoihin. Näin hyvinkin yksinkertaisella taloudellisella seikalla on voinut olla vaikutuksia tapaan, jolla keskiaikaista aineistoa on tutkittu ja tulkittu. Kirjan päättää lähes 60-sivuinen bibliografia, joka antaa hyvät lähtökohdat lukijalle syventyä häntä kiinnostaviin teemoihin lähemmin.

FM VISA IMMONEN
TY, Kulttuurien tutkimuksen laitos
Arkeologian oppiaine

MATKALUKEMISTOA SEURAN RUOTSIN MATKALLE

Kari Uotila

Suuren suosion saanut seuran matka Ruotsin keski- ja eteläosaan toteutuu ensi huhtikuussa. Kiitokset kaikille matkalle lähtijöille. Niin usein tällaiset seurojen matkat jäävät suunnittelun asteelle, mutta ei onneksi tällä kertaa. Matkalle on ilmoittautunut yli 40 lähtijää ja matkatoimiston mukaan saamme ehkä käyttöömme oikein kaksikerros -bussin. Näytämme sitten ihan oikealta matkailijaryhmältä.

PERJANTAIN JA MAANANTAIN ITÄGÖÖTANMAA

Monet matkallelähtijöistä ovat tavanneet tai nähneet esimerkiksi Linköpingissä meitä opastavan Göran Tagessonin, jonka väitöskirjasta saimme lukea viime vuoden lehdessä. Monet muistavat hänet myös vuoden 2001 seminaarista Hämeen linnasta. Aika paksu - melkein tiiliskivi - väitöskirja tuo hienolla tavalla esiin Linköpingin keskiaikaista historiaa ja myös yhteyksiä esimerkiksi meille rakkaaseen Turkuun. Mutta Tagessonin kirja ei ole ainoa matkalaisen käsikirja kevätmatkalle.

ARKEOLOGIN HIENOIMMAT LÖYDÖT

Viran puolesta Itägöötanmaan arkeologiaa tutkii Ruotsin muinaismuistohallinnon osasto nimeltä UV Öst, joka tarkoittanee vapaana käännöksenä paikallisen Museoviraston itäistä osastoa. Tämän hajautetun hallinnon yhtenä osana UV Öst tekee arkeologisia tutkimuksia Itägöötanmaalla aina kivikaudelta historialliselle ajalle. Tämä pitkän aikavälin tarkastelu tulee hienosti esiin kauniissa kuvakirjassa "ÖstgötaFynd. Från stenålder till stormaktstid" (Riksantikvarieämbetet UV Öst; ISBN 91-7209-219-X).

Kirjan kansi houkuttelee avaamaan kirjan ja sisältö täyttää odotukset. Kirjassa 23 arkeologia esittelee omasta mielestään kaikkein mielenkiintoisimpia ja hienoimpia löytöjä. Osa löydöistä kertoo jostakin esihistorian ja historian vaiheesta, osa taas on vain kerta kaikkiaan kauniita esineitä menneisyydestä. Yksittäisten esineiden myötä kirja esittelee lyhyin kirjoituksin Itägöötanmaan 10 000 vuoden mittaisen esihistorian ja historian vaiheet.

VADSTENA-KIRJA

Jos kuvakirja olisi ainoa UV Öst -osaston julkaisu, siihen voisi suhtautua hiukan varovaisesti, mutta sen lisäksi on tehty ainakin historialliselta ajalta liuta varsinaisia tutkimuksia. Kaikkein tuorein lienee kirja juhlavuoteen valmistautuvan Vadstenan arkeologiasta vuodelta 2002. Vadstena on

varmasti yksi Ruotsin kiehtovimpia kaupunkeja, koska sen arkeologiseen tutkimushistoriaan kuuluvat kuninkaankartano, birgittalaisluostari, kuninkaanlinna, raatihuone ja muu keskiaikainen kaupunki kivitaloineen. Aivan uunituoreen näkökulman kaupungin historiaan tarjoaa vuonna 2002 ilmestynyt kirja nimeltä "Arkeologi i Vadstena. Nya resultat med utgångspunkt i undersökningarna i stadsdelen Sanden". (Red. Rikard Hedvall, Lars Ersgård, Pär Karlsson, Magnus Stibéus, Clas Ternström. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 46. Linköping 2002. ISSN 1102-187X ja ISBN 91-7209-286-6)

Kirjassa esitellään erityisesti 1500-luvulla rakennetun Vadstenan linnan paikalla olleen "Sanden" -korttelin kaivaustuloksia 1990-luvun lopulta, mutta teoksessa on moderni esitys myös koko kaupungin keskiaikaisista vaiheista. Varsinaisen birgittalaisluostarin vaiheita kirjassa sivutaan, ja pääpainopiste on kaupunkiarkeologisissa tutkimuksissa. Kirjan monipuolisen kuvituksen täydentää kirjan takataskussa oleva cd, jossa on kaivausten dokumentointiaineisto.

KESKIAIKAINEN ITÄGÖÖTANMAA ENGLANNINKIELELLÄ

Jos oli Vadstena -kirja julkaisu numero 46 UV Öst -julkaisuissa niin saman sarjan numero 45 on vähintään yhtä hieno teos. Kirjaan "Urban Diversity - Archaeology in the Swedish Province of Östergötland" on koottu useiden tuttujen tutkijoiden englanninkielisiä artikkeleja, joissa hahmotetaan Itägöötanmaan kaupunkien ja niiden ympäristön keskiaikaista kehitystä. Kirjan sivuilla tulevat tutuiksi jo mainittujen Vadstenan ja Linköpingin lisäksi esimerkiksi yksi maanantain matkakohteista - Skänninge. Aivan ilmiselvästi kyseessä on kirja, jota jokainen matkaajamme tarvitsee käsikirjakseen matkalle. Ja varmasti myös Suomeen jääneille olisi kirjasta paljonkin iloa ja hyötyä. ("Urban Diversity. Archaeology in the Swedish Province of Östergötland". Edited by Rikard Hedvall. Arkeologiska undersökningar Skrifter 45. Linköping 2002. ISSN 1102-187X ja ISBN 91-7209-285-3)

LAUANTAIN SMÅLAND

Matkareittimme Itägöötanmaalta Skåneen kulkee pitkät pätkät Smålandin teitä pitkin. Todella kiehtova matkakirja tuolle osuudelle on Martin Hanssonin vuonna 2001 valmistunut väitöskirja "Huvudgårdar och herravärden. En studie av småländsk medeltid" (Lund Studies in Medieval Archaeology 25. ISBN 91-22-01910-3, ISSN 0283-6874), jossa Hansson tarkastelee pitkällä aikavälillä maakunnan eliitin mahtia ja elinoloja. Tutkimus alkaa riimukivien ja vanhimpien kirkkojen ajasta ja ulottuu aina keskiajan lopulle saakka. Hansson tuo mielenkiintoisesti esiin, miten alueellisten johtajien asuinpaikat erottuvat jo varsin varhain muusta asutuksesta esimerkiksi riimukivien avulla. Samaan prosessiin liittyvät myös esimerkiksi kivikirkot, joita rakentavat nimenomaan eliitin edustajat jo 1100-1200 -luvulla. Vasta myöhemmin samojen sukujen asuinkartanot muuttuvat kivisiksi.

Kirjan rakenne on akateeminen

Arkeologi i
Vadstena
ILLUSTRERAD HISTORIA
Borgar i Skåne
Urban Di
Huvudgårdar oc
Martin Ha

tutkimus, jonka läpilukeminen vaatii oman aikansa, mutta kirjaan kannattaa kiinnittää huomiota. Kirjan lukemisen ja seuramme Ruotsin matkamme jälkeen voi matkailla kotimaassa esimerkiksi Salon tai Mynämäen seuduilla ja miettiä minkä aikaisia suomalaiskartanot oikeastaan mahtavatkaan olla. Voi vaikka pysähtyä Halikonjoen rannalle huoltoaseman pihaan ja katsella kohti rautakautista Rikalan mäkeä ja sen sivussa häämöttävää Halikon kivikirkkoa ja kääntyä siitä kohti meren rantaa, jossa koivukujan päässä häämöttää keskiaikainen Joensuun kartano. Kovasti maiseman piirteet tuntuvat Hanssonin kirjan jälkeen tutuilta.

VIIKONLOPUN SKÅNE
BORGAR I SKÅNE

Monet suomalaisetkin ovat lukeneet Anders Ödmanin tutkimuksia esimerkiksi Tukholman linnan osalta jo 1980-luvulta. Viime vuodet hän on toiminut Lundissa ja tutkinut erityisesti Skånen alueen linnoja. Hänen monet tieteelliset tutkimuksensa eri puolilla eteläistä Ruotsia ovat saaneet hienon lisän, kun vuoden 2002 lopulla ilmestyi "Borgar i Skåne" kirjasarjassa Historiska Media (ISBN 91-89442-37-7). Kirjassa on lyhyen linnojen historian lisäksi esitelty kaikkiaan 40 eri kohdetta Skånen alueelta. Jokaisesta linnasta tai kartanokohteesta on lyhyt kohteen historian ja arkeologian esittely, selkeä kartta linnan sijainnista ja monissa lisäksi kolmiulotteisen oloinen karttakuva raunioista. Muutamissa kohteissa on myös hienoja ennallistuskuvia jo kokonaan kadonneista linnoista, kuten vaikkapa Åhusborgenin linnasta sivulla 167.

Ei voi sanoa, että ruotsalaistutkimusta erityisesti leimaisi taiteilijoiden tai tutkijoiden tekemät ennallistuskuvat, vaikka niiden avulla voi kertoa tutkimuskohteesta aika paljon suurelle yleisölle. Tältäkin osalta Ödmanin kirja on mielenkiintoinen ja varmasti kannustaa lukijaa matkalle keskiajan linnoihin.

GLIMMINGEHUS 500 VUOTTA

Ehkä matkamme aikana ehdimme käydä muutamassa "Borgar i Skåne" - kirjan kohteessa. Yksi matkan kartanokohteista on koko pohjoismaiden tunnetuin kartanolinna, Glimmingehus Skånessa. Sen vaiheita on tutkittu pitkään ja linnasta on kirjoitettu monia kirjoja. Yksi uusimmista on vuodelta 1999, jolloin kartanon nykyinen päärakennus täytti 500 vuotta. Kirjan sivuilla Anders Ödmanin ja Anders Reisnertin ja monien muiden tutkijoiden artikkelien kautta herää henkiin kivilinnan arkipäivän elämä niin sodassa kuin rauhassa. ("Glimmingehus 500 år". Sten Åke Nilsson. Skånsk senmedeltid och renässans 17. ISBN 91-7966-570-5).

LUND

Yksi Skånen kiehtovimpia kaupunkeja on ilman muuta ikivanhan oloinen Lund. Sen katedraalin ja yliopistoalueen läheisyydessä on maan alla kaupungin jäänteitä aina 1100-1200 -luvulta saakka. Kaupungin ja koko pohjoismaiden varhaiseen historiaan johdattaa Peter Carellin väitöskirja vuodelta 2001 "En kapitalistisk andä. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark" (Lund Studies in Medieval Archaeology 26. ISBN 91-22-01912-X, ISSN 0283-6874). Carelli oli seuran vieraana jo

marraskuussa 2001 Hämeen linnassa ja varmasti monet ovat lukeneet hänen artikkelinsa SKAS-lehdestä.

KIRJOJEN VÄLITYSTÄ

Oheinen kirjallisuus on varattu jo mukaan bussiin, joten matkan aikana voi tutustua niihin vaikka paremminkin. Itägöötanmaan uunituoreiden kirjojen osalta olemme käyneet keskustelua UV Östin suuntaan ja olisi mahdollista saada kirjoja vaikka etukäteen Suomeen. Kirjojen hinnoista ei ole vielä tietoa, mutta asiaa voidaan selvittää jos matkalle lähtijöitä tai jopa Suomeen jääviä kirjat kiinnostavat. Kirjojen tiimoilta yhteyttä voi ottaa allekirjoittaneeseen viimeistään 31.3. mennessä.

Kari Uotila
Suovillankatu 3
20780 Kaarina
050 - 5287360

STRATIGRAFIA-SEMINAARI

- FEMTE NORDISKA STRATIGRAFIMÖTE

24.-25.10.2003 LUND

"Stratigrafi och sen då?
-Synsätt, kulturhistoria
och presentation"

Seuraavassa lehdessä lisätietoa.

Esitelmätarjouksia
kannattaa jo lähettää järjestäjille
seminaarin organisointityön
helpottamiseksi.

Tiedustelut (ruots./engl.)
Viveka Löndahl
Ålands landskapsstyrelse/Museibyrån
viveka.londahl@aland-museum.aland.fi

BORGSEMINARIUM 2003
ARMÉMUSEUM, STOCKHOLM

För fjärde året anordnar nu Sällskapet för Svenska Borgstudier borgseminarium. Denna gång har Sällskapet beslutat att vara på Armémuseum.
Seminariet har under tidigare år varit välbesökt av forskare inte bara från Sverige utan även från övriga delar av Norden. Ett utmärkt tillfälle att höra intressanta föredrag med efterföljande diskussioner samt att knyta kontakter.

Plats: Armémuseum, Hörsalen på plan 4. Ingång på östra gaveln.

Tid: Fredagen den 11 april 2003, kl. 10.00 – ca 15.00.
Kaffe serveras från kl. 09.30.

Kostnad: Seminariet är kostnadsfritt, då Armémuseum står för lokal och Borgsällskapet för kaffe.

I år är programmet i stort sett klart, men titlarna på föredragen är som vanligt preliminära.
Följande har lovat medverka med föredrag:
Maria Stein Borg: "De senaste årens utgrävningar på Triberga på Öland".
Lars Bengtsson, Stockholms Stadsmuseum: " Rester av Borgen Tre Kronors murar i Stockholms slotts norra fasad.
Magnus Josephson, Sörmlands museum: "Eggardsnäs i Sörmland".
Lena Holmqvist Olausson, Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholm: "Borgen på Birka".
Michael Olausson: "Södertörn".
Thomas Roth, Armémuseum: "Moderna befästningar".

I år kommer även Ola Kyhlberg, Arkeologiska institutionen i Uppsala att vid slutet av seminariedagen att sammanfatta densamma.

Diabildsprojektor och overheadapparat finns att tillgå liksom även videoprojektor/dator. Slutgiltigt program kommer att delas ut vid seminariets inledning.

I anslutning till seminariet kommer Sällskapet att ha sitt årsmöte. Till detta är alla medlemmar hjärtligt välkomna!

Väl mött!
Sällskapet för Svenska Borgstudier

Anmälan till seminarium bör vara oss tillhanda senast tisdagen den 1 april 2003.

Det går bra att e-posta till:
kerstin.engdahl@historiska.se
tfn säkrast på min mobil 0708 – 784 570

Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen. Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto) tai sähköpostitse seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla). Jäsenmaksu on 16 euroa ja opiskelijoilta 10 euroa. Osoitteenmuutokset pyydetään tekemään seuran sihteerille (yhteystiedot alla). Seuran kotisivut ovat osoitteessa http://org.utu.fi

Puheenjohtaja: Kari Uotila
Suovillankatu 3
20780 Kaarina
050-5287360
kari.uotila@utu.fi tai kari.uotila@kolumbus.fi

Sihteeri: Hannele Lehtonen
p. 0400-537 6710
hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi

Rahastonhoitaja: Terhi Mikkola
050-582 2526
mikkolaterhi@hotmail.com

ISSN 1455-0334

DIGIPAINO
Turun yliopisto 2003

.GB50
PRESS M

SKAS 1/2003

SKAS c/o Arkeologia,
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto